

N A G Y E N D R E

**HAJNALI
BESZÉLGETÉSEK
LUKITS MILOSSAL**

G E N I U S   K I A D Á S

KUNOSSY GRAFIKAI MŰINTÉZET RT.

ELŐSZÓ

Íróasztalom fiókjainak zsúfolt tartalmában vájkáltam valami után. Az én íróasztalom fiókjai nem a Múlt rendbeszedett múzeuma, hanem inkább hasonlítanak a menekült réműlet lim-lomjához, amelyet az elhagyott házban felejtett. Aminthogy — most már látom — egybe se tettem világeletemben, csak folyton magam elől menekültem és úgy elkotortam mindent magam mögött, mint a macska a piszkát. Az én számomra a megérkezés mindig csalódás volt és a csalódás mindig újabb elindulás. »Egyszer talán«: ez az a széna-csomó, amely folyton csalogat előre és az a sejtésem, hogy nagyon sokan vagyunk, akiknek ez az egyetlen lehetséges életformája. Véres tragédia, hogy az ember cselekedeteit nem a szándék szabja meg, hanem a tudás. Az ember akaratát szerzett ízlés, megismerések, megfontolások irányítják, de a tudása megmásíthatatlan, kegyetlen természeti adottság és az elért eredmények föllebbezhetetlen ítéletek, amelyek ellen lehet fogcsikorgatva lázadni, de vitatkozni meddő ostobaság.

És, sajnos, az ember a múltjától menekülni úgyse tud. Mint ahogy a lavina mentül tovább hempereg, annál több tapad hozzá, az embert életútjában egyre növeli a múltja. Hála szent Bergsonnak, ma már tudom, hogy ez a múlt úgy énemmé sajátosodik, hogy épúgy nem érezhetem, mint a hajam növést, de irtózom a papírdarabkáktól, följegyzésektől, könyveimtől, elhasznált tárgyaktól és az Évolution créatrice műhe-

lyének egyéb hulladék-forgácsaitól. Nem a múgond, hanem a szabadulni-vágyás gyömösöltette hát vélem mind e haszontalan holmit fiókjaimba. Vagy talán tudatalatti meggondolások készítettek arra, hogy összegyűjtsem az önkínzásnak e műszereit arra az időre, amikor az élet már csak rendkívüli fájások útján tud beszélgetni elfásult idegeimmel. Rendes ember számára ez volna a legszebb autodafé, amelyen a múltjával együtt hamvad el. Sehol sem érzem annyira az elcsüggesztő mulandóságot, mint a múzeumokban. Bronzok, kövek, füstött vásznak málladozó semmiségek; maradandó, elmúlhatatlan csak egy van: a buborék, amely a menő hajót követi.

Fiókjaimban vájkálva találtam rá egy füzetre. Egyszerű vékony irka, amelyet iskolásgyerekek szoktak használni. Csúnya, macskakaparásos írással volt tele. Csak belenéztem és egyszerre eszembe jutott, hogyan keletkeztek ez írások. Reggel felé, amint hazatértem a József-körúti bodegából hónapos-szobámba, valami kamaszos rajongás arra készítetett, hogy azon frissiben leírjam mindazt, amit spriccerezés közben Lukits Milossal beszélgettem. Egyetlen erényem, a szerénység, amely a lustaságnak legmegbízhatóbb kórjele, megóvott attól, hogy a magam szavait is megörökítem. De — emlékszem — iparkodtam Lukits beszédét híven megörökíteni, bárha most már nem tudom egész biztosan, hogy a mondatokat az ő spriccerei, vagy az enyimek kuszálták-e össze.

Akkoriban Lukitsnak Jókai volt a vesszőparipája, de e hórihorgas, fantasztikus körvonalú Garabonciás alatt a vesszőparipa szárnyas sárkánnyá elevedett, amely legszívesebben a maga titokzatos birodalmába cipelgette lovagját.

Ez előszó siralmasan céljatévesztett lenne, ha az

olvasó holmi rendszeres esztétikai tanulmányt keresne ez Írásokban. Szeszélyesen egymásba torlódo megjegyzések ezek és ha itt-ott a mondatok szövésén az ^n szegény háziiparom jeleit ismerik meg, már most irtözva tiltakozom a hamisítás vádja ellen. Egyszerűen hivatkozom az álmos reggeli órákra, amelyekben ez írások papírra vetődtek és méginkább annak a hajnali bodegának furcsa légkörére, amely a délibáboknak, hallucinációknak kövér melegágya. Mi sem gyakoribb ilyenkor, minthogy az ember egyszer csak a maga hangjától megdöbben, mintha valami távoíl idegen hang szólana rá. A szeszben lakó játékos dzsinnek szeretik a hangokat összekevergetni és a szegény íróember a legkönnyebb prédája e pajkos tréfálkozásoknak. Sőt mennél termőbb talaj az író lelke, annál hamarabb gyökeret ver benne mindenféle dugvány, beléje tévedt idegen mag.

Van nekem egy nagyszerű íróbarátom, aki egyszer irt egy kis darabot a kabarém számára. Nekem nem tetszett és mert a darabra sürgös szükségem volt, átírtam magam. De úgy átírtam, hogy egyetlen szó se maradt benne az eredetiből. És egy napon váratlanul a barátom betoppant a próbára. Bennem elhült a vér az ijedségtől, hogy mit fog szólni, ha meglátja ezt az embertelen gaz hamisítást. Összegubbaszkodtam egy sarokban és nem mertem a közelébe kerülni. Csak úgy lopva lestem feléje rejtekhelyemről. Ő figyelmesen nézte a próbát, aztán vagy tíz perc múlva szelíden közbeszólt:

— Megálljunk! Azt hiszem, ebből a mondatból kihagytak valamit!

En pedig büszke voltam, mint az a szegény ember, aki arról értesül, hogy gyermekének keresztapaságát a velszi herceg vállalta.

— Dugd ide azt a poros füledet, hadd sűgom bele a nagy titkot, amit senkinek se mondtam még el. A világ legnagyobb író-zsenije Jókai Mór. Hiszen te tudod, hogy az én bibliám Shakespeare, de ha Shakespeare a próféta, Jókai maga az Adonáj, a héber Elohim, akit egyisten létére azért szólítottak többes számban, mert a többi, apróbb isten mind benne foglaltatik, mint ahogy Tisza Kálmánban benne volt valamennyi szolgabíró. Hogy ezt miért nem tudj? más senki sem e honban? Hát honnan tudhatták volna, amikor itt volt köztünk elevenen ható valóság, reggelenként olvashatták a megnyilatkozásait a kávéjuk mellé? Irt gyöngéd szerelmi regényt folytatásban, politikai vezércikket, vicces versköszöntőket, színházi persziflázst, gyerekmesét, — naponta szétadagolta magát a család mindenféle nemű és korú rétege számára. Honnan gondolhatták volna a mi pogány szittyáink, hogy aki ennyire jó, ennyire szelíd, közlékeny, hozzáférhető, — az egy isten?

Mert ládd-e, nekem Mózesben is az imponált a legjobban, hogy amikor a Hóreb-hegyen meglátta azt az égő csipkebokrot, rögtön ráismert belőle a maga istenére. Biztos, hogy azt a kis tüzet sokan láthatták őelőtte is. Láthatták derék, józan gazdaemberek és azt mondogathatták: — Nini, pásztortűz! Biztos, hogy lopott bürgéből főzik a tokányt az imposztorok! — Láthatták rajongó esztéták, akik elragadtatva mondták: — A zord sziklatömbökön egy ilyen vörös fénypont, pompás hangulat! — Láthatták fegyelmezett lelkű rendeszek, akik a szemöldöküket összeráncolva morgoghatták: — Ej, azok a gaz cserkész-fűúk tüzet raktak az erdőben, holott ez szigorúan büntettetik; jó

volna bírságot sózni a nyakukba! — Láthatták tömött agyú tudósok, akik az állukat fogva hümmöghették: — Ez a tűz nem is tűz, hanem csak a magnetikus polarizáció légköri sugártörésének optikai tünete; legközelebb bemegyek az egyetemi könyvtárba és tüzetesebb tanulmány tárgyává teszem azt. — Sőt a legtöbben lehettek, akik látták, anélkül hogy tudomásul vették volna, hisz az a tűz oly messze volt és az ő útjuk annyira keskeny és annyira megszabott.

És ezeknek ugyan akár meg is szólalhatott az a csipkebokor, nagy sikere azzal se lehetett. Még nagy eset, ha akadt olyan, aki fidélis jókedvvel visszakurjongott neki: — Hahó, szervusz, pajtás, hahó! — Többen voltak, akik mogorván dörmöghették: — Micsoda éretlen kamasz-tempó, így ráijeszteni a jámbor sétáló polgárságra! — De a legtöbben amint meghallották a mennyei hangot, elfordították a fejüket, megszaportították a léptüket és rosszkedvűen gondolhatták magukban: — No hiszen, ha én minden énekeskoldus előtt megállanék, sohse lennék kész az üzleti dolgaimmal! — Micsoda brazíliai őserdőnek kellene egyetlen lánggal kilobbannia, micsoda mennydörgésnek kellene hipershakespearei szavakkal megszólalnia, hogy ezeket a bárgyú lelkeket meghökkentse!

Mózes volt az egyetlen próféta, akinek elég volt egy kigyulladt szerény túskebokor, néhány egyszerű emberi szó, hogy ráismerjen a maga istenére.

Most hát megsúgom neked a nagy titkot. Jókai az Adonáj és én vagyok a Mózesem.

2.

Nekem beszélsz Péterfy Jenőről, te tacsó? Te még akkor valahol a hering-szagú Ugocsában bigéztél,

amikor én már Péterfy könyveivel dupláztam rá a mindennapos luminál-adagomra. A kikristályosodott tanár. A tanárok tanára. Egyszer egy kirakatban láttam egy tetszetős butéliát, szép aranszínű, gusztusos folyadék volt benne. Megnéztem a vinyettáját, ez volt rajta: »Az ecetek királya«. Inkább lett volna hordár a borok közt, akkor talán szóba álltam volna véle.

Péterfy Jókairól írván, azzal kezdi, hogy: »*Mindekenelött is lássuk főhőseinek jellemképét...*« Előszedi hát azt a szerencsétlen Berend Ivánt, összeméri Thackeray, Sterne, Dickens, Flaubert teremtvényeivel, levetkőzteti, fölvégja a hasát, bebizonyítja, hogy e viviszekcióval semmiféle kegyetlenséget se követett el, mert nem eleven embert boncolt, hanem csak néhány szegényes srófra járó ember-masínát. Jupiteri tobzódással élvezi ki a maga fölényes igazát és szinte látom, amint szegény Jókai gyámoltalanul összekuporodva, kalapja karimáját lekanyarítva túri ezt a tanári záporosót. Mert Péterfynek mindenben igaza van. Jókai »főhősei« valóban nem életre termett emberek; cselekedeteik valóban nem természeti adottságokból, hanem Jókai játékos kedvéből, szeszélyéből, sokszor hatás vadászó együgyű ravaszságából, még többször hebehurgya hanyagságából erednek. Igaza van Péterfynek, ezekben a papírfigurákban lélektani egységről szó se lehet, a jó és a rossz, a fehér és a fekete tisztán kicsepődve, egymásra sohse hatva, az átmenetek árnyalatai nélkül jelentkeznek, mintha ollóval vágták volna ki azokat kartonpapirosból. És a regényei egytől egyig a regényirodalom legselejteesebb alkotásai. Jókai regényhősének életútját párhuzamba állítani Flaubertével, ostobaság; Flauberté egyenes és logikus, mint a leeső kő útja, Jókaié cikázó, kiszámíthatatlan,

bolondos, mint a szappanbuboréké, amelyet egy ugrándo-
zó gyerek terelget maga előtt a lehelletével...

De mit is beszélek én erről ennyit. Olvasd el Péterfyt, ha kíváncsi vagy rá. Péterfy volt a mi első igazi nagy esztétikusunk, aki nyugateurópai kaszával vágott a magyar irodalom bükkönyébe. (Gyulai Pál ugyanabból a nemes tölgyfából való volt, mint Arany János, de ő csak a göcse volt a fának.) Olvasd csak Péterfyt és te is megtanulod, hogy Jókainak soha semmi köze se volt a regény nemes műfajához. Egyének soha sincsenek nála, csak típusok; ezek is csak az epizódokban és ott is szánamegannyira korlátozott variációban. Környezetrajza cifrázkodó, de hazug, levegőtlen, tehát nem is alkalmas arra, hogy élő emberek lakóhelye legyen. Hősét, akit kedvel, a félistenek tulajdonságaival látja el és nem törődik vele, hogy ezek egymással meg nem férnek. Az ő hőse tud lenni aszkéta, úgy, hogy — amikor szükség van rá — asztal alá issza az egész társaságot; tud lenni könyvmoly, hogy aztán a következő fejezetben pisztollyal löje le a hamut ellenfele szivarjáról; tud lenni anachoréta, hogy aztán világfias fölényével forrázza le a bécsi szalonokban a született hercegeket és hercegnőket. És mindezt a tékozlást nem valami magasabb cél érdekében végzi, hanem csak azért, hogy folytatásról folytatásra ébren tartsa selejtes vidéki olvasóinak ábrándos érdeklődését. Péterfy tanulmánya az okfejtésnek vitathatatlan mesterműve és szinte föllélekzik az ember, amikor a végén kegyesen elismeri, hogy »Jókai néhány rajza a legkiválóbb írókéval versenyezhet«.

Péterfy Jenőnek igaza van. De ha egy geológus kis kalapácsával végigkopogtatná a Nôtre-Dame-ot, a köveit nagytárolóval nézegetné, nyelvvel megnyalogatná»

aztán pontosan számot adna róla, hogy mennyi benne a márga, a homokkő, a kalcium, — annak a geológusnak is tökéletesen igaza volna.

Csak éppen a Nôtre-Dame-nak semmi köze se volna hozzá. Mert a Nôtre-Dame nem ásvány gyűjtemény, hanem fenséges költemény. És Jókai nem regényíró, hanem lángész.

3.

Hátha olyan nagy legény vagy, azt mondd meg nekem, hogy melyik a magasabb: a debreceni szőlő-hegy-e, amely húsz méter magas, vagy a háromezer méteres Jungfrau? Persze, amilyen gyáva vagy, a buksi fejeddel vakon rábólintsz a debreceni vinkó-termő homok-kupacra, mert áhítatos tisztelet van benned a paradoxon iránt és azt már megtanultad, hogy rendes hajnali emberek társaságában a kicsi a nagyobb és görbe az egyenesebb. De azt bezzeg már nem tudnád megmondani, hogy miért. Hát ide figyelj. Azért, mert a debreceni hegy az egész határban egymagán áll, a Jungfrau körül pedig erdőstül állnak a vele egyívású hegyek, A debreceni hegyről ennél fogva messzebbre látni, mint a Jungfrauról. És Debrecenben nagyobb kunszt huszméteres dombnak megnőni, mint Svájcban háromezer méter magas hegynek.

Balzac és Jókai!... Mindkettő kurtanemesi családból eredt, csak hogy Balzac Komáromba Tours volt. Suhanc-korában a Loire völgyében csatangolhatott és a Renaissance épen maradt kő-kastélyainak falairól szedegedhetette a vércse-tojást. Bizonyára — benne lévén már a litteratus méreg — ő is szeretett turkálni az öregek könyveiben és ott a kalendáriumok, Dugovich

András regényei, a bécsi Magyar Híradó helyett megtalálta Montaigne essaye-it, Rabelais-t, Fénelont, Lafontaine Molièret, Voltairt, Diderot-t, Chateaubriand-t, Montesquieut Diáknak Parisba ment, amelynek már akkor milliós lakossága volt. Manzárd-szobájából biflázás közben elláthatott a Nôtre-Dame két csonka tornyára, a Pantheon kupolájára, a Szent Kápolna nyársára, az Igazságügyi palota donjonjaira. És ha lement csavarogni, a Palais Royal roppant udvarán, a világ népeinek tarka farsangjába keveredhetett. Valamelyik márványpadon meghúzódva, találgathatta, hogy a sok százféle exotikus figura között melyik a khán, az emir, a pasa, a bojár, a mágnás, a kacika, a bonc, a mandarin, a rádza és melyik a nemzetközi sokadalmak rabló-madara, amelyből olyan egységesen született meg Vautrin, mint ahogy a sokféle sasból, keselyűből, vércséből, karvalyból lett a római légiók büszke sas-madara. Kényelmes gyorskocsik közlekedtek az ország minden részébe. Az ifjú Balzac elmehet a Brétagne-ba, ahol elnézegethette, amint a fáradhatatlanul csapongó óceán folyton a földrajzon dolgozik; elmehetett a Gironde-völgyébe, ahol a sivó homokban öles falábakon járnak a pásztorok és elmehetett Grenobleba, ahol a fölkelő nap előbb az Alpések hófalán kopogtat, mielőtt a városi ember előtt megjelenék. És ne feledd, hogy akkor már a Louvre, a Tuileriák termei nyitva voltak bárki emberfia számára. Szövött képeken, faragott márványfalakon, elefántcsontból, teknőchéjből, arany-bronzból készült bútorokon láthatta, hogy mi mindent tehet a király hatalma. És ahol a falak le voltak szakítva, az ablaküvegek betörve, a szőnyeg-kárpitok letépdesve, ott láthatta, hogy mit tud csinálni egy még nagyobb hatalom: a nép. És ha teste-lelke beleszomo-

rodott a párisi téli nyirokba, lemehetett a Provence-ba, ahol érett narancsot szedhetett a fáról, furesa afrikai pillangókat sodort feléje a Mistral és ahol középkori várfalak között ma is Petrarca nótáit dudolásszák, mint nálunk a Zerkovitzot.

Jókai pedig a komáromi kalendárium-csináló házában leshette meg a nagyvilági életet, amelyben az éjhajú démonok pamutfonálból kötögetik a szenvedély intrikáit; a kis szigeten szilvafák és bodzabokrok között rejtőztek a deszkafalu »kéljakok«; a Duna partján ott állott Timár Mihálynak, a Krózusok Krózusának földszintes, tornácos háza; ha magasba vágott, Pestre vágott, ahol már emeletes házak is voltak, sőt volt egy téglából épült színháza is. Láthatta a Balatont is,, amelytől sokszorozási művelettel tanulta meg a tengert és talán járt a Mátrában is, ott tartarini képzelettel bámulta meg az égbenyúló bérceket, az ezeröles szakadékokat, a tajtékozó hegyi folyamokat és ha véletlenül kora tavasszal járt ott, havas csúcsokat is láthatott.

De hát mindez bolondság, mondhatnád és ez igaz volna, még ha te mondanád is. A művésznek mindig az a matériája, ami a kezeügyébe akad. A görögök márványba faragták a szobrokat, mert ami Makón fekete sár, az Athénben fehér márvány, viszont Tirolban fából csinálták a Máriákat. A finomszemcséjű márványt simára csiszolták, a ritkább szövetű tölgyfát hasábokra hasogatták, de a szobor így is, úgy is csak szobor és én például egy olyan félszeg mozdulatú, karcsú, merev redőzetű fa-Máriát oda nem adnék a görögök egész atléta-panoptikumáért.

Csakhogy az író, az a szerencsétlen művész, akinek a matériája egyúttal a közönsége is. És ha a matéria a stílust szabja meg, a közönség a művészetet diktálja.

Az író azért hű tanúbizonysága mindig a maga társadalmának, mert annak a terméke, mint a székfű a salétromnak.

Balzac közönsége ott lakott Párizsban, Marseilleben, Lyonban, Rouenben és még más ötven évezredes városkában, *amelyben arisztokraták, gyárosok, nagykereskedők* és kispolgárok — anélkül, hogy vegyültek volna egymással — mégis egységes életet élő társadalommá keveredtek. Ebben a társadalomban a rétegek folyton-folyvást egymás fölébe kerekedtek, mint a forró vízben és az osztályoknak ez a szüntelen fölemelkedése, lesüllyedése, embersorsoknak ez a folytonos hullámzása sokrétűvé gyúrta a lelkeket. A városi sétányok platánjai alatt, a nagy vendéglő faburkolatu termében, a helyi előkelőségek szalonjainak márvány kandallója körül pszichológiává mélyedt az emberszólás, amely a művelt urbanitas álarca mögött meg tudta találni a lappangó tüzeket, a titokban csírázó szenvedélyeket. E kifinomodott pletykások számára a rendbe *szedett, egyhangú városi élet tele volt* izgalmas titkokkal, amelyeket azonban a lélek legrejtettebb redőiből kellett kiböngészniök. E nemzedékről nemzedékre átöröklött civilizációkban a kalandok területe lehúzódtott a mélyebb rétegekbe, amelyek között már csak a pszichológia tud eligazodni. A kapzsiságok, hatalmi vágyak, szerelmi szenvedélyek a civilizált formaruhában jártak, a konvenció kimért szabályai szerint mozogtak és a szalonok sanda közvéleménye megszokta, hogy a magafeledten elejtegetett árnyalatok hieroglifájában olvasson. És ezt az olvasást már az iskolában megtanulhatták olyan mesterektől, mint Montaigne, Racine, Molière, Voltaire, Diderot. Abban az időtájban, amikor nálunk Thurzó György azt írta a táborból

feleségének, hogy »az dinnyéket, amelyeket küldtél vala, józúleg elfogyasztani«, — írta Sévigné asszony leányának csodálatos leveleit, ezeket a brabanti csipkénél finomabb szőremekeket. Ez az olvasóközönség megszokta, hogy minél semmitmondóbb az ember külseje, annál több titok rejtőzik benne, aminthogy minél sűrűbb az erdő, annál biztosabbra veheti a vadász, hogy nemes vadra talál benne.

Jókai közönsége még éppen csak hogy most szakadt el a mese emlőjétől, ha ugyan elszakadt tőle. Ez a közönség megszokta, hogyha égbenyúló tornyot lát, az nem kő-valóság, hanem csak kéklő délibáb, amelynek hígabb az anyaga, de annál szertelenebb építő. Azoknak a nádfödeles kúriáknak a tornácáról minden olyan messze van és a messzeség az altatásnak a dimenziója. A töpörtyűs Kánaánban az ébrenlétek lomhán cammogók, de az álmok lidércnyomásosan mozgalmassak. Ez a közönség még gyermek volt és a gyermek mind távolba néző, mert nem tudja, hogy a világ annál érdekesebb, minél közelebről nézi az ember. Ennek a közönségnek a hőse nem Rastignac lehetett, hanem Kárpáthi Zoltán; nem pszichológiai regény kellett neki, hanem kalandos mese. A tudásban még inkább lehetségesek ugrások, mint az ízlésben; annak a közönségnek előbb torkig kellett megzabálnia a mesék szóló-szólójével, hogy aztán a pszicho-analízis fanyar izeit élvezhesse.

Jókai regényei csak olyanok lehettek, amilyenek voltak, aminthogy a nyíregyházi homokba kétkerékű taliga való, a cipcer hegyek köves útjaira pedig a pántos szekér.

De Jókai műveit azzal a szemmel nézegetni, hogy jó regények-e, vagy nem jó regények, — az csak annyi,

mintha Benvenuto Cellini sótartóját bírálnák meg, hogy jó-e sótartónak.

4.

(Közbevetett megjegyzés.) Hősöm az imént hering-szagúnak mondta Ugocsát és ugocsai létemre mint szakavatott, ezt nem hagyhatom szó nélkül. Nem szeretném, ha azt hinnék, hogy ezt a heringet a sekszpiri cseh-tengerből halászta; fantasztikusnak látszó jelzője pontosan célba vág ezúttal is, aminthogy ide-oda csapkodó rapszódíája mindig olyan biztosan találó fegyver volt, mint Jókai kedvenc szerszáma: a karikás ostor.

Ugocsa nyugoti felében színmagyar, az a lüktető beszédű tiszaháti nép lakja, akitől Arany János kérte volt kölcsön a magyar irodalmi nyelv építő anyagát. De Nagyszöllősön, ép az én szülőházamon túl kezdődik az az orosz világ, amely onnan aztán eltart Vladivosztokig. A Föld e jelentős területén az a vallás uralkodott, amelynek legfőbb szentsége, pápája az orosz cár volt. Az ő révén vonult be a vallásba a politika és a szociológia. A nyomorgó köznép gazdasági helyzetén ez a vallás úgy könnyített, hogy az év háromnegyed részére szigorú böjtöt rendelt. Minek folytán a szegénysorsú orosz nép nem koplalt, csupán böjtölt, ami bizonyára lényeges különbség, ha számba vesszük, hogy a fiziológia megállapítása szerint is mily fontos szerepe van a képzeletnek az anyagcserében.

Ez a böjt orosz földön körülbelül azt a szociológiai szerepet töltötte be, mint Angliában a munkásbiztosító intézmények. Így lett az orosz föld uralkodó illata a hering. Gyerekkori emlékeimből mint a törhetetlen optimizmus szimbólumai bukkannak föl azok

az oroszok, akik — sokszor elnézegettem — a nyársra húzott heringet a tűzhely köré kuporogva, megforgatták a lángban, aztán oda-oda nyomkodták durvatörésű málékenyerükhöz. E jámbor emberek hittek benne, hogy zsirt olvasztanak a heringből!

Határozottan emlékszem, hogy e heringes böjt megmaradt a szegényebb köznép szertartásának. Például apám pincéjéből magam hordoztam egész nap a nagyszerű Perényi-bort az orosz pap házába, ahol böjt idején kivételesen kövér traktamentumok tartattak. A heringen böjtlő nép a kerítésnek támaszkodva, áhítatosan lesett befelé. A konyhából sisteregve áradt ki a lacipecsenye bősztítő illata, az első szobából vidám dalolások, bizakodó kurjantások, sőt a végefelé táncos dobogások hallatszottak és mind ez illatokat, hangokat a hívő nép áhítatosan szívta magába a sovány hering mellé, hitében nem meginogva, hanem megerősödve.

Aminthogy a legjámborabb embert is az ő nyomorúságában szörnyű csalódás sújtaná le, ha megtudná, hogy a jó Isten is koplal.

5.

Neked megsúgom, de valahogy Heinrich Gusztávnak el ne mondd, mert úgy leszamaraz mindkettőnket, hogy még a Tudományos Akadémiába se juthatunk be többé, — neked megsúgom, hogy csak két irodalmi műfaj van: az író munkája és a lángészé.

Az íróban az írás olyan veleszületett ösztön, mint a foxterrierben a patkányfogás. Ő a legemberebb ember valamennyünk között; hitében pozitívabb, mint az öreg gazda, aki fászligetet ültet az unokái számára. Csak egy urat szolgál: az életet, amelyet megmásíthatatlan törvények szövevénye tart fenn. E törvényeknek

ő a jogtudósa és minél önfeledtebb a mozdulat, elejtettebb a szó, annál megbízhatóbb tanúvallomás az ő számára. Olyan, mint a skarabeus-bogár, amely földdel táplálkozván, termékenyebbé teszi azt. Isteni vezérlő szava: »*Sokasodjatok*« és fáradhatatlanul teremti az új életet. Egyre gyűjti az építő-anyagot, a »documents humains«-t, a legapróbbat sem felejtí az útján, hisz nincs az az építész, aki előre meg tudná mutatni, hogy melyik az az egy szál téglá, amelynek híján tökéletlen marad az épület. Többnyire külsőben is hasonlít a testes sváb építómesterekhez, akik derűsek és nyugodalmasak, mert ismerik a pillérek, oszlopok, gyámfalak, boltozatok titkait. Akár erőd, akár templom, akár vendégfogadó, akár regény, színdarab, verses eposz, — az élet másíthatatlan logikája tartja össze a részeket és a statika örök törvényei tartják fenn az egészet. Munkabírása kimeríthetetlen, mert a természeti erők dolgoznak helyette, amelyeknek ő csak részvétlen végrehajtója. Az igazi író többnyire jógyomrú ember. Az ételt jobb kedveli, mint az italt. Társaságban beszélni nem szeret, inkább másokat hallgat. De ha akarja, pár szóval csuda-biztosan tud benyitni akárkinek családias bizalmába. Ha az adóhivatalban várakozik, egynegyed óra múlva tisztában van a hivatalszolga nevével, származásával, családi viszonyaival, egész biográfiájával. A kikerekített történeteket époly kevéssé szereti, mint az oroslán a lapda-pecsenyét. Viszont mindenkiről mindent tudomásul vesz egyforma érdeklődéssel és bejegyzí noteszébe, vagy betölthetetlen emlékezetébe. Robusztus férfiasága mellett is annyiban asszonyias, hogy megértéssel veszi tudomásul az élet legkiábrándítóbb valóságait is. Kedvenc festője Rubens, kedvenc gyümölcse a görögdinnye.

Ha meg akar nézni valamit, nem hátralép, hanem előrehajlik. Mint ahogy a királyok nagyköveteik útján izengetnek, ő a maga-teremtette emberek által nyilatkozik meg. Mindegyiknek hangján biztosan beszél, csak akkor dadog, ha önmagának kell megszólalnia. Szóval, sosem kell attól tartani, hogy epikájának tisztaságát megzavarhatja a lira. És amit alkot, vitathatatlan, megdönthetetlen, örökéletű, mint maga a protoplazma, az élet alap-anyaga.

Ámbár...

A fene megette azt az egész protoplazma-szentséget. Milyen büszke lehetett az eszére az a gyáva tudós-mameluk, aki az ős-nemzés misztériumát kitalálta. Amikor már nagyon szorongatta a kérdés, hogy miből lettünk, kitalálta, hogy a folyékony, szervesetlen Földbe valami kósza meteor sodorta idegen világokból az élet csiráját, a protoplazmát, mint ahogy a juhász oltja a borjúnyirkot a tejbe, hogy megtúrósodjék. Mi elhiszszük e tant, mert ostoba és rákapaszkodva büszkén nézünk vissza az alchimisták babonás rögeszméjére: a bölcsek kövére.

Pedig ha ez a rossz tudóm hagyja, talán még megérem véled együtt az időt, amikor a gazdasszonyok a konyhán fogják a szervesetlen anyagot szervessé erjeszteni, mint ahogy az ugorkát savanyítják. Lásd-e, Leibnitz volt az a tudós, akiben megvolt a bátorság, hogy ne nevesse ki szegény alchimistákat. Ő is vallotta, hogy egyszer megtalálják majd a bölcsek követ, az élet egyetemes ható-szerét, tudományosan hitelesített patika-szer lesz, mint a digitalis, amit a közönséges paraszt gyűszűvirágból párolnak.

De hagyjuk már azt a szerencsétlen örökéletű protoplazmát.

Ha nincs emberebb ember az írónál, viszont nincs kevésbé embernyibb ember a lángésznel. Világszellem, akit a véletlen sodort a Föld vonzókörébe. Pupillája a világűr távolságaihoz van beállítva és szegény gyámtalanul pislog a mi méreteink között. Vergődik, hogy helyét találja, próbál lehajolni hozzánk, de csak olyan érdektelenül marad köztünk, mint egy eladóleány a fehérszakállas biológusok kongresszusán.

Te szerencsétlen falusi süvölvény, te! Hogy is érttessem meg veled, hogy milyen nagy a Világegyetem és milyen kicsi mellette a mi világunk! Számtanhoz nem konyítasz és ha azt mondom neked, hogy a fény másodpercenként háromszázezer kilométert tesz meg és mégis vannak itt a szomszédságunkban csillagok, ahol csak most látják Botond buzogányának szikrázását, amint Bizánc kapuját bedöntötte és egy millió évig kell még várniok, amíg a csattanását is meghallhatják, — ebből te csak annyit értesz, mintha azt mondom, hogy háromszázharminháromezerbillió fontsterling évjáradék tőkéje.

De várj csak! Valamiképpen mégis beleverhetem abba a buksi fejedbe. A bűgó-csigát te is ismered biztosan és a fizikából azt is tudod, hogy a csiga csak addig marad meg szilárdan a tengelyén állva, amíg nagyon gyorsan pörög maga körül. Hát most azt képzeld el, hogy a Föld ilyen nagyon gyorsan forgó csiga és egyszeri pörgését mi egy napnak hívjuk. Egy magyar tudós megszerkesztette a mikro-manipulátort, amivel a hachée-vá aprózott bacillus részecskéit össze lehet szedgetni, — de micsoda otromba ács-szerszám ez az én nikkell klepsidrám mellett, amellyel ezt a napot, a bűgó-csiga egyetlen forgását huszonnégy órára tudom föl-szabdalni és az órát hatvan percre és a percet hatvan

másodpercre! És ha a fogorvos két másodpercig húzza a fogadat és te ezalatt végigélvezed egész földi életedet a születésedtől a mai napig, — akkor tán lehet valami sejtelked róla, hogy micsoda vacak semmiség ez a mi világunk.

Nekünk, *idevalósi* embereknek mindegy: ami harapásunkat a földi porciókhoz mérték. De képzeld el azt az idepottyant világszellemet, azt a szerencsétlen törtszárnyu Chérubint, a lángészt, aki odakivülről magával hozta a szemmértékét és egyszerűcsak észreveszi, hogy figurájában, belső szerkezetében, szükségeiben ember lett belőle; a mi szokásainkat, törvényeinket, mértékeinket kell vállalnia és a Föld belejojtotta furcsa viszketegét; az élet akarását.

Hiszen ha matematikus lesz belőle, semmi baj sincs. A matematika az egyetlen inter-asztrális művészet, amelyet a hóna alá csapva, az egész világegyetemet bebumlizhatja a művész, csillagról csillagra. Legfölebb éhen hal vele, de a halál egy igazi matematikusnak csak annyi, mintha egy képletet letöröl a tábláról.

De mit csináljon a szerencsétlen, ha író lesz belőle? Ha az a földadat szakad rá, hogy a mi emberi ügyesbajos dolgainknak legyen a tudósa. Mintha Rockefeller tennék meg becsüsnek az angyalföldi zálogházban! Szegény, fanyalogva kóstolgatja sorra a kapzsiságot, nagyravágyást, hiúságot, szerelmet, féltékenységet, — ami rozoga motorunk valamennyi hajtó esszenciáját; néha ideig-óráig bele is felejtkeznek egynek-egynek az ízébe, tűzébe, de aztán hirtelen fölkapja a fejét a mi nyomorúságosan szűk vályúnkból. Hej, más ízek, más tüzek sajdulnak meg benne valahonnan messziről!

Ha Shakespearét olvasom és éppen el akarok csu-

dálkozni rajta, hogy igaz emberi érzésekből micsoda darabokat tudott összeszerkeszteni színházának zsin-dely-eresze alá a vegyes összetételű közönség mulat-tatására, — egyszercsak hallom, mint bődül ki be-lőle az a Végtelenségnek szánt ordítás, ami olyan szí-vettépő, mint a fogoly oroszlán kiáltása a szabad sivatag felé. Ez az, amit sohasem fogunk tudni meg-érteni benne, mert nem a mi nyelvünkön szól, hanem a végtelen világűr szellemeinek a nyelvén.

Azt a másikat, azt a Swiftet is úgy meg tudom érteni. Addig-addig nézegetett bennünket, nyüzsgő tetveket, amíg elkezdte enmagát is embernek érezni. Újból és újból nekivágott gulliveri utazásának; emberi voltát húzta a Föld, chérubin-lelkét hajtotta messze tőle a centrifugális erő. Elképzelem, hánszor csapta földhöz undorodva a pennáját:

— *Ezeknek? Ezekről?...*

És végigbukdácsolta a bukott angyalok gyötrelmes útját és amikor kész volt a Mű, hánszor lendítette gőgös haraggal a kandalló tüzes öble felé. De mégsem hajította belé, nem volt meg többé a földöntúli erő benne; odaállott a tükör elé és leköpte magát:

— Fúj, Jonathan! Ember vagy te is!

No, és most már megérted talán te is, hogy mi az, amikor az interjuholó újságírók, a biográfusok olyan egyforma, kiszabdalt patronnal beszélnek Jókai gyer-meteg kék szeméről, amely »*az emberek fölött a mesz-szeségbe révedezik*«. Most már sejtethed, hogy folyton hazafelé nézett szegény közülünk. Az ő szeme messze-látó szem volt; minél közelebb esett valaki hozzá, annál kevésbé ismerte. A legjobb barátja, Petőfi, az édesanyja, a felesége milyen festékszagú litográfiákká váltak az ő leírásában. Aki Petőfit csak az ő elbeszé-

léséből ismerné, az rögtön ráismerne arra a szerencsétlen szoborra ott az Eskü-téren, amely úgy aránylik Petőfihez, mint egy üres konzervdoboz az ananászhoz. És milyen zamatos, eleven beszédű emberek az ő regvilágának sosem élt alakjai, a török pasák, a radzsák, a kacikák, tatár kánok, sőt Majmuna-tündérek! Csak azért, mert nem ismerte őket!

Szegény Jókai arra született, hogy levágni való áldozat legyen Péterfy Jenő oltárán, e klasszikusan szögletes katedrán. Nem tudott jellemeket ábrázolni, nem tudott a maga belső törvényei után induló életet teremteni, egyensúlyozott, megingathatatlan történeteket szerkeszteni. Egyáltalán semmit sem tudott abbói, amit az előzékeny esztétikusok az igazi író munkanyagául kiszabtak.

Hát hogy is tudhatta volna, amikor a maga életéről se tudott semmit se, 1867-ben a »Hon«-ban szép dagadós cikkben levágta a kormány törvényjavaslatát, aztán bement a képviselőházba és amikor szavazásra került a sor, egy szelíden elrebegett »igen«-nel rászavazott. Valószínűleg akadtak akkor is Madarász Józsefek, akik szittya-haraggal támadtak rá, elvtagadónak, Pecsovicsnak nevezték. Elképzelem, milyen csudálkozva nézhetett azzal a gyermekes kék szemével erre a miniatűr-viharra. Elnézhetette a kivörösödött arcokat, a handabandázó öklöket és értelmetlenül motyoghatta:

— Miért? Hát érdemes?

6.

Bevatlak egy nagy titokba, de azt megmondom neked: ha egyet is mersz rá vihogni, én elmondom rád a szadagorai csudarabbi nagyátkát, amitől rögtön egérré változol. Ez pedig nagy baj lesz neked, mert

ezek a zsidó-csudák olyanok, hogy a nagyból tudnak kicsit csinálni, de a kicsit aztán sohse tudják többé naggyá visszacsinálni.

Még eddig senkinek sem árultam el, de neked megmondom: *én vagyok a világ legnagyobb tenoristája!* Hozzám mérten az a Caruso csak egy szerelmes szobafestő és ha azt olvasom, hogy már *megint* hány kastélyt, palotát, yachtot vásárolt a keresetéből, én csak legyintek rá egyet. Veheti, mert hagyom... Néha magam is beleképedek, hogy milyen csudák laknak bennem. Tudok Sigfried kemény, germán hangján énekelve szónokolni, tudom Gounod édes dallamait fuvolázni, de a legnagyobb akkor vagyok, amikor a stretta végén kihasad belőlem a hangok aloe-virága: a magas C. Valami gyönyörteljes elszörnyedés az a szívemben, amikor hirtelen kinyúlik belőlem ez az anyagtalanná *vált* nemesérc, ez a szférákból ellopott hang, amelynek semmiféle őse, rokona nincs a természetben. Valamikor valami vadászleírásban láttam egy illusztrációt, amint az oroszán szájában egy két-éves tulokkal könnyedén átszökken a magas kerítésen. Hát ez is szép érzés lehet, de mi ez ahhoz mérten, amikor én azt az égbe döfő hangrudat szilárdan tartva a számon, lassan közeledem az alélt közönség felé!

És hogy miért tartom én ezt titokban?

Mert az emberek nem érdeklődnek meg, hogy ebben a gyönyörűségben őket is részesítsem. Az ő fülük a fülükben van: egy kis csont-kalapács, néhány csont-rögöcske a genyes váladékban lebegve és ami dobogást ez otromba szerszámok végeznek idegein, azt nevezi, tudja ő hangnak. A durva levegő közvetítése nélkül az ő számukra nincs hang; hát hogy daloljak

én nekik, holott az én hangom szent anyaga az a titokzatos, végtelen Semmi, amit a tudósok aethernek neveztek el, hogy egy név flastromával tapasszák le tudatlanságukat.

No már most láthatod, hogy micsoda vásári pa-noptikum a mi Pantheonunk. Az igazi géniusz feléje se néz soha. Az igazi író nem ír, az igazi festő nem fest, az igazi szobrász az anyagtalán aetherbe formálja anygali alakzatait. Amit mi remekműnek tudunk: az mind bukott chérubinok rezignált megalkuvása.

Ezért van minden remekmű mélyén valami szomorúság.

7.

(Közbevetett megjegyzés.) Véletlen adatom van róla, hogy ez a tenoristaság nem valami hirtelen föl-bukkant álma volt. Vagy legalábbis azon álmok közül való volt, amelyek a megtörtént élménynél pontosabb lenyomatot hagynak az emlékezetben.

Egyszer hajnal felé a bodega kis hátulsó szobájában, amely éjszaka szeparé volt, de nappal a tulajdonos házaspár lakószobája és a vásott kanapék öblében a családi műhely titkai rejtőztek, — már csak ketten üldögéltünk és a tulajdonos szokása szerint odaült hozzánk harmadiknak, hogy elbeszélgesse velünk második hazájáról, a távoli, vadregényes Caracas-ról. Ilyenkor már ő maga hozta kívülről kéretlenül, számontartás nélkül a spriccereket, egy-egy szelíd esdő pillantást vetve felesége felé, aki a kasszában ült.

Egy ilyen rendkívüli kiadású spriccer-ciklus után fölugrott és lázasan mondta:

— Idefigyeljenek uraim! Most olyan műélvezetben lesz részük, amelyet királyok se fizethetnek meg!

Barna felleghajtóját olyan festői ráncokba csavarta a dereka köré, mint a szicíliai briganti a kecskeszőr-palástot, elviselt puha kalapjának karimáját elől fölcsapta, hátul legyúrte, amitől az még kevésbé hasonlított a rendes polgári kalapokhoz, kiállott a szoba közepére és vékony alakjával drámaiisan előrehajolva énekelni kezdte:

— La Donna e mobile ...

Rekedt volt ez a hang és bizonyos modulációkra egyáltalán nem kapható, úgyhogy legtöbbször csak némán mozgott az ajka. Olyan volt ez a hang, mint azok a kis szaharai folyók, amelyek hol kibukkannak, hol megint elbújnak a sziklák alá. De ő erről egyáltalán nem vett tudomást és arcával, hosszú karjainak mozdulataival megvetést, féltékenységet, epekedő szerelmet és halálos gyötrelmet fejezett ki. Amikor aztán jött a vége a koronával, azzal a bizonyos magas C-vel, hirtelen kiegyenesedett, fejét hátraszegte, keskeny, átlátszó arca kivörösödött, száján hatalmas kaput nyitott a hangok királyának és... ekkor történt a baleset.

Hang helyett hörgő, fuldokló köhögés bugyborékkolt ki a torkán és szája szélén megjelent a vékonyan csurdogáló vér-fonál. Lefektették, jeget etettünk véle, reggelig ott tartottuk a kanapén és mikor hazafelé mentünk, rosszkedvűen dörmögte:

— A fene egye meg! Észre se vettem, hogy egy kicsit meg vagyok hűlve!

8.

Hidd el, az egyetlen igaz gyönyörűség: utazni. Csakhogy persze a legtöbb ember hiába vágyik rá, útjába áll a pénz, — nem mozdulhat. Mert akár

hiszed, akár nem, szegény emberek is vannak a világon. Szegény szerencsétlen emberek, akikre az a kötelesség hárult, hogy elődeik összegyűjtött munkáját cipeljék magukkal és fogyasszák mindhalálig. Vannak hatalmas bőrkoffereik ruha-fogasokkal, nécessaire-rel, papuccsal, házislafrokkal, — egész otthon-kivonattal. Van csekk-könyvük, amely minden bajra orvosság, mint a hipochonder házipatikája és minden zárat kinyit, mint a betörő tolvajkulcsa. Telefonál, vagy a titkárját elszalasztja a menetjegyirodába, takaros füzetbe kötve megkapja a jegyeket, amelyek már előre megoldják az útközben fölbukkant eshetőségeket is: Köln-tői Mainz-ig mehet a Rajna jobbpartján, vagy balpartján, de mehet a Rajnán is; a jegy hátára odaírták, mikor indul a hajó és meddig tart az utazás. Hotelszobáról is előre gondoskodtak, pontosan tudja, hol melyik hotelbe fog szállani; Parisban a Ritzbe, Münchenben a Vier Jahreszeitenbe és Kairóban a Shapheardsho télbe.

Hiszen te is ott voltál tegnap a redakcióban, amikor Surányi megjött Kairóból. Mindjárt kipakkolt a bizonyítékaival is, a fényképeivel. Az egyik teveháton ábrázolja, mögötte Cheops piramisával; a másikon olyan otthonosan enyeleg a Sphynx-szel, mint egy Gerbaud-kisasszonnyal. És hallottad, hogy beszélt a Ptolomeusok birodalmáról.

— Hát kérlek, azok a gúlának... Kolosszális! És a Nilus partján a pálmák... jaj de hercig!... És becsületszavamra, olyan meleg volt, mint nyáron! Ha nem hiszitek, a kofferomban most is ott van egy vászonkabát, aminek a hónalját tönkreizzadtam!

Láthattad, hogy ott hagytam és bemenekültem a szobámba. Nem bírtam hallgatni. Pedig én szeretem

az útleírásokat. Például tavasszal, mikor a fecskék megjönnek, ott a józsefvárosi ablakban órákig el tudom hallgatni őket, amint egymással megbeszélik utazásuk élményeit.

Barátom! Utazni csak az tud, akinek van egy albérleti szobája. A szoba fehérre meszelt padmalyán bőségesen vannak repedések, ázott foltok, amelyeknek kusza véletlenjeibe olyan jól elférnek öt világrésznek és a tengereknek kontúrjai. Az ember rágyújt a magasodrotta cigarettára, fölropíti a füstjét, belekapaszkodik a lelkével és e könnyű léghajón libegve megy, amerre uri szeszélye hajtja. Óh de nagy így a világ! De szép, de változatos!

Elmegy a Salamon-szigetekre, ahol még mindig nem hegedt be a föld sebe és a tenger vize alatt most is rotyogva dolgozik az ős-tűz, szigeteket hajigálva föl és buktatva le. Elnéz a Cordillérákra, ahol a félelmetes kondor-keselyű ádáz harccal védi fészket az indiántól. Benéz a Nyanza-parti őserdőbe, amelyekben a pygmeus-ember a fákon ugrál és szerelemben a gorillával osztozkodik. Elmegy a maoriak közé, ahol fűszeres, forró éjszakákon, a pázsitos, holdfényes köztéren szüzeket avatnak asszonyokká. Elnéz Indiába, ahol a fakírok ma is őrzik még az ős boszorkányművészetet; tudnak tetsz-halottá merevíteni, kis cserépben percek alatt mangora-fákat fölnevelni és Majmuna tündérrel úgy rendelkeznek, mint a szolgálólányukkal.

De a legtöbbet az óceán fölött lebeg. Persze, a luxushajó mahagoni-burkolatú szalonjából mindezt nem látni, de az óceán repertoárja kifogyhatatlan. Itt üldözi a fürge pézsmacet a lomha bálnát, a hullámok taraján itt vinnyognak az emberarcú szirének és a végfelen vizeken itt nyújtózkodik a rettenetes Leviathán.

Most jut eszembe, Jendrassik professzor mondta volt egyszer nekem:

— Látod, öcsém, az a magyarság ős-baja, hogy nem él tenger mellett és nem eszik kagylót. Nincs az agyában elég foszfor. A foszfor: fantázia, izgékony-ság, nagyravágyás. Csak két pontosan megkülönböz-tethető emberfajta van a világon: a kagyló-evők és a szalonna-evők.

Biztos, hogy Jókai ősei vízi emberek voltak. Olyan volt az ő lelke, mint a begubózott téli hajós, aki a nyárra készül. És ha utazni vágyott, maga terem-tette meg a világokat, amelyekbe készült. A cserkész-leány nem olyan izzó fehér Georgiában, a pasa nem olyan kedélyesen autokratikus Anatóliában, a muzsik nem olyan ájtatosan rezignált a kievi kormányzóság-ban, mint az ő regényeiben. És milyen komikus szerénységgel mentegeti királyi túzásait! Könyvei végén büszkén sorolja föl forrásmunkáit: obszkurus német vigécek zagyvaságait. Olyan, mint az ijedt pasas, aki a hordár előtt is kéretlenül ráncigálja elő az útlevelét.

9.

E mi világunkban csak egy vonal van: a kör, csak egy idom: a gömb és csak egy szín: a fény. Ami tarka szint látunk, az csak az egyetemes fény-ostor foszlánya. Az egyenes vonal csak a végtelen körnek részecskéje és ami idomot mi látunk, az a gömbnek torzója. Színek, formák, irányok tehát csak a mi gyatra érzékeink illúziói. Hogy ez így van, azt onnan is láthatod, hogy minél jobb mikroszkóppal toldja meg az ember a szemét, annál kevesebb szint lát és annál több gömböt. A jóisten, aki végső tökéletes-

ség lévén, semmiféle érzékében sem lehet tökéletlen, csak körben, gömbben és fényben látja a maga-teremtette világot. A mi színváltozásainkról, görbe útjainkról, kívánatos idomú bálványainkról époly kevéssé lehet tudomása, mint egészséges embernek a morfium gyönyörűségéről.

Most legalább tudod már, hogy a Haladás hova viszi az embert: a gömbök, körök és a színtelen fény világába. Minden újonnan fölfedezett tudományos igazság, minden új technikai találmány és minden ki-mondott új költői szó csiszol egyet annak a mikroszkópnak a lencséjén. A haladás minden lépése eltapos egy-egy illúziót, tehát kiolt egy szint. »Több világosságot!« — mondta Goethe, de már csak a halála pillanatában mondta, amikor már gyönyörűen kiélt életének színei homályba haltak. Ellenben Renan, aki eljutott már a lelki életnek arra az eliziumi mezejére, ahol gondolatok, érzések, hagyományok nyugét levette a legszabadabb elfogulatlanságban beszélt Istennel is, — Renan, a szabadgondolkozók pápája az írásaiban sohsem birta eltitkolni sóvárgását a történelmi élet gótikus pompája iránt. Ez a bölcs ember bizonyosan tudta, hogy ezt a csalódásokban, aljasságokban, hősies fölpezsdülésekben tarka életet az ember maga teremtette magának és tragikus sorsaként vállalta, hogy e gyönyörű sárkányoknak ő is egyik Szent Györgye lett. Szinte hallani, amint megsiratja a misztikus szörnyetgeket, akiket elméje fényével ledöfött.

És most már megérted, hogy az analitikai regény miért ölte meg a romanticizmust. El kellett tüntetnie, mint ahogy a mikroszkóp eltünteti a leggyönyörűbb női váll hamvas bársonyát. Balzac még örült neki, mint gyerek az új játéknak. Vad örömmel vájt bele

az emberi lélekbe, hogy az élet titkos rugóit megkeresse. Hiszen aki először nézett a mikroszkópba, az a bolond hollandi boltos is bizonyosan nagyon megörült és megesküdtött volna rá, hogy egy új, érdekesebb és tarkább életet fedezett föl a mikrokozmoszban. De Balzac furfangos paraszt volt — mert hiába ragasztotta szélhámos-módra a neve elé a nemesi »de«-t, bizony csak vastagnyakú francia paraszt volt ökelme —, ő megérezte idejekorán, hogy milyen veszedelemben viszi ez az útja. Hogy azok a lelki rugók csak első látásra olyan érdekesek és csak durva megkülönböztetéssel nevezik Kapzsiságnak, Szerelemnek,, Hatalmi vágnak, Hiúságnak. Amint egyet-egyet csavar az ember a mikroszkópján, elkezdenek mindjobban hasonlítani egymáshoz és végül egyforma hólyag-gömböcske lesz valamennyi: Élet-akarás. Megállott hát a feleúton és romantikus lett belőle újra. Csakhogy ő nem extenzív-romantikát csinált, hanem intenzívet. A maga kedvére növesztette, dagasztotta az emberi indulatokat és végül eljutott a szenvedélyek legmagasabb gótikus tornyához: a »*La recherche de l'Absolu*«-höz. Az analízis meg fogja ölni a regényt, mert minél mélyebbre ás, annál egyszerűbbé teszi az élet mechanizmusát. Te! Én egyszer láttam a zoológiai intézetben górcső alatt spermatozoák szerelmi tusáját. E szerelmes lovagok és delnők osztrigák ivarjából kerültek oda és ha ettől már valaha osztrigát, érezhetted, hogy micsoda hidegvérű állat az. Nincs az a spleenes angol gavallér, aki olyan közönnel tűrné, hogy megegyék. És mégis, azok ott a górcső alatt olyan vad szerelmi táncot jártak, hogy amellet Stendhal kispapjának sóvárgása csak afféle nagybőjti penitencia. Kergetik és taszítják egymást; a nő bölcs óva-

tossággal csak azért vonakodik, hogy csak a legkitar-
tóbbr, a legkeményebb juthasson el termő magjához.

Mármost próbáld akár Bourget mestert megkérni rá, hogy írjon tíz sort e szerelmi tusakodás lelki motívumairól. Ő biztosan vállalkozik rá, mert a derék öreg úgy hozzászagol minden női lélekhez, mint a kankutya a lámpaoszlopokhoz, de végül ő is csak egy egyszerű kémiai formulához jut el. Olyanhoz, mint például, hogyha sósav és salétromsav összetalalkozik, mindkettő fölforr. Pedig ez nagy sor, mert Bourget mester könnyűszerrel tud száz oldalt írni arról a lelki vívódásról, amellyel a feudális és ultramontán grófné végül rászánja magát, hogy a radikál-szocialista népképviselő számára megnyitja örömeinek forrását.

Jókai mindegyik regényében van egy-két fejezet, amelyben megmutatja, hogy mit tud ő, ha akar. A »Magyar nábob« első fejezete a legszebb tájkép, amit valaha láttam és úgy érzem, hogy amíg világ a világ, Bús Péter uram ott fog ülni csárdája tövében és makrapipával a foga között nézni fogja, mint küzködik a messze tőltesen az az uri hintó a szügyig érő magyar sárban. És Mayer atyó, a hiszékeny, jámbor pozsonyi polgár a legtökéletesebb arckép, olyan, mint a Tizian kesztyűs férfija, akiről azt mondják, hogyha sokáig nézik, szabályosan lélekezni kezd. Ha mind e remekműveket kivagdosná valaki, akkora oeuvre-t kapna belőle, hogy attól Jókai még mindig író-akrobata maradhatna. És akkor talán a hajthatatlan Péterfy Jenő is elismerte volna róla, hogy van akkora író, mint, teszem azt, Gyulai Pál.

De ha Jókait olvasom, mindig érzem, hogy amikor már legjobban benne van az irodalomban és amikor a katedrából már Péterfy tanár úr éppen rá akarna

bólintani, hogy: — Jól van, Móric fiam! — akkor egyszerre csak kirúgja maga alól a fundamentumot és bolond fővel nekivág annak a panorámás, panoptikumos világnak, amelynek Kárpáthi Zoltánnak és Berend Ivánnak viasz-figurái a hősei.

Mindennek az a baja, hogy Jókai humorista és pedig a világirodalom legigazibb humoristája. És nem úgy van ám az, ahogy Arany János gondolta: hogy a humor könnyekben megtört napsugár. Ezt ő a málnaszörpre értette. A humor több és tragikusabb ennél: a végtelen világűrbe taszított lélek hördülése.

A humorista nagyon is tisztában van azzal, hogy mi az irodalom.

Ha a barlangi ember családja körében falatozza a medvét: ez derűs idill. De ha a medve falatozza az embert: ez tragédia.

10.

(Közbevetett megjegyzés.) Magam se hittem volna, hogy ennyire tisztességtudó emberré ijedtem Pesten. Lám, közbeszólás nélkül megálltam ezt a fejtegetést, pedig ugyancsak piszkált a magam igaza.

En például úgy vélem, hogy az ember érzékcsalódásainak ép a gömb a legkifejezőbb idoma. A levegőben táncoló porszemek között van perzsa-szőnyeg, mahagónifa, bőrhulladék, szén, hajkorpa, de ha rásüt a nap, mind egyforma ragyogó gömbbé kerekedik. És a falevelek szeszélyes közei mind kigömbölyödnek a napsütésben. A fényképeken láthatod, hogy a fák olyanok, mintha csupa apró üveg-gömbbel aggatták volna tele őket. És az se véletlen, hogy ami számunkra hozzáférhetetlenül nagy és kicsi, azt mind gömbnek látjuk: a sejteket és az égitesteket.

És az a bizonyág a mikroszkóppal, — erre is mondhatnék valamit.

Ötéves gyerek voltam és ott ültünk a földes padlózatú falusi iskolában. A tanítónk — még ma is emlékszem fokhagyma- és dohányszagára — egyszer azt magyarázta nekünk, hogy Isten az embert sárból gyúrta. Ez nagyon megkapott. Megvallom, hogy akkor imponált először nekem az Isten. Mert hogy a világot semmiből teremtette, — ez metafizika volt a számomra. De ez a sárból gyúrt ember a művészet akkora bravúrja volt, hogy fejbe vágott. A tanító láthatta arcomon a megdöbbenést, mert rámszólt:

— Te talán nem hiszed?

Ijedten dadogtam:

— Sárból?... Engem is?

Ekkor állott elő a tanító a tudományos, döntő bizonyítékkal:

— Nem hiszitek, hogy Isten sárból gyúrta az embert? Pedig mindenki kipróbálhatja önmagán. Dörzsöljétek meg jó erősen a kezeteiket és meglássátok, hogy föld jön le róla.

A tanító kezdte a kísérletet, mi követtük és emlékszem, mindannyiunknak sikerült. Sőt Rác Gyuszinak a nyakáról is jött.

... De azóta mindig egy kis kétkedéssel nézem a tudományos bizonyításokat.

11.

A legelső szerelmi regény Ádám és Éva regénye volt, de nézd csak, hogy azok a rabbik, akik a naiv ősidők fordított plágium-dívatja szerint Mózes helyett, sőt Mózes javára megírták azt az Ötkönyvet, — milyen kurtán-furcsán intézték el ezt a primitív ember-

párt. Még csak azt se tudjuk, milyen volt Éva szemehaja, a termete magas volt-e, vagy alacsony, kövér - kés-e, vagy inkább vékony. És egy szót se szólnak azokról a részeg kerengősekről, összecsapásokról, viszapattanásokról, az erőgyűjtés lihegő szüneteiről, — a fenséges szerelmi tornajáték változatairól. És kiszik-kadt közönnyel hallgatnak a beteljesülés mámorba lendülő himnuszáról és e mámor szülöttjéről, az óriás Rémről: a szenvedélyről, aki olyan szomjúságot korbácsol beléjük, hogyha keresztül-kasul járnak egymáson és egymásnak molekula-közeit is kitöltik, lecsillapodni akkor se bírnak. Ádám és Éva szerelmi regényéről mindösszesen ennyit írnak a szerzők:

»— Ezután Ádám esméré az ő feleségét Évát, ki minekutána fogadta volna méhében és szülte volna Káint, mondta: Nyertem férjfiat az Úrtól.«

Persze ezek a rabbik nem voltak regényírók; ők héber államalapítók voltak és beérték a népesedési mozgalom e kipróbált elindítási módszerével. A napfényben hasaló, cigányosan örmvágó görögökre várt a föladat, hogy Ádám és Éva szerelmi regényét megírják. Olvasd el Daphnis és Chloe történetét, ha tudni akarod, mi történt Ádámmal és Évával még Kain előtt. Ez volt az első szerelmi regény a világon és ha nem csalódom, az utolsó is. Az a hegyi legelő babérligeteivel, tisztavízű forrásaival tökéletesen megfelelt a bibliai Éden-kertnek. Azok a legelésző fehér bárányok tökéletesen pótolták a Paradicsom tarka állatseregletét, hiszen a Paradicsomban az Úr akarata folytán az oroszlán is szelíd birkatermészetű kérődző volt. A birkák a kövér legelőn a maguk eszével is megtalálhatták a táplálékukat; a két bronz-színű gyerekek ráért égés nap kedvére hancúrozni. Mozdulataikat

a maguk duzzadt ifjúsága irányította, mint a gyerek-játékokat a beléjük rejtett rugós gépezet. Cél nélkül kergetőztek dombra föl, völgybe le, ugrándoztak, birkóztak, a fákra másztak, a szájukkal tépdesték a virágot a pázsitról. És ha fáradtan egymásra roskadtak, olyan furcsán ijedt gyönyörűséggel hallgatták egymás szívének bolond kalapálását. Utánozták a vadgalambokat, amelyek egymás csőrét csipkedik és Chloe rím-telen panaszkodással dalolta:

— Ha a szájad a szájamhoz ér, miért olyan édes az? És ha édes, miért ég mégis úgy utána, mintha méh csipte volna meg?

Aztán ha már nagyon kegyetlenül dárdázta őket Phoebus Apollo, lerúgták magukról azt az egy szál pendelyt és beállottak a hús forrásba. Kitágult szemmel megcsudáltak egymást, az a játékos mosoly elkezdett az ajkuk szélén sóvárgó kínba pittyedni és mégsem vágytak megszabadulni tőle. Valami titok hívta őket folyton, érezték, hogy a vérük tüzelve repes feléje, remegve kutatták végig egymáson a megnyugvás révét, de megtalálni nem tudták. Most már a fiú kezdett turbékolva dalolni és dala olyan oktondi volt, mint eddigi játékaik. Szavával együgyűn dadogva kapkodott a virágokhoz, csillagokhoz, éneklő madarakhoz, aztán ezt a primitív himnuszát belefajta egy dühös ölelésbe, amely csak ájulást hozott, de nem csillapodást... És egyszer a fiú, amikor ép egyedül volt, találkozott a mezőn Lycénion-nal, a ringó csipejű menyecskével és elpanaszolta neki keservét. A menyecske megsajnálta őt, megtanította a sóvárgott titok nyitjára és oktatása Chloeval szemben is bevált, mert az analógiák már akkor is érvényben voltak.

Ennyiből is kitalálhatod, hogy ez a menyecske tu-

lajdonképen a bibliai kígyó volt, jobban mondva a bibliai kígyó ez a menyecske volt. Mert biztosnak látszik előttem, hogy a dolgok legeslegelején is volt már egy ős-menyecske, aki mindent tudott. Az én szememben eldőlt a régi vita: a teremtés nem a tojásan kezdődött, hanem a tyúkon. Jókai regényeiben azok a nők, akik az érzéki szerelemnek az ügynökei, tökéletesen hasonlítanak is ahhoz a démoni figurához, amelybe a képzőművészet a paradicsomi kígyót nővé átvalorizálta. Akár Azraelának hívják, akár Fruzsínának, úgy hasonlítanak egymáshoz, mint egyik boa-konstriktor a másikhoz. Olyan készen illeszti be őket a regényeibe, mint a nyomdász a maga nyomda-jegyét a könyvbe. Magas, »vonagló« idomú delnő, arca sápadt, de olyan, mint az »izzó márvány«, haja fekete és »kígyózó« fűrtökben hull le vállára. A szemöldöke is két fekete kígyó, amely meg-megvonaglik a »keblet dagasztó« szendély lobogására. Világos, hogy ez csak egyenruha volt, amely az édes bűn pokoli műszerét fődte, mint a mirtusos menyasszonyi ruha a virginitást. Persze, hogy igaza volt Péterfynek: üres, élettelen patronok voltak ezek, amilyenekkel a szobafestők dolgoznak és egy garas ára egyéni vonás se volt rajtuk. Amint-hogy a régi szerelmekben a nő nem is volt több, csak az ős Éva; a befogadás szerve; annyi volt, mint utas számára az útszéli vendégfogadók. A féltékenység agyafűrt kínját még nem ismerték, legfőlleg a him hördült egyet, ha a kertje körül settenkedtek. De amint az írás mondja:

— »Vévé azért Sárai az Ábrám felesége az Egyiptombéli Hágárt, az ő szolgálóleányát és adá azt Ábrámnak, az ő férjének feleségül.«

Andromache is, Hektor felesége kedves egyszerű-

séggel jelenti ki, hogy szereti azokat a nőket, akiket férje szeret. Pedig a történelem őt tartotta a feleségek feleségének, — vagy talán éppen ezért.

Az érzéki szerelemnek egyetlen regénye Daphnis és Chloe regénye volt. Nem is lehetett több, mert ez az egy tökéletesen kimerítette a témát. A szerelem csak egy-egy kis megálló volt a népek karaván-útján. A nő kettéváltan élt; egyik felében a férfi dolgozótársa, sőt sokszor küzdő bajtársa volt, a másik felében pedig egy polcon állott a pátriárkák többi kincsével: a búzával, gyümölcssel, borral, gödölyével. Termetes, pirosposzsgás, keménykötésű teremtés volt, aki egy kis szülésért nem feküdt a szanatóriumi ágyba; tudta, hogy azt a fájdalmat isten a tudás fájának gyümölcse ért adta büntetésül, bölcs rezignáció val sóhajtotta hát:

— Egy kicsit fáj, de megéri!

A jámbor bibliai embernek az ilyen nő volt a kedvére való és ma is, ha látod, hogy valaki csettintve fordul meg egy ilyen gömbölyű, kiadós menyecske után, arra gondolj, hogy ez rossz ember nem lehet. Az ilyen nőnek csak az az *egy* szerelmi regénye lehet, amit Chloe kiélt már valamennyi nő-bimbó helyett.

Nem szoktam mások gusztusát firtatni, de biztosra veszem, hogy Jókai életében is csak ilyen bibliai nő számított nőnek. És ha széplelkű, zsenge olvasói számára kellett idő-ölő szerelmi regényeket ontania, azért illant ki mindig az élet csudálatos pennája alól. Sakkozott szegény és nem hitt a bábuiban.

A *Grande Passion* a huszadik században született. Épügy az irodalom önkénytes alkotása, mint a költői igazságszolgáltatás. Eros, aki a kikapós Zeus-Paternek csintalan kvartir-majsztere volt, pápaszemes pszichoanalitikussá vénült, aki rövidlátósan, meghajolva ott ta-

nulmányozza a női lelket, ahol eddig ugyan senki se kereste. Az a kis csók-csattintó, a szerelmi-mordály ravasza elkezdett démoni méretekbe duzzadni, fehérre izzani és aureolájának fény-küllőiben elveszett az aszszonyember. Az élettárs, a termő fa, a maga külön emberi végzetét cipelő lélek mind összezsugorodott abba a kis izzó üszőkbe. Ezernyi változatában is mindig egy ábra maradt, mint a perzsa majolikák meg-
hasadt gránátalmája. A régi Eros sihederes kuncogással rajzolta homokba, falra, palánkra a maga siheder-
álmainak szimbólumait, de ez a mai megvénült professzor a katedrái táblára rajzolja mint valami geometriai ábrát és köröskörül firkálja pszichoanalitikai képleteivel. A Nagy Szenvedély lett az élet legünnepele-
tebb hősiessége; hogy ketten egymásra szoknak és egymásra járnak, mint gyerek a mézes pálinkára, az valami nagyon nagyvonalú tragikum lett, amely elegendő arra, hogy egymaga töltsön be két életet és e tragikum hősei a Coriolának és a Hamletek piederstál-
jára állottak és onnan néztek le megvetéssel a szegény érdektelen nyárspolgárra, aki reggelre el tudja felejteni éjszakai fura rángatózásait.

Jókai fantasztikus regényeiben sokszor szerepel egy kieszt különös szörnyeteg: a mocsárvilág zsák-állatja. Egy kezdetleges polip, egy kis megelevenedett bőr-hüvely, egy kis hártya-zacskó, amely éhesen tátogva zsák-
mány után, ráfonódik az ember egyik tagjára. Az ember eleinte még fitymálva nézi, de ez a kis bőr-zsák elkezd nőni, tágulni, terjedni, hiába próbálja letépni magáról, hiába hasogatja bicskával, végül elnyeli az egész embert. Valószínű, hogy a zoológusok nem sokat tudnak erről az állatról, de nekem úgy rémlik, hogy e kis fené-
vadban a »Roman passionál« tömör kivonata van meg.

(*Közbevetett megjegyzés.*) Egyszer magam is találkoztam ezzel a Nagy Szenvedéllyel.

Szokatlan időben, még jóval vacsora előtt, késő délutáni órában hirtelen megéheztem és betértem a körúti vendéglőbe egy kis soronkívüli falatozásra. Üres volt még a terem, csak a sarokban ültek ketten és társas ösztönömmel a közelükbe telepedtem. Bort ittak literes üvegből és látszott rajtuk, hogy már régóta gyakorolják ezt a kedvtelést. Szivarfüstből és borgőzből már sikerült maguk köré azt a láthatatlan körfalat építeniök, amely mögött fesztelenül nyilatkoznak meg a szívek.

Az egyik kampósorrú, vékony ember volt, de mindjárt látni lehetett, hogy ez csak olyan volt kettőjük között, mint a sekrestyés a misén, vagy a dialógusban a »másik«. Ő töltögette a bort a pohárba, ő gyújtogatta a gyufát a százszor kialudt szivar-csonkhoz, ő indítványozta a koccintásokat.

Hanem a másik igazi Carlyle-szerű hős-típus volt. Hatalmas, kövér ember volt, vörös kongesztiós arcát fekete szakáll övezte és vérekes, kidülledt szeme baljóslatúan nézett maga elé. Hátravetette magát székében, roppant hasát kidomborítva és nagy szőrös kezével megmarkolta az asztal peremét. Ivott egy nagyot, aztán maga elé meredve susogta:

— Hej, pajtás, nem ér ez az *élet* egy hajítófát se!
Az s-eket szentimentális lágyan susogta, valahogy így: *Pajtáshh.*

A Kampósorrú vigasztalni próbálta:

— Sohse búsulj, pajtás! Gombház, ha leszakad, lesz más! Inkább igyunk, pajtás!

A Nagyhasú sötéten felelte:

— Nem használ a bor, pajtás! Hej, Jolán, Jolán! Meghalok utánad!

Bárha maga is lemondott a vigasztalódás minden reményéről, de azért csak kiitta megint a poharát. Aztán megint belebámult a maga reménytelen bánatába azzal a véreres szemével. A Kampósorru hízelegve duruzsolta a fülébe:

— Fel a fejjel, pajtás! Ne búsulj, pajtás!

De ez csak olaj volt a tűzre. Vastag ajka megmegrándult, a haza viharosan regett. Keserűen nyögte:

— Nem bírok élni nélküle... Gyűlölöm és kívánom! Azt a puha fehér vállát, azt a gömbölyű mellét! És hogy tudott csókolni! Tudod, volt neki egy trükkje, hogy amialatt csókolt, azalatt a... Jolán, Jolán! Verjen meg az Isten!

Aztán elhallgatott és szemét ellepte a könny. Én pedig megindultan néztem rá; elvégre nem csekélység, ha az ember összetalálkozik egy ekkora darab meg-elevenedett irodalommal.

Nemsokára fölállott és elindult a toalette felé. Őszinte meghatottsággal néztem utána. Iparkodott egyenesen jární, bárha reneteg testét megrázta egy-egy visszafojtott böffenet. Nehéz léptekkel ment végig a termen, aztán dacos haraggal hátrakapta a fejét, bele-rúgott a kis tapéta-ajtóba és eltűnt a toalette-fülkében.

13.

Ha a pogány testi szerelem regénye Daphnis és Chloeval kezdődött, most elmesélem neked, hogy viszont a keresztény lelki szerelem regénye hol kezdődött.

Élt Nantesban egy derék várúr, aki csöndes boldogsággal élte a várurak istennek-tetsző jámbor életét: vadászott, ivott, csatázott és ellenőrizte a jobbágyságait. Ennek a várúrnak volt egy derék, tagbaszakadt fia, Abélard, akit a jelek szerint arra küldött az Ég, hogy folytatója legyen az apa érdemes életének. Nos, ez az Abélard úrfi húszéves korára tökéletesen megbolondult; elkezdte a könyveket bújni, úri társasága előtt magányos töprengésekbe menekült, végül is annyira szakított a tisztességes étellel, hogy a szegény apa kitagadta és világgá kergette. Képzelheted, hogy vérzett az a megtört apai szíve! De hát bele kellett nyugodnia a Gondviselés csintalan játékába, amely a legérdemesebb atya nyomdokába is haszontalan kölyköt csempészik.

Abélard Parisba ment és mivel akkoriban (majd elfelejtettem megmondani, hogy mindez kilencszáz évvel ezelőtt történt) az egyetlen reális tudomány a teológia volt, teológus lett belőle. Sikerült hamarosan egy forradalmian új tételt fölfedeznie: azt, hogy a hitben nem a pokol rémsége a fontos, hanem az Isten végtelen szeretete és e fölfedezése révén egyszerre híres ember lett, vagy ahogy ma mondanók, kariert csinált. Huszonkétéves korára tanár lett belőle és messze földről sereglettek hozzá a tanítványok. E tanári mivoltában ismerkedett meg egy szép hajadonnal. Héloïse-szal, egy kanonok unokahúgával. Olyan szűzies szende teremtés volt ez a Héloïse, hogy a világért se vetette volna föl a szemét, ha férfi-embert érzett a közelében. De a nő lesütött szemmel is meg tudja látni azt a férfit, akit akar és Héloïse akarta Abélard-t. Módot találtak rá, hogy találkozzanak egy kis házban, amit Abélard bérelt valahol a Szajna mellett.

Ez eddig tökéletesen úgy halad, mint Daphnis és

Chloe regénye, csak éppen Lycénion, az oktató kígyó hiányzott belőle. De ne felejtsd el, hogy Párizsban vagyunk, ahol szerelmes ifjaknak már kilencszáz év előtt se volt szüksége a kígyó útmutatására. Olyannyira, hogy egy napon a kanonok azon vette észre magát, hogy klerikális kapcsolatú unokahúga révén egy kis unokához jutott. Haragjában rettenetes bosszút állott. Héloïse-t zárdába vetette, ahonnan semmiféle módon se térhetett többé vissza a világi életbe. Abélard-t pedig szolgálival lefogatta és sebészével kiszedette belőle a fiziológiai garanciát, hogy nem fog többé a bűnös földi szerelem útjára tévedni.

Itt kezdődik a lelki szerelem első halhatatlan regénye. A két szerelmes gyönyörű levelekben küldözgette egymásnak sóvárgásait; Héloïse a zárda irgalmatlan falai közül, Abélard pedig új állapotának még reménytelenebb fiziológiai börtönéből. Mindketten tudták, hogy reményeik megvalósulását csak a jövő étlettől várhatják, ahol nincsenek falak és ahol a bénák újra kiegészülnek. A földi életet megvetve, a halált vágyva repdesett hát sóhajtásuk a túlvilág felé.

No, most gondolj vissza Jókai állandó, egyetemleges hősszerelmére, aki regényenkint változtatja a nevét és hol Feriz bégnek hivatik, hol pedig Kárpáthy Zoltánnak. Termete ugyan délceg, de arcán különös sápadtság honol és szeméből messze révedező bánat borong. Mint a gránit, meg nem puhul a legbujább csábitások olvasztókemencéjében sem és ha többkötetes küzdelmeinek apotheózisául csókot lehel imárottjának sima homlokára, ettől mindketten megdicsőülve alélnak el, úgyhogy a regény automatikusan fejeződik be. Abélard, a szegény kilátástalan Abélard él tovább Jókai regényeiben és ha Péterfy valami hi-

ányt érzett bennük, azt a sebészettől kellene számonkérnie.

14.

Persze, te azt se tudod, hol van az a Davonshire!

Pedig itt van nem messze, Angliában, az ír-sziget közepén, a Savanne-hegység egy völgyében, a 38-ik földrajzi szélességi fok alatt (Celsius).

A tizenkilencedik század elején békés kis bányaváros volt, amelyről még semmit se tudott a világ. Rideg, kopár volt az a völgy, csak a rókafü és az árvalányhaj termett rajta. Ennek a lakosságnak a termő talaja lent volt a föld mélyében: mérhetetlen kőszénrétegek. Hanem az aztán a legdrágább, kristályos szerkezetű szén volt, amelyben még az antediluviális kornak zsurlói és tengeri moszatjai voltak szépen belepréselve.

Akkoriban szorgalmas, megelégedett nép lakta azt a várost. Az asszonyok a háztartás gondját látták el, a férfiak pedig korán reggel leereszkedtek a tárnákba és késő estig vájták a drága szenet. Vasárnap pedig a ház elé ülve, férfi és asszony örült egymásnak, a nap világosságának, a szabadságnak, a pihenésnek. Mulatságul a bibliát olvasták és tudvalevő, hogy ez az olvasmány termővé szokta tenni a szerelmet. Dehát ők ennek is örültek, mert a csillék körül akadt elég könnyű munka, — csak hasznukra vált a gyerek-áldás.

Egyszer aztán — de ennek már száz éve idestova — az történt, hogy valamelyik munkás véletlenül el-törte a Davy-lámpáját és a bányalég fölrobbant. Még szerencse, hogy akkor ép kevesen voltak a bányában, de akik ott voltak, mind odavesztek. Hanem a tárnát végkép összeroppantotta a robbanás és a kőszén a

mélyben tovább égett, anélkül, hogy csak gondolni is lehetett volna az oltásra.

Közel száz év óta terjed már az a tűz odalenn a mélyben és a külvilág titokzatos utakon táplálja folyton-folyvást levegővel. És az a tűz lassankint átformálta az egész szikkadt völgyet. Gőzölgő hőforrások törtek ki, amelyek melegvizű tavakká gyűltek a mélyedésekben. A tavak felszínét ellepte az egyiptomi lótusz csudálatos virága, a partját pedig sűrű bambusz-erdők lepték el. Az ég tele volt gyöngyszínű nehéz felhővel, ami télen-nyáron bőségesen hullajtotta a meleg trópusi esőt. A föld ős szerelmi nászát ülte, amely buja virágokat és gyümölcsöket termelt. Az emberek kikíváncsoztak a kőfalú szűk házakból és a lompos ruhák lekíváncsoztak az ifjúság sóvárgó testéről. A duzadt, nedvteli fákon télen-nyáron dagadoztak a gyümölcs-gumók, úton-útfélen sosem érzett ízekkel és zamatokkal ingyen kínálkozott az élet és a gyönyörű lustálkodás édes dalokban és tarka népművészetben virágzott ki.

Aztán akadtak vállalkozók, akik játékkaszinót építettek oda. Hotelek, kéjlakok épültek köréje. Akit tulárasztott már a pénz, odavitte, aki a pénzt hajszolta, odament érte. Azóta pihenéstelen farsang tombol ott és Devonshire lakói a fekete mise ministránsai lettek. A férfiak pincér, portás, croupier, a nője cocotte és kerítőasszony és az örökös mámorban senki se gondol rá, hogy egyszer majd kialszik az a tűz a föld mélyében és ez az egész túlfűtött kulissza-világ úgy marad itt, mint Ninive égetett téglái a sivatag homokjában.

... Hát a muzsik történetét ismered-e? A Kárpátok és az Ural között elterülő térségen ezer esztendővel ezelőtt elegy-belegy pásztornép lakott. Ennek a csűr-

hének se hazája, se háza nem volt, csak a nyája és az összehajtható sátra, ezzel kóborolt legelőről legelőre. De már akkor akadtak merész reformátorok, akik kitalálták, hogyha a fatönk végére hegyes vasat szögeznek, azzal barázdákat lehet hasogatni a földbe és az így megrendszabályozott föld engedelmes szolgájává lesz az embernek. Hát azt a kis ekevasat hívták akkoriban muzsiknak és ezt a nevet a szokás átvitte azokra, akik az ekevassal dolgoztak. Akkoriban a muzsik volt annak a népnek az arisztokráciája, mert barázdája mellé házat épített magának és az az ekevas megadta neki a módját, hogy legyen is mit aprítania a tejbe. Akkoriban az ekevas a hatalomnak olyan jelképe volt, mint manap a csekk-könyv.

Egyszer aztán Rurik viking-csapatával a Fekete-tenger felől partra ugrott, hátára kapta keskeny csónakjait és elindult a végtelen Oroszország belsejébe. Ez a kemény had olyan könnyen nyomult abba a hordába, mint a szigony a cethal hájtömegébe. Nekik is volt hegyes vasuk, de ők nem a fatönk végére szögezték, hanem a dárda-rúd hegyére. És nem a türelmes földet döfködték vele, hanem a még türelmebb embert. Így lettek a vikingek Oroszország urai és így lett a muzsik a föld megalázott rabszolgája.

És hogy én mindezt honnan tudom, holott nappal alszom, éjszaka a redakcióban gürcölök, hajnalban pedig itt a bodegában ülök a spriccerem mellett? Hát éppen ez az! Ép ezt akartam elmagyarázni neked. Mert ha már ilyen szépen kitartasz mellettem, azt akarom, hogy ne veszteged az idődet hiába, hanem gyarapodjál ismeretekben. Jegyezd meg magadnak, hogy kétféle tudás van: az objektív tudás és a romantikus tudás. Azt a könyvtárakban gunnyasztva gyűjti

össze az ember, de ezt úgy szerzi, hogy figyelmesen hallgatja a spriccer szénsavas gyöngyének susogását.

15.

(Közbevetett megjegyzés.) Erre én is tudok egy esetet.

A mi újságunknak volt egy cikkíró külmunkatársa, valami lecsúszott filozopter, aki folytonos részegeskedése miatt akadt el a katedrához vezető úton. De mi ifjú bohémek megadtuk azért neki az erkölcsi elégtételt és tanár úrnak szólítottuk.

A tanár úr minden reggel jelentkezett a szerkesztőknél, hogy van-e valami megírni való téma a számára. Ilyenkor, éjszakai alvása után még nem volt szesz benne, üres zsebe megóvta az úton a pálinkásboltok kísértésétől. Szánalmasabb roncsot elképzelni se lehetett, mint amilyen ő volt ebben a józan állapotában; olyan volt, mint egy kenetlen ócska szerkezet. Minden porcikájában tétován reszketett, mintha szét akarna hullani, nyitva maradt szája bambán nyáladzott és semmiféle értelmes szó se bírt kiformalódni rajta. A szeme a mámor dimenzióiba révedezett és egyetlen pillantását se lehetett a realitásokhoz szögezni.

Mindegy volt neki, hogy milyen témát kapott. Akár az új szénamázszálóról kellett írnia, akár az országos politikáról, akár arról, hogy hova építsék az új színházat, ő csak bólintott egyet reszketős fejével és maradék szemérmével bágyadtan mosolyogva nyújtotta előre a tenyerét, mint valami rezignált megrögzött koldus. A szerkesztő ilyenkor már tudta a dolgát és egy ezüst koronát dobott a tenyerébe. Ez a pénz azonnal a szerkesztőségi szolgához vándorolt egy hosszunyakú

fiaskóval együtt, amit rongyos kabátja zsebéből kitorászott ki. A szolga rohanva hozta a szilvóriumot, a tanár úr mohón fölhajtotta és amint a szesz végigszaladt az erein, megrázkódott és egyszerre úgy átvarázslódott, mint a mesék tündére. Szilárdan kiegyenesedett, a szemében értelmes tűz gyulladt és a szava könnyed lett és értelmes. Teketória nélkül belefogott az írásba, meg se pihent, amíg be nem fejezte és mi áhítattal olvastuk a cikkét, amit valószínűleg e trance-állapotának démonai súgtak neki. A világtörténelem dátumai, földrajzi fogalmak, nagy emberek nevezetes mondásai engedelmesen jelentkeztek tolla alá. Az ismeretek végtelen birodalma egy nagy patika volt az ő számára, amelyből kénye-kedve szerint, biztonságosan szedegette ki azt a fűszert, amire ép szüksége volt. És mindezt a csudát az a kis szilvórium tette! Mi ifjú bohémek mindig ezzel a példával bátorítottuk magunkat, amikor éjszakánként az alkoholizmusba csúsztunk.

Sajnos, egyszer az az esztelen ötletem támadt, hogy a lexikon segítségével próbáljam ellenőrizni a tanár ur adatait és a kiábrándulás rettenetes volt. Azok a történelmi hősök sohasem éltek, azokba földrajzi fogalmak e földi világunkban sehol sem voltak találhatóak és azok a nevezetes mondások sohasem hangzottak el.

Ekkor tanultam meg, hogy a szesz tüze nem az ismeretet szokta kigyújtani, hanem a — bátorságot.

16.

Jókainak két műve van, amin a legdomborúbb pápaszem sem találna hibát: az egyik, »Egész az éjszaki pólusig«, a másik pedig »Egy kalandor a XVII. szá-

zadban«. Szívesen fölajánlom egy fületlen gomb elle- nében a fejemet, pláne amikor ez a hasogató fájás van benne, hogy Péterfi egyiket sem olvasta. Minek is olvasta volna? A botanikus sem a gyomlált kertben szokott botanizálni.

Az elsőben Jókai példát ad Jules Verne-nek, ennek a koldus-fantáziájú nantesi kispolgárnak, hogy mi az az ifjúsági regény. A magyar matróz-gyerek egyedül marad meg az elpusztult sarki expedícióból az örök jég világában. Kloroformmal elszédíti a jegesmedvét, aztán úgy megszédíti, hogy olyan hűséges segítőtársa lesz, mint Robinsonnak Péntek. Ha tejre van szüksége, megfeji a szoptatós bálnát, asszonyhoz pedig úgy jut, hogy vésővel kivágja magának a kristályból a bibliai asszonyt, akit a telített tó robbanása zárt oda ötezer év előtt. A fizika, kémia, geológia az ő kezében megannyi hangszerré vált, amelyen virtuózmódra játszott a végtelen futamok laza összefüggéseit.

Ha a másik könyvét olvasod, az az érzésed, hogy egy olyan rakéta gyulladt ki, aminek szikra-esője soha- sem apadhat ki. A kalandort az ostromlott várban árulásért haditörvényszék elé állítják és száz körmön- font bünt hazudik magára, hogy mindegyikből kimos- hassa magát és elhúzhassa az időt, amíg az ostromló sereg kiszabadítja. Gyerekek, öregnek, urnák, paraszt- nak, tudósak, műveletlenek egyformán gyönyörű mu- latság ez a mese, amelynek tarkasága mellett az ezer- egyéjszaka meséje csak afféle nyomoruságos ázsiai koldus-condra.

De ha kíváncsi vagy, ott a két könyv, olvasd el magad, én bizony nem tudok többet beszélni róla. Sohse tudtam eltanulni az esztétikusok csudálatos terminoló- giáját, amellyel a szellemi lakomáról evés után órákig

el tudnak beszélni, a bekebelezett ízeket és táplálóanyagokat pusztá szavakkal helyettesítvén. Csak azt akartam elmondani neked, hogy mihelyt Jókai kirúgja maga alól a valóságos életet és a mi híg légkörünkől beleveti magát a mesék vizébe, ahol a legbolondabb mozdulat és a legferdebb egyensúly is lehetővé válik Archimedes jóvoltából, — micsoda szabályos, kifogástalan íróvá lesz egyszerre. Minél meseszerűbbek az alakjai, annál inkább megtelnek meleg étellel és minél messzebbre lendülnek ki a föld vonzóköréből, annál szabályosabb szerkezetű ívbe hajlik az életsorsuk, Baudelaire albatrosz-madarának nincs nála meghatóbb példája. A mi világunkban sután, ügyefogyottan járkal, hiába akar megfogni bennünket, más dimenziókra teremtetett ujjai közül az ember híg árny-alak gyanánt csurog ki. De ha nem köti többé a mi mappánk nyomorúságos mérő-léce, milyen biztonsággal száll és milyen otthonosan szólal meg a hangja! Magad is lemérheted, hogy Jókai írásainak realitása a földhöz való távolsággal fordított arányban áll.

A mi világunk összetartó maitere a logika, az okok és okozatok kegyetlen összefüggése. Ez a misztikus vonzóerő, amely az életet összetartja. És ennek a vonzóerőnek legnagyobb hullámhossza: a falat kenyér és az üres gyomor közt levő távolság. Tartós alkotás csak e fonalak megszakítatlan hálójára rakható. Barátság, szerelem, irigység, nagyravágyás, — az emberélet irányító erői mind ennek az egy vibrációnak a változatai. Satrapákból, rendőrökből, hivatalnokokból, katonákból, adófizető polgárokból, a falat után ögyelgő proletárokból, kikent, fonnyadt delnökből, piros fiataloságú szolgálólányokból, kiszívott mellű feleségekből és simára ápolt bajadérokából ez az erő építette össze az

emberi társadalmat, ami e földi világunknak mégis csak a legcsudálatosabb építkezése és amelynek homlokzatán ott áll a mottó piruló betűkkel, hogy: »Jobb ma egy veréb, mint holnap egy túzok«.

Gyötrelmes az igazi alkotók útja és csak lehor-gasztott fejjel járhatnak rajta, hogy el ne szalasszák az összefüggések satnya fonalát. Az igazi alkotó törvénytisztelő, mint a jó bíró; rokonszenv vagy gyűlölet, ernyedtség vagy pezsdülő hajlandóság nem juthat szóhoz nála.

Az emberi szellem két legnagyobb alkotása a »Háború és béke« és a kölni dóm.

Ha a »Háború és béké«-t olvasod, érzed, hogy egy nagy szellem micsoda önkínzással töri magát a törvények igájába. Fölhorkan benne a gyűlölet, amikor a sárgaképű korzikai rabló kerül a pennája alá, szemét kidüllesztzi az iszonyat, amikor a csatáter emberroncsaihoz ér, de ez nála csak egy pillanatnyi megmozdulás, annyi csak, mint amikor a ló távoli nyerítésre fölkapja a fejét, aztán megy tovább fásult kötelességtudással az epika könyörtelen útján. És az utolsó oldal utolsó szavánál érzed, hogy a nagy mű egyetlen igazi tragikus hőse az író, aki dermedt szívvel rogyik össze és összetört szárnyával koszorúzza meg a maga alkotását

De az emberi szellemnek még ennél is gyászosabb kalodája a kölni dóm. Azt tudod, hogy a gótikus dómok két tornyát nem egyszerre volt szokás megépíteni, hanem előbb az egyiket, aztán a másikat. No mármost képzeld el azt az építőművészt, akinek először az áhítatot vetítette volt lelke boltozatára a víziók kísérteties anyagából ennek a hatalmas templomnak a képét. És a léleknek e gyönyörű, mámoros sátoros ünnepe után

jött tíz évig, húsz évig, ötven évig a megvalósítás munkája, az *epika*, téglahordókkal, kőfaragókkal, ácsokkal, akadékoskodó eklézsiákkal, fősvényedő kurátorokkal, minden egyes kődarabnál a nehézkedési erőnek és a statikának makacs törvényeivel. És jön folyton ismétlődő motívumaival a *ritmus*, a lélek e szörnyű kivégzési módja, amely a sivár sokszorozási a Szép termelési művelétévé teszi. No és most képzeld el, hogy amikor az egyik torony már készen van és százötven méter magasságból kínálja oda Istennek rózsává díszített keresztjét, — akkor átmenni az egész keserves mindenséggel a túlsó oldalra és előlről kezdeni megint, csakhogy a szimmetria szent törvénye betöltessék!

Hidd el nekem, a gótikus templomoknál csak egy zsenialitás van: az a másik torony, amely hiányzik róluk. És ha a bécsi, vagy a strassbourgi dómot látom, csonka torony-talpánál megilletődve gondolok az építőművészre: zseni volt, mert abbahagyta.

Most már sejtet ugye, hogy mi az a végzetes szomjúság, ami a lángészt az alkohol felé huzza? Az alkoholban úgy föloldódik a logika, mint a királyvizben az arany. Az alkohol romboló mérég az epikának, de éltető nedv a centrifugális pályájú lírának. A részeg ember botorkál a földön, de otthonos biztonsággal sétál a víziók tartományában.

Ne haragudj, kérlek, hogy szová teszem, de magad is észrevehetted, hogy a legtöbb borkereskedő zsidó. Borkereskedők, könyvkiadók, ékszerészek, színházigazgatók, leánykereskedők, — ők az igazi, klasszikus epikusok. A legnemesebb kincseknek: bornak, könyvnek, ékkőnek, játéknak, csóknak a sáfárjai, tudják hidegen szemmel nézni, ínnyel kóstolgatni portékájukat, amelynek démoni ereje úgy nem fog rajtuk, mint

ahogy a patkoló kovács meg nem pörkölődik a szikraesőben. Magyar ember ha borkereskedő lesz, elissza magát, ha könyvkiadó, mecénás lesz, ha ékszerész, a legnagyobb gyöngysort a babája nyakába akasztja, ha színházigazgató, a fülébe huzatja a bandával, ha pedig leánykereskedő lenne, — arról beszélni se jó.

17.

(*Közbevetett megjegyzés.*) Egyszer gyerekkoromban magam is láttam, hogy az alkohol elsenyveszti a logika fonalát, amely a földhöz köti az embert és a lélek, mint a kiszabadult léggömb, a hősiesség felhőibe emelkedik tőle. Ott nálunk, a piactéren két részeg legény összekapott. Az egyik ácslegény volt, a másik csizmadia. Előbb kézzel csúnyán összetépták egymást, aztán az ácslegény nagyot ordítva elrohant:

— Várj csak meg, mindjárt visszajövök, te disznó!

A másik várta szépen, türelmesen. Az ácslegény a templomhoz szaladt, amelynek tornyát ép akkor javították volt. Fölkapta a csákányát, a feje körül meglóbálta és ment vissza a csatatérre, ütésre tartott csákányával megállott és ráordított a csizmadiára:

— Ide gyere, ha mersz!

A csizmadia hajadonfejét hátraszegve lépett egyet előre és visszaordította:

— Ide üss, ha mersz!

Az ácslegény lóbált egyet a csákánnyal és megint ráordított:

— Ide gyere, ha mersz!

A csizmadia megint lépett egyet:

— Ide üss, ha mersz!

— Ide gyere, ha mersz!

— Ide üss, ha mersz!

Így ment ez, amíg csak össze nem értek. Akkor aztán az ácslegény lecsapott a csákánnyal és a csizmadia bezúzott fejjel zuhant le.

Mind a kettő hős volt. Mind a kettő merte.

18.

Már nem is emlékszem, Jókai melyik regényében szerepel Mindenváró Ádám, az eszem-iszomnak ez a bárokba gömbölyített bölcse, de zaklatott életében valahányszor révre vágyom, az ő kúriája bukkan föl képzeletemben. A félig zszindely-, félig zszúp-tetős ház ott van a meredek bércek között, egy kis völgyben. Kicsi a völgy, de persze egypár ezer hold jó termőföld elfér rajta, enélkül az idill szelíd kékvirága meg nem terem. A hadak útja elkerüli ezt a vidéket, de még a rozoga megyei utak sem háborgatják. Hanem azért a jóemberek a taposott ösvényeken és a latyakos keréknyomokon is idetalálnak. A gyümölcsös sűrű lombja eltakarja a házat, de a kémény messzire lengeti fehér füst-lobogóját annak jeléül, hogy ide nem hiába jön a vendég. Télen-nyáron kiapadhatatlanul száll az a füst, mint a kohókból. A füst tövében, a tágas konyhában a legkellemesebb munka folyik: főznek. Mert akár-hogy prédikálnak is a kenetteljes olvasókönyvek, csak két vidám munka van, aminek nincsenek marcos, zszörtölődő rabszolgái: a főzés és a szőlő-szedés. A nemzetes asszony, mint a vezérkar főnöke dirigálja a termesztés főzőasszonyoknak és vastag lábú konyhalányoknak hadát. A tepsikben a pulykák, kappanok, malacok pirulnak, a fazekakban rotyognak a levesek és a töltött káposzták, az egyik asztalon a levesbevaló lúd-

gégét metélik, a másikon pedig a rétestészta kísérteties lepedőjét nyújtogatják. És ez istennek tetsző munkát a mozsarak harangszava kíséri.

A ház ura pedig vendégeivel ott ül a nagyszobában és hogy évésig nagyon el ne unják magukat, ott vannak az asztalon a szilvóriumok, diópálinkák, borpárlatok, ez áldott patika-szerek és talpas tálakon ott vannak a pogácsák, amiket folyton cserélget a jó háziasszony, mert a pogácsa csak addig pogácsa, amíg benne van a tűzhely melege. Hogy kicsoda a vendég, kinek ija-fia, micsoda baj üzte ide az Isten háta mögé, azt a házigazda nem kérdi. Minek is kérdezné, hisz a terített asztal mellett minden ember jó ember, ha rendben van a gyomra; gonosz ember csak az epebajos és kákabélű lehet, de azt se gyűlölni kell, hanem sajnálni, amért így megnyomorította a kegyetlen Gondviselés.

Aztán jön az ebéd a verseny-evés derűs olimposzi játékaival és lelkesült apológiákkal, amelyek az elfogyasztott ételek nemes tulajdonságait magasztalják a háziasszony arcpirító gyönyörűségére. Ebéd után a kedves asztalozás pipával, vékony borral, kútban hűsített ásványvízzel, pocakrengető anekdotákkal és pipafüstbe burkolt édes hallgatásokkal. Alkonyat-felé lehet egy kis séta a háztáj körül, amikor a földnek is megadatik a maga jussa. Az idő gyorsan suhan, mint az áprilisi felhők, máris jön a vacsora és utána a csendes éjszaka szelíd hortyogásokkal és az udvaron az elhízott kutya néha álmából fölugat a holdra.

Persze csak eljön e boldog völgybe is egyszer a Mindenváró Ádámok kikerülhetetlen végzete, a lapos guta, ami nagyon derék halál lehet, mert még senki se panaszkodott rá. Nagy esemény ez abban a csendes

kis házban, mindenkinek akad valami sürgős dolga. Ádám urat ágyba fektetik, sok dagadt párnát raknak a feje alá, a szekrény tetejéről lekerül a befőttes üveg a kiéheztetett pióccákkal, amik bőséges konyhájú házból éppúgy nem hiányozhatnak, mint a szódabikarbóna. A pincéből is fölhozzák a kis-üveg bor-esszenciát, ami dércsípte aszúszőlőnek önkényt kisírt zamatjából gyűlt össze csöppenként és aminek egy kurta kortya a halottat is föltámasztja. A haldokló némán, de elégtlenül nézi mind e szeretetteljes gondoskodást, az élet kellemes izei mégegyszer megbizseregnek benne, aztán megbékélten kinyújtózkodik. És amíg temetik, a kémény tetején tovább lobog az a füstlobogó, most készül a halotti tor, amelyen az elhunyt kedvenc ételei gyászos megilletődéssel vonulnak föl az asztalra és amíg a gyászolók azokat — immár Ádám úr nélkül — fogyasztgatják, oly jól esik elbeszélgetni az elhunyt sok érdemes tulajdonságáról.. Édes egy öcsém, egy-pár ezer hold jó termőföld és egy ilyen halál, — becsületszavamra, több jót nem is igen kívánnék magamnak.

19.

Elképzelem, hogy micsoda heurékával üthetett a homlokára az a nagyképű ökör, aki először bökken-tette ki a nagy bölcseséget, hogy *nem azért élünk, hogy együnk, hanem azért eszünk, hogy éljünk*. Hát ha nem azért élünk, hogy együnk, szeretném én azt a bölcselkedőt, azt a költőt, azt az eszmehőst látni, aki meg tudná mondani, hogy miért élünk.

Az idealisták szerint az embernek az a célja, hogy az Igazság felé fejlődjék, de az Igazság az, hogy mindenkinek meglegyen a maga mindennapi ennivalója.

Az állambölcs, a forradalmár, a próféta mind ez Igazság felé fordul sugárzó arcával, sőt Krisztus »egy akol — egy pásztor«-metaforája leplezetlenül meg is mondja, hogy Isten országa a jászol, amely mindenki számára tele van. Amíg világ a világ, élni fog Krisztus az emberek szívében, mert az igéje nem metafizika, hanem kenyér és bor. Az emberiség legszebb útjának azt tartom, amikor Krisztus a tanítványaival a buza-
vetésben jár, a kalászatokat rágsálja és a nap fényében gyönyörködve, lelkével Istenhez közeledik.

Fourier-nak kinevetett, kicsúfolt álmainak legvégén is a falanszter volt, amelynek minden egyes cellájában ott forr a pot au feu. Ezermillió ember, aki egyszerre kanalazza a húslevest: ez volt a vakmerő utópia, amelyért a legkeservesebb mártíriumot, a nevetségességet kellett hurcolnia. Ez a mindennapi leves a végállomás; nincs az a képzelet, ami ezen túl valami célt tudna találni. Ezért vagyok dühös, ha a kerekhasú, megbékélt nyárspolgárt csúfolják. A nyárspolgárt gúnyolni: istenkáromlás. A forradalmár a maga legszentebb ideálját tapossa meg benne. A nyárspolgár aZ| a forradalmár, akinek már jól megy.

Te se mondhatod rám, hogy valami nagyravágyó démon lankék bennem, de néhanapján azért szeretnék isten lenni. Zeüstől jött meg rá a kedvem, amikor uri kedvére bikává változtatta át magát. Ő a szép Európáért követte el magán ezt a metamorfózist, ami — valljuk be — elég gyöngé dolog, mert ha isten létére nem bízott a maga férfi-mivoltában, méltóságtejjesebb formában is segíthetett volna rajta. De én a bikától nem szimbolikus erejét irigylem, hanem azt a négy gyomrát, amit a magam nyápic gyomra helyett kaphatnék tőle. Általában a húsevő állatot fejlettebbnek

tartják, mint a fűevőt, mert hamarabb jóllakik és nem kell az idejét folyton evéssel eltöltenie. Hát hiszen az oroszlánnak elég szép az élete, amíg fiatal. A kenyérkeresete csupa izgalmas sport, napokig-hajszolja a fürge és gyanakvó gazella-nyáját és amikor végre zsákmányát leterítve először beleszürcsöl a melegen gőzölgő vérbe, az olyan lehet, mint amikor a marathoni győztes issza ki az édes borral telt kupát. De ha megvénül az oroszlán és meglazulnak az inai, akkor keservesen láthatja, hogy a Gondviselés egyáltalán nem az ő kedvére teremtette a világot. Igaz, hogyha ő meglassul az üldözésben, akad öreg gazella, aki meg a menekülésben lustul el. De viszont az oroszlánnak öregségére a foga is meggyöngül és a gazella minél öregebb, annál szívósabb húsu. Ha behunyam a szemem, idehallom a líbiai sivatagból a kivénült oroszlánok panaszos ordítását. Tele van vele a világ.

A legelésző állatnak nincs ilyen tragédiája. Ha szép virágos rétet látok, szeretnék beleharapni és a nyál összefut a számban. Ez a vágyódásom az ősidőkből maradt meg, amikor még az a kis féregnyúlvány a belemen rendes, kérdésre alkalmas gyomor volt. Szép élete csak a legelésző baromnak van. Fejét folyton a földre szegzi és remegő orrcimpákkal botanizálva szedegeti magába az ízeket és illatokat. Sohsem néz a tágas horizontok felé, sohse bámul az ég boltozatába, — az a kis darab föld az orra előtt: az az ő világa. Kielégíthetetlen evésébe elmerülve, nem törődik vele, akárhányan legelnek is körülötte, nincs benne féltékenység, irigység, a holnap gondja tiszta lelkébe nem ültette el a legemberibb betegséget; a kapzsiságot. És ha fáradtan elheveredik, akkor jön az ő számára a legfinomabb pszichológiai gyönyörű-

ség: a kérődzés. Gyomra kriptájából fölsétálnak az egyszer mar átélvezett ízek és illatok és ez a testté vált visszaemlékezés megóvjá őt a magányos órák töprengéseitől, amelyek a szegény emberi nemet oly sok ezer év óta hajszolják pihenéstelenül végzete felé. Engem ebben az egész dologban csak az az egy aggaszt, hogy a sok zöld kosztra nem ízlenék a spricer. Annyira barom pedig mégse tudnék lenni, hogy arról lemondjak. De azon is tudnék segíteni: legelészás közben folyton sósmandulát rágcsálnék. Elvégre a mandula is növény!

20.

(Közbevetett megjegyzés.) A tudomány számára meg kell örökítenem, hogy van nekem egy ismerősöm, akiben ember-voltának tökéletes érintetlensége mellett megvan a gyomornak ez a visszaemlékező tehetsége.

Ismerősöm amellet, hogy rendkívül nagyevő, a sors jóindulata folytán ingyenc is; a masszákban élvezni tudja a minőséget is. Hatalmas ebédje után nála nem szokott jelentkezni a jóllakottak pihegő ernyedtsége. a betöltött vágyaknak az a nehéz ájulása, amely az ebédutáni szundikálásba húzza a lelket. Ellenkezőleg, ilyenkor gyönyörteljes várakozások fénye gyullad ki az arcán és szivarját szíva, karosszékében hátradőlve valami új, valami emberfölötti szenzációra készül. Szelleme ilyenkor a legfrissebb, minden irányban egyformán terjed és minden felvetődött témát egyforma érdeklődéssel ragad meg. De társalgás közben egyszer csak megvonaglik az arca, a szeme a földöntúli víziók magasságába szegeződik, szája valami édes gyönyör torz mosolyára nyílik ki és elragadtatva rebegi:

— Jaj, ez a töltött káposzta!

Nem »az«, hanem »ez«, a töltött káposzta. Gyomrával újból áttapogatja, átanalizálja a furfangosan összehordott alkat-elemeket, nincs az az apró részlet ami figyelmét elkerülné és hirtelen fölsikolt:

— Jaj! Ez a kis fokhagyma a töltelékben! Aszszonyom, engedje meg, hogy ezért külön megcsókoljam azt a drága kezét!

Ilyenkor tökéletesen hasonlít a nagy szerelmi regények hőséhez, aki elragadtatva suttogja:

— Még most is érzem ajkamon csókjának az ízét!

21.

Kereken megmondom, hogy az irodalom hibás benne, ha az emberi szellem érdeklődési körében a szerelem mellett nem jutott hely az evésnek. Hogy szak-nyelven szóljak: a szerelemnek jobb sajtója volt.

Biztos, hogy az ősidőkben az evés volt az emberélet vezető motívuma és a szerelem csak akkor kezdett jelentőségében elterpeszkedni, amikor már minden egyes falatozást nem előztek meg az őserdők élet-halál-harcai.

Tagadhatatlanul zseniális ember volt, aki szerelmesének ajkát először hasonlította a cseresznyéhez, de azóta növény-, állat- és ásványvilág a szerelem szótára lett. Salamon, az Énekek-Éneke költője még sután kapkod hasonlatokért a kecske-gödölye és az elefántcsont-torony után. Ő még olyan volt, mint a vak, aki most kapta vissza a szemévilágát. Pár ezer év múlva már ő is tudta volna, hogy a női kebel nem kis kecske-gida, hanem pihegő halom, a nő nyaka pedig nem elefántcsont-torony, hanem büszke hattyú-nyak.

Bölcs Salamontól Paul Bourget-ig a tudós doktoroknak micsoda hatalmas serege, aki tudományával és művészetével a szerelem egyszerű kis gyerek-betegségét olyan sokrétű, bonyolult kórrá terebélyesítette!

Az ivás még valahogy be tudott surranni az irodalom kegyeibe. Legalább néhány bordalt kapott, amivel elérte, hogy ivó ember a legromantikusság képzelet előtt is megmaradt a rokonszenv hőségének.

Az evés csak szakácskönyveket kapott az irodalomtól, a szakácskönyvek írója pedig úgy aránylik az evéshez, mint a szülésznő a szerelemhez. Az evés egyetlen költője Brillât Savarin volt, de őt is kinevették, mert a svájci havasokat bejárván, csak a hegyi patakok pisztrángjairól írt és a fenyves erdők nemes kis madarairól, amelyek szalonnába pirítva oly élvezetes csemegék a kiadósabb bifsztek után. Ugyanezek a nevetők rendjénvalónak találják, ha Bourget hősnője bekóborolja egész Itáliát és útból csak arra a selymes szőke bajuszra emlékezik, arra a szőr-pamacsra az imádott férfi orra alatt.

Még várok egy darabig, hogy csak hadd gyűljön bennem a gyomorsav, a borivók e könyörtelen büntetése; de ha egyszer majd fölforr bennem, lantomhoz kapok és fölcsapok az evés énekesének. Mert arról nyugodt lehetsz, hogy az evés első Petrarcaja gyomorbajos ember lesz.

22.

Van erőszakos ember, aki olyan, mint a párdúc: kéjes horkanással veti magát áldozatára és harapja szét a nyakszirtjét. Aztán van szelíd, jámbor ember, aki olyan, mint a boa-konstriktor: szép csöndben,

hangtalanul öleli körül áldozatát és még simára is nyaldossa, mielőtt lenyelné. Jókaira csak rá kellett nézni, magasba akadt kék szemére, tehetetlenül összefonódó két karjára, hajlékony nádszál-termetére és látnivaló volt, hogy ő sem az egyik nem volt, sem a másik, ő a növény-ember volt: a marakodó világ számára csupa gyökeret vert passzivitás, mert ami erő volt benne, az mind arra való volt, hogy virágozzék és gyümölcsöt teremjen. Aki nőt a sors melléje tűzött karónak, arra ráfutott hűségesen; ahova elültették, ott megmaradt lázadás nélkül; nem is volt más igénye, csak a szélsőséges derű, — ezért érezte jól magát a kormánypárti tarokk-partiban és a főhercegek barátságában.

Most legalább láthatod, mi az a romantika! Hogy ez az ember az ő magát mindenünnen messze álmódó lelkével forradalmat csinált negyvennyolcban és végig elhitte magáról, hogy ő tényleg csinálta. És olvasd csak, hogyha pennát fog, micsoda derűs, homéroszi verekedéseket kanyarít egyszerre; villogó szemű hőse huszár-lovon nyargalászva úgy szeldesi kettőbe a jámbor osztrák svalizsérokat, hogy az embernek a nyála kicsordul az élvezettől. Egyáltalán a romantika mindig ilyen hekatombával áldozik hősenek. Az öreg Dumas D'Artagnan-ja háromkötetes életeutján úgy lyukasztja ki spádéjával az embereket, mint a suszterlegény a vurstli céllövöldéjében az üres tojásokat. És mialatt jobbra-balra potyognak mellette az emberek, ő a maga egyszál életével az olvasóközönség nagy örömére menekszik ki folyton a veszedelmekből.

No mármost képzeld el, hogy ennek a vérengző Dumas-atyónak nyomába egyszer egy Flaubert szo-

gődnék marokszedőnek és azt a tömérdek névtelen embert, akit Dumas egy-két könnyű szóval az útféltre hullajtott, ő szamaritánus szeretettel fölemelné, kimosdatná sárból-vérből, megmutatná nekünk emberi arcát, sőt a szívét is kifordítaná, hadd lássuk meg, hogy micsoda életerőket, törekvéseket, vágyakat oltott ki benne az a kecses tőr... Mert ahány naturalista író, az mind ezt csinálja. írásában minden ember egy-egy hatalmas oszloppá magasodik, aki a misztikusan szent Életnek a hordozója és ha egy-egy eldől — pedig hát az ember-oszlopnak mindnek el kell dőlnie a végén, — az mindig gyászos tragédia.

A halál az élettel egyidős intézmény, itt hát valami csalafintaság történhetett, hogy annyi idő óta se birt az ember megszokni vele. Pedig nem valami idegen rém, nem leselkedő ellenség, — a halál ép olyan természetes funkciója az életnek, mint az emésztés, vagy az alvás. Hiszen gondold csak meg, hogy azt a csudát, amit életnek hívunk, például a hasán fekvő nápolyi lazzaroni hortyogását az erőfeszítések micsoda összeműködésének kellett létrehozni! A tüdő, ez a szörnyű fűjtató fáradhatatlanul éleszti az élet tüzét, a szív percenként nyolcvanszor összehúzódva, hét liter vérrel öntözi az embert a fejbúbjának hajtenyészetétől a lába bütykéig; a belek, mint a megveszekedett kígyók, rángatózva zúzzák, marják, málasztják a táplálékot; a szervezet minden részében pihenés nélkül folyik a tatarozó munka, új sejtek rúgják ki helyükből a régieket, minden átalakul, gyarapszik, zsugorodik — és a lazzaroni azalatt édesdeden mosolyogva, makkaroni-fákról álmodik. Pedig munkától irtózó, becsületes nápolyi lelke hogy szörnyülködne, ha sejtene, hogy ilyen kemény munkába fogta a ter-

mészét! De nem sejtí, mert megszokta, csak a cse-csemő tiltakozik nyöszörögve, amikor még új neki a dolog; a bábának kell őt hátbavágnia, hogy rábírdja a lélegzésre.

A halál az élet egyetlen funkciója, amit fáradtság nélkül elvégezhet az ember. Alvásával naponta próbálgatja, borral, dohánnyal, szerelmi mámorral folyton azt keresi. Az, amit »halál-küzdelem«-nek hívnak, nem harc a halállal az életért, hanem ellenkezőleg, harc étellel a halálért és az a megbékélt mosoly a halott arcán tanúskodik róla, hogy a küzdelem diadalmas volt. Én egyszer tartottam két karomban a halált. Szegény apám már hónapok óta beteg volt és a pokol válogatott kínjait szenvedte végig, mikor aztán egy nap az orvos kimondta a szentenciát, hogy menthetetlen. Hónapok óta akkor láttam először boldognak őt. Enni kért, evett egy csipetnyit és nem győzte magasztalni, hogy milyen finom. Ivott egy gyűszűnyi bort, magához vont és dévajul mondta:

— Tudod-e a nótámat?... »Megállj bíró, huncut bíró, megbánod, Még az éjjel elszeretem a lányod...«

Aztán lassan-lassan kezdett elmenni. A hangja egyre halkabb-halkabb lett, mint aki a pincébe ballag le, a szeme egyre homályosabb lett, mintha belül a fény-lámpás egyre messzebb távolodott volna és amikor két karommal utána kaptam, akkor már élettelen súllyal nehezedett rám. Mindenki sírt ott, csak az apám mosolygott. A búcsú csak azoknak siralmas, akik maradnak. Láthattad elégszer a pályaudvarokon: szegény búcsúztatók vörösre sírják a szemüket és siettékben szeretnék még egyszer elmondani az ezerszer elmondott dolgokat; az utas pedig a kupé ablakán kihajolva, titokban topog a lábával és sürgető pil-

lantással tolja előre az óra mutatóját. És amikor végre a vonat elindul, míg a búcsúztatók zsebkendőjükkel fölváltva az orrukat törlik és a vonat felé lobogtatnak, az utas megkönnyebbült sóhajjal dől hátra ülésén és friss reményekkel néz új tájak felé...

Megmondom őszintén, én is félek a haláltól, de alaposan átkutattam magam és csak egy okát találtam: hogy az emberek megsiratják a holtakat és énrajtam ugyan senki se sírjon, Azt az egyet nem bírom. A halottsiratókban mindig megvan a győzelmes disztinkció, hogy magukat szerencsésebb, különb embereknek tartják. Nincs az a rongyos, nyomorúságba pácolt koldus, aki a kastély cintermének küszöbén nyöszörögve ne azt érezné, hogy mennyivel szerencsésebb fickó ő annál a mozdulatlan úrnál, aki a díszes ravatalon fekszik.

Elképzelheted, hogy füttyülök a földalatti dekompozíció rémképeire és ha már a porosfülű medikusgolya cigarettát tud dugni a koponya vigyorgó szájába, valami nagy respektussal én se nézek arra a kis meszes foszfor-gyurmára. De ha a halálra gondolok, nem is ez jár az eszembe, hanem látom magam, amint abban az ostoba pompájú hintóban végigkocsikáztatnak a városban, mint valami kivételes csudát, mint valami cirkuszi attrakciót és nincs az a sehonnai, aki rám ne lehellné sajnálkozó sóhaját, hogy aztán annál diadalmasabban tapogassa meg a maga rozoga, nyavalyás életét... Láthatod, hogy az emberek butasága nemcsak az életet tudja elviselhetetlenné tenni, hanem a halált is.

Majd ha egyszer nagyon ráérek, belekezek, hogy a halál ostoba kultuszát megreformáljam. Talán ki-esselek majd valami ünnepség-félét, valami nagy ju-

bileumi szertartást, amelynek központjában büszkén trónol a halott, körülötte pedig titkolt irigységgel bókolnak az ünneplők. A legszegényebb ember is tudni fogja, hogy egyszer eljön az ő napja is, amikor neki fog szólni a zene és őt ünnepli az eszem-iszom. Címbalom-szótól lesz hangos a Siralomvölgy és muzsikával, dallal, vihogással telve a temető-kert lesz az emberiség mulató-parkja, Tivolija.

Valami francia író azt mondta egyszer, hogy nem a halál a csudálatos, hanem az élet. Nem a mozdulatlanság, hanem a mozgás. Hát énnekem az élet se csudálatos, mert a csuda önmagán nem csudálkozhatik, mint ahogy a vipera is hiába harap a maga farkába, önmagán nem fog a mérge. Az bizonyos, hogy aki az életet szereti, annak a halált is szeretnie kell, mert ebben a spriccerben is az a jó, hogy ilyen kis pohárral méri Caracas; de ha tenger volna a spriccer és én úgy csónakáznám rajta, csudát látnál: nem innám belőle.

Úgy gondolom, hogy már az elemi-iskolás olvasókönyveket alaposan át fogom reformálni. Például kirúgom belőle azt a gyalázatos mesét a tücsökről és a hangyáról. Hiszen ismered, amikor a hangya télen teli éléskamrájából kiszól az éhes tücsöknek:

— Úgy kell neked! Miért énekeltél a nyáron, ahelyett, hogy gyűjtöttél volna!

Ehelyett majd beillesztem Nothnagel professzor gyönyörű tanulmányát, amelyben olyan kívánatosan írja le a halál fiziológiai lefolyását, hogy ahhoz mérten egy májusi holdas éjszakán elcsattant csók foghúzásnak számít.

(*Közbevetett megjegyzés.*) Biztosan őt is érdekelte volna, ha elmesélhettem volna neki, hogy én valóban találkoztam egy olyan emberrel, aki a halált épugy szerette, mint az életet. Persze nem mondhattam el neki, mert hisz akkor még sekély múltam térképét néhány falusi ösvénnyel meg lehetett volna rajzolni és azok az élmények, amelyeket az ő érdeklődésére méltóknak tarthattam volna, csak a nagyvilág tágas országútjain teremnek.

Riminiben egyszer a szardella-halászokat nézegettük. Már kora hajnalban kezdték bevonni a roppant hálót és már dél felé járt az idő, amikor a partra vonszolták. Valami elképzelhetetlen látvány volt. Millió és millió apró szardella dőlt egyszerre a parti homokra, egész mozgó hegyvidékek keletkeztek belőle; villogott rajtuk a napfény és a szegény kis halacsok, amint levegőért tátogva, ugrándoztak, mintha csak ennek a fénynek a vibrációi lettek volna.

Egy elegáns olasz fiatalember állott mellettem. Ő is a gazdag fogást nézte, aztán szórakozottan, természetes mozdulattal lehajolt, fehér glacé-kesztyűs ujjával fölszedett egy ficáncoló halacsokát és lenyelte. Előbb megforgatta a szájában, hogy kiélvezze az Ínyével az elmúló élet vonaglását, aztán mikor lenyelte, elégedetten bölintott és lenyúlt a másik halacsokáért.

Ez az ember annyira szerette az életet, hogy ette.

Ha azt kérdeznéd tőlem, hogy ki volt a legelőkelőbb ember a világon, egy pillanatig sem tűnődném a keleti satrapákon, a fáraókon, Nagy Sándoron,

Napoleonon, Eötvös Károlyon, hanem tétovázás nélkül kimondanám, hogy a legelőkelőbb ember Socrates volt. Vagy ahogy mi magyarok szoktuk mondani: igazi úriember volt.

Már ott kezdődik az urassága, hogy semmiféle munkát se hagyott hátra, hanem lelke nagyságát a környezete raktározta el, mint a kőszén a nap hőjét. Nem volt cinikus, irtózott Diogenes iskolájának mosdatlanságától, szerette a gazdagok derűs légkörét, amelyben a gondolat öncélú sporttal, önmagának tetszelegve végezheti repülőmutatványait, de élete végéig szegény ember létére is tudott független maradni a gazdagokkal szemben. Nem volt az a kitüntetés, ami csábíthatta volna, nem volt az a meggyalázás, ami foltot hagyhatott volna rajta. Mikor egyszer Xantippe mérgében nyakonöntötte az éjjeli edénnyel, szép csöndesen letörölte és szelíden mondta:

— A vihar után várható volt a zápor.

De hogy micsoda rettenetesen nagy úr volt, azt a halálával mutatta meg. Mikor halálra ítélték, törvényadta egyhónapos haladékot delosi hajóútján töltötte. A kis gálya fedélzetén, tanítványai körében ott ült a hellasi kék ég alatt; a rendelkezésére álló időt bölcs munkamegosztással kihasználva, gombolyította le lelkéről filozófiáját, ezt a napfényből font kötélhágcsót és amikor rajongó híve, Criton sírva kérte, hogy szökjék külföldre a halálos ítélet elől, mosolyogva mondta:

— Talán tudsz egy országot, ahol nem hálnak meg az emberek?

Mikor eljött az utolsó óra, cellájában nyugodtan fölhajtotta az ürmöt és mert volt még egy órája, amíg a méreg elvégzi munkáját, megszokott mosolyá-

val beszélt tovább tanítványaihoz. Beszélt az erényről, amely naggyá és a jóságról, amely boldoggá teszi az embert. Ha valamelyik tanítványa szemében észrevette a könnyet, szelíden rászólt:

— Ejnye, fiam, hát ennyire megfélekedtél tanításaimról?

Először a két lába kezdett kihűlni és odaszólt egy tanítványának:

— Platon, kérlek, takard be a palástoddal!

A halál lassan-lassan húzta le rá jeges redőnyét, a szava egyre halkabb, ritkább lett, míg végül utolsó lehelletével észrevétlen belemosódott a levegőbe. De arcán ott maradt életének nagy tanulsága, summája: a hellasi mosoly, amely — ha a nap egyszer elvakulna — nap helyett derítene elmét és szívet.

25.

A jó Isten, aki a Halley-üstököst igazgatja, hogy pontosan akkor jelenjen meg, amikorára a csillagászok kiszámítják, — mondom, a jó Isten talán meg tudná mondani, hogy mért jutott eszembe most ép az a kis palóc falu, amelybe egyszer világszerte utamban vetődtem.

Esteledett már és a kocsmáros még meg is örült nekem, amikor meglátott.

— Eepen jó, hogy jön — mondta —, merthogy lakodalmasok várnak a kocsmában!

Két paripámat, vásott-talpú bakancsomat kifogtam, úgy ültem oda az ablakba és onnan néztem gyönyörködve a lakodalmat. Az udvaron bográcsokban rotyogott a paprikás, süstörgött a lacipecsenye, nekem is beküldtek belőle két akkora tányérral, hogy, ha jól emlékszem, világszerte utamat tovább folytatva, még Teheránban is maradt belőle. Evés után ivás következett, aztán elkezdtek énekelni azokat a szép elnyújtott, mélabús nótákat, amik mindenütt egyformák, ahol kaszával-kapával dolgoznak az emberek. A fiatalság táncba fogott, a tűzhely paraszát táncolták körül kéz a kézben. Szép, hangulatos, szelid mulatság volt.

De egyszerre az egyik legény kurjantott egyet, egy üveggel fejbe vágta a másik legényt, hogy elborította a vér, az se hagyta magát, fölkapott egy széket, azzal nekiment, mindegyik legénynek megvult a maga

pártja és az mind fölkapott valamit a pártfogoltja érdekében, a legények püfölték egymást, az asszony-nép visítózott, az öregek káromkodtak, — olyan hunszittya háborúság keletkezett, hogy a párja csak ott Chalons-nál lehetett, amikor Attila apánk először ment ki oda egy kis francia szóra. Szerencsére nem sokáig tartott a verekedés, mintha valami vezényszó hangzott volna el, egyszerre abbahagyták és az egész lakodalmas nép kiszaladva a kocsmá udvarából, elszéledt, kiki a maga háza felé.

Már ép örültem, hogy ilyen simán végződött az este, de ekkor előkerült a kocsmáros és elkezdte az ajtóra, ablakokra azokat a nehéz vastáblákat ráhajtogatni. Még a lámpáit is eloltotta és a sötétben mondta:

—Most áztaan jó lesz meglapulni, mert kezdődik á csátá!

—De hiszen senki sincs már az udvaron!

—Csák á fegyverért mentek és az ásszonynépet kergették háza! Aki legény, mind visszajön, mert nagy szégyen ilyenkor lemaradni!

Megbújtunk a sötét ablak vaspáncélja mögött és onnan hallgattuk borzadozva egész éjszaka a fegyverek ropogását, a balták csapdosását, a haldoklók dühös hörgését.

... Hát én is magyar volnék, ha le is szoktam már róla egy kicsit ezen a hirtelen épült Nagy-körúton. És tán jön még egyszer egy kis csetepaté, egy kis magyar multság, amelyben egyszerre lobbanthatom ki rozoga életem maradék-petróleumát. És ha majd az utolsó pillantásommal messze tőlem, lent, valami elérhetetlen mélységben mégegyszer látni fogom a fantáziátlan gazdagokat, az ostobán kevély hatalmaso-

kat, a kapzsiakat, a csúszómászókat, tudni fogom, hogy nincs többé törvény, rendszabály, kamat, tekintély, babona, bér, ami isteni lelkeket meggyalázhatná, — boldogan fogom ennek a paranccsal, hízélgéssel, hazugsággal, jajjal, lihegéssel megfertőzött földi levegőnek utolsó lehelletét is kiröhögni a tudómból.

**EXPRESSZIONISTA ARCKÉP
BRÓDY SÁNDORRÓL**

Bródy Sándorról nem tudnék mint íróról beszélni. Nem szerettem az író benne, sőt haragudtam is rá, mert úgy éreztem, hogy eltakarja előlem az embert. Abban hasonlított Jókaihoz, hogy őt is lecsökkentette az írás. Valószínűleg ez a közös tragikum gyújtotta ki benne a romantikus rajongást Jókai iránt. Egy délután, amit a svábhegyi villában vele töltött és egy pohár bor, amivel Jókai megkínálta, legkedvesebb emléke maradt; minduntalan oda járt vissza ábrándozni.

Már fizikailag sem írónak termett. Nem lehetett siralmasabb küszködést elképzelni, mint amikor a pennát sután kezébe fogta és furcsa hegyes-szögű betűit, ezt a gótikus csipkesort papírra rajzolta. Fehér, gömbölyű, hihetetlenül keskeny csuklóból nőtt ki ez a kéz, mint valami öt-szirmu, exotikus virág. Az erős férfi-testen idéetlen, meglepő, idegen kisarjadzás volt ez a gyönyörű, nőies, majdnem infantilisen pici kéz. Őt vékony ujjá szinte csonttalanul hajladozott és hosszú, fekete szegélyű körmökben végződött. Azt mondogatták róla, hogy reggelenként maga szokta ezt a fekete-séget tussal a körme alá föstögetni. Ez természetesen csak vicc volt, mert ha a hanyagság keresett póznak látszott is rajta, ezt a pózt azért választotta, mert kevesebb odaadást és ápolást követelt, mintha a dandyzmust választotta volna. Különben is, az embert semmi sem jellemzi annyira, mint a póza, mert ez az

egy, ami állandó benne. Talán maga is érezte, hogy csak tévedésből jutott a kezéhez, mert szerette elnézegetni, csudálkozott rajta, elgyönyörködött benne, mintha nem is az övé lenne. Egyszer a Margitszigeten ebédután a fiatal Molnár Ferenc évődött vele. A megszokott mindennapos szórakozás volt ez: Molnár Ferenc szidta, gúnyolta, ócsárolta és ő derüsen mosolyogva, nagy élvezettel hallgatta. Olyanfajta játék volt ez, mint amikor a kölyökoroszlán az anyját döfikéli, harapdálja. Molnár harapott egyet:

— Maga, Sándor, a legműveletlenebb ember a világon! Maga a könyveket nem olvasni szokta, hanem szagolgatni!

Bródy Sándor jóízűen nevetett rá:

—Höhöhö!

—Maga még egy rendes dolgot meg nem írt! Ha maga belekezd egy munkába, mindenki tudja, hogy mi lesz a vége, csak maga nem tudja!

—Höhöhö! No még mit találtál ki, fiúkám?

—Maga a legnagyobb önsanyargató, akit valaha láttam, mert csak önmagának szokott igazat mondani!

—Höhöhö!

Molnár Ferenc kezdett kifogyni az incselkedésből és dühösen mondta:

— És hiába legyint olyan megvetően azzal a macskapracnijával...

Bródy Sándor fölugrott és torkon ragadta.

— Mi kifogásod van a kezem ellen, mi?

Gourmet is a keze és nem az ínyme kedvéért volt.

Tíz ujjával kéjesen vájkált az őszibarack, farsangi fánk, paprikás csirke puha húsában; biztos, hogy szenvedélyes szülész lett volna. Tisztelettel beszélt azokról a nemes ételekről, amelyek Lucullusig vitték föl család-

fájukat. A pezsgőborban főtt és szarvasgombával bélelt pulykát maga szokta volt elkészíteni ünnepi lakomákra. Mikor már nagyon beteg volt, az ápolónő evés közben ott állott mögötte és asztalkendőjével minduntalan megtörölgette tíz ujját, amelyek mintha nem is műszerek, hanem ízlelő-szervek lettek volna. Ha ilyenkor láttam, valami gyerekkori olvasmányom nyomán eszembe jutottak azok a marconán lakomázó középkori nagyurak, akik minden falat után hátranyújtották kezüket az apródjuknak. Kisevő volt és a gyomra iránt cinikusan közömbös. Mikor rudasfürdőbeli kis cellájában megszállották a fakír-tunyálkodás titokzatos periódusai, egy kis kenyér és szalonna elég volt neki útravalónak roppant kóborlásaihoz, amelyeket a szivarfüst labirintusaiban megtett. Az evésében ugyanolyan volt, mint az öltözködésében: mindig gondatlanul öltözködött, de a magára dobott zsisbvásárban mindig akadt egy-egy brokát nyakkendő, drága selyemharisnya, nehéz angol-szövetű ruhadarab. A finom étel inkább áhítatos kegyeszer volt a számára, amellyel a meghitt baráti összejöveteleket szerette díszíteni. Egyszer, mikor Gárdonyi Pestre jött egy napra, megállapodott vele, hogy hármásban fogunk ebédelni a vendéglőben és majd ő állítja össze az ebédet. Gárdonyi húzódozott, mert szeretett takarékosan bánni a pénzzel és gyomorbajos is volt, de Bródy Sándor megnyugtatta, hogy egyszerű ebéd lesz, csak egy fogásból áll majd. Kiment a konyhába, hogy személyesen dirigálja a szakácsot és a pincér hatalmas deszkátálon hozta be a roston sült entrecote-ot, körülötte a gombák, spárgák, karfiolok, paradicsomok, primőr-zöldek pompás palettájával. Utána csak őszibarack volt vörös borban, mokka-kávé, egy üveg francia Pommard és egy-egy

havanna-szivar. Fizetésnél megosztottuk a számlát; tíz korona jutott fejenként egyre-egyre.

— No, édes Görém, ízlett az ebéd? — kérdezte Bródy.

Árdonyi gyomorsavas mélabújával felelte:

— Ízlett, Sándorkám, de ezentúl majd külön ebédelünk.

Ember-szem és fényképező lencse előtt kérkedően helyezte a kezét premier-plánba. Keze a szivar potrohán játszadózva eltakarta az állát és a száját.

Ha a keze olyan volt, mint valami árnyékban nyílt virág, a szája olyan volt, mint a túlérett gránátalma. Duzzadt, haragos vörös, de kicsiny és szabályos rajzú. De ez a gyönyörű száj, amelynek láttán a nők legtitkoltabb részeikben is megborzongtak, ez a csókráter hihetetlenül el tudott torzulni, ha a nevetés kimozdította a nyugalmából. A nevetés mindig olyan gyötrelmesen viharzott végig rajta, mint egy kínos procedura. Köhögött, hörgött, fulladozott és a hatotái olyan súlyosak voltak, mint a favágó hehezetjei, amelyekkel a baltáját szokta lendíteni. A nevetés mindig idegen megszállottság kin-hangja volt nála. Romantikus hősi lélek létére jobban irtózott a komikumtól, mint bármilyen nyavalyától. Ha az örvény szélén csak groteszk kalimpálásokkal tudta volna magát egyensúlyban tartani, tétovázás nélkül beleugrott volna. Hogarti elszörnyedt kíváncsisággal nézte az élet nyomorúságait, az ügyefogyottakat, a nyomorékokat, a szegényeket, a csúfakat és humorába álcázta megilletődését. Egyszer hozzám jött, amikor ép egy úr volt nálam. Ez az úr alacsony, szörnyen elhízott emberke volt, görbe orral, elálló füllel, lepittedt alsó ajakkal, vörös hajjal és valami olyanforma neve volt,

hogy: Schlézinger Attila. Bródy Sándor tágranyílt szemmel, szinte gyönyörködve szívta magába a férfiatlan rútságoknak ezt a ghejtőjét és nyájasan kérdezte:

— Ha szabad kérdezni, kedves Schlézinger úr, nem izraelita kegyed?

A maga zsidó voltával kérdezetlenül, hivalkodva hozakodott elő mindig. Amikor a »fajvédő«-divat kávéházi antropológusai megteremtették a zsidó fajiság torz-képét, ő cáfolatnak a maga koponyáját tartotta oda. Kicsiny, szabályosan gömbölyű koponyája volt; homloka nem volt magas, de gyönyörű boltozatú és a szemöldöknél ereszesen előreszökkenve sötét árnyéket vetett a szemére. Hollófekete haja korán őszült oxidált ezüstité és sötét fény-zuhatagja fésületlenül hullott homlokába. Mielőtt társaságban megjelent, öt ujjával mindig végiggereblyézett a haján; mégha »tiré à quatre épingles« volt is, ez a haj romantikussá avatta, mint ahogy a repkény a gyárból is lovagvárat csinál. Alakjának ez a romantikus sugárzása nem helyi érték volt; magam kipróbáltam, hogy Párisban, Párisnak is legszínesebb negyedében: a Montmartreon puszta megjelenésével diadalmasan érvényesült.

Ötvenéves elmúlt már, amikor végre sikerült elcsalogatnom őt Párisba. Titokzatos érzékével, amellyel sosem olvasott könyveknek, sosem látott városoknak értékeit ki tudta tapogatni, már addig is rajongott Párisért, ő, aki otthonosan csavarogta be Olaszországot és Németországot, a francia határ előtt mindig ijedten fordult vissza. Lehet, hogy azért, mert nem tudott franciául, de lehet, hogy a maga képzeletalkotta képét féltette a valóságtól.

Első este, amint megérkezett, a Montmartre-ra

vittem őt egy pohár konyakra, a »Vieux Chalet«-ba. Egyike ez azoknak az aranyos giccseknek, amelyekkel Paris szokta megborzongatni a jámbor amerikaiakat. De a mesterségesen kidúlt-bedült deszkafalak, a petróleumlámpába rejtett villanyfény, a vörösen átvilágított kis ablakok mögött egy finom, meghitt kis restaurant rejtőzik, amelynek falain Villette, Lèandre, Steinlen eredeti rajzai lógnak. Az egyik sarokban néhány finom kis párisi macska üldögélt, néha belenyalogatva bénédictine-es kristálypoharába. Gazdag urak kitarított babái ezek, a rosszul összeválogatott házasság pótszerei. Amint beléptünk és Bródy Sándor fejét hátrakapva, annyi évtizedes sóvárgás beteljesült ragyogásával körülnézett, a nőcskék összesúgtak és azzal a jóindulatú mosollyal néztek rá, ami már előzetes beleegyezés.

Leültünk, konyakot rendeltünk és Bródy Sándor végtelenül szomorú volt, presztízis és nyelv nélkül idegennek, tehetetlennek érezte magát. Végigtapogatta a zsebeit cigarettáért és ép tőlem akart kérni egyet, amikor az egyik kis nő fölugrott, kecses mozdulattal elébe tartotta arany cigarettatárcáját:

— Voilà, Monsieur!

Csak egy gyatra francia cigarettáról volt szó, de Bródy Sándornak fölmagasztosultan kiragyogott az arca, mint egy száműzött királynak, aki újból hivei körében találja magát. Két ujjal kivett egy cigarettát, aztán féltérdre ereszkedett, ajkához húzta a nő kezét és magyarul szavalta:

— Te... te!... Angyal vagy! Párisi vagy!

A kis nők megtapsolták, mint egy szép produkciót és a keskeny bőrpardon összébb húzódva, helyet adtak neki maguk mellett.

Dolgozószobámban van egy rézmetszet; valami német festő munkája és egy páncélos középkori lovagot ábrázol. Ez a kép, amelyen a művész a férfias öserő prototípusát akarta megfesteni, fényképpontossággal hasonlít Bródy Sándorhoz. De ez mind csak a claire-obscure illúzió-játéka; suhanó fények és árnyékok csalafintasága. E pompás férfi-testben a legszínesebb, leglágyabb, legpasszívabb női lélek lakott.

Gyermekeit imádta, csakhogy ez olvadékony anyai érzés és nem az apa zord irányító, büntető szeretete volt. A munkarendszerében is nőies volt. A hosszú, ájult tunyálkodások után hisztériás roham gyanánt szállotta meg a munkaláz és ilyenkor megfoghatatlan mennyiségben és gazdagságban dolgozott. (Ne felejtjük el, hogy a leglustábban heverésző odaliszk is nagyot alkot: élő gyereket szül.) Munkájában az az ösztön vezette, ami már pszichológiai csudává magasztosult nála. Tisza Istvánnal talán egyszer váltott néhány közömbös szót és e szegényes anyagból a világirodalom egyik legszebb essay-jét hímezte ki és ha a lélekrajz esetleg nem is hasonlított tökéletesen Tisza Istvánhoz, — ezt Tisza István sajnálhatta a legjobban. A nők iránt való hódolata is nőies volt.

— Tudd meg, hogy egy kétéves leány már nem gyerek, hanem nő!

Ezt szokta volt mondogatni nekem és bizonyára nem tudta, hogy csak a nők tudják az életkorok változásaiban a nemi közösséget mindig megérezni és méltányolni. A nőért igazán rajongani csak nők tudnak. Don Juan nőies típus.

A fáma nem hazudott: valóban csodálatos szerelmek, az igazi »grande passion«ok fűződtek hozzá, de ezekben ő mindig passzív szerepet játszott. A nő

kitartóan, vad vággyal udvarolt és ő lehunytt szemmel heverészve — meghallgatta. Hajlama, meleg szíve a békés családi életre szólította, de préda volt és — elragadtatott. Egy-egy viszonyáról azzal a gyűlölettel panaszkodott, amellyel a letépert hajadon gyűlöli a dalmata rablót. Ha egy-egy szerelme szóba került, dühösen nyögte:

— A bestia! Nem hagyott békén! Kiszívott!

Akármit mondanak is az orvosok, ez ölte meg és nem a szervi baj. Amint az öregség a dolgok szelíd rendje szerint rászállott, minden porcikájában nőies tiltakozásra talált. A nő vagy belehal az öregségbe, vagy ha megbékül vele, megszűnik nő lenni. Egyszer a szomszéd asztal mellől irtózva nézegette a nála fiatalabb Szomaházy Istvánt. Elnézte kopasz fejét, foghíjas profilját, reszkető kezét és rémülten súgta a fülembe:

— Úgy-e én nem vagyok még ilyen öreg?

A Rudasfürdő langyos medencéjében borzongva tapogatta ki magán naponta az öregség pusztításait: a leereszkedő kappanháj lötytyedt redőit, a kidagadó visszereket, a vékonyuló combokat, a nyak üresedő lebernyegét. Félt és szabadulni akart önmagától, attól az idegen embertől, aki a tükörből nézett vissza rá. Ő, aki sohasem élt szesszel, a leggyilkosabb mámorhoz nyúlt: a morfiumhoz... Már nagyon beteg volt, én is halálosan betegen feküdtem és ő ápolónője támogatásával feljött hozzám látogatóba. Közös orvosunk volt és ravaszul szerette volna kiszedni belőlem a titkot, mit tart róla az orvos. Azt kérdezte tőlem:

— Mondd, hiszed-e, hogy lesz még ember belőlem?

— Hogyne lenne! Magából is, belőlem is! Meg-

lássa, ha kitavasodik, mindketten kigyógyulunk, aztán új életet kezdünk. Szép öreg urak leszünk, kísétálunk a ligetbe, fehér fogantyús pálcánk lesz és pipánk. Leülünk egy padra, a napsütésbe és nézni fogjuk a gyerekeket, hogy játszadoznak.

Akkor haragudott meg rám talán először életében. Rám förmedt:

— Nem akarok így élni! Nekem így ez nem élet!

El is jött a tavasz, de őt már nem bírta kicsalogatni a szanatóriumból. Hiába meséltem neki, hogy a ligetben már rügyeznek a fák és már kirakták a virágokat a rondóra. Szégyelte magát a tavasz elől, hogy túl nem ragyoghatja.

MÓRICZ ZSIGMOND ARCKÉPE

Szemöldökcsontja és pofacsontja mongolosan kiszögellő. Hatalmas, homlokát hosszúra növesztett, sűrű szőghaja keskenyíti. Ferdemetszésű, apró, zöldes szemét ritkán látni tágra nyitva. Legszívesebben hunyorítani szokott vele. Orra tömpe, alatta bozontos bajusz, mely — ha leveses ételt eszik — belelóg a kanalába. A bajszát kezefejevel szokta elsimítani. Szája szép metszésű, de ha nevet, csúfondárosan széthúzza, ilyenkor látszik gyönyörű hibátlan fogsora. Ilyen egyforma, hibátlan fogakat már csak sátoros cigányok és nagyon öreg hölgyek szájában látni. Álla élesen rárajzolódik széles tokájára. Nyaka kurta kálomistanyak, alakja tömzsi, szélessége a valósággal alacsonyabbnak mutatja, hasa kicsit pohosodó, de általában inkább izmos, mint kövér.

Lassan, de hosszú léptekkel szokott járni, mint a magvető paraszt a barázdában. Ha leül, mindig mintha nagy testi fáradság terhe roskasztaná le. Megüli a széket, mint ahogy Deák Ferenc szobra ül a Dunaparton. Mielőtt megszólal, tétovázik és akkor is mindig messziről kezd, csak lassú kacskaringóval kanyarodik rá a mondanivalójára. Kiejtése tiszaháti, az éket egy kissé i-kké nyújtja. Anekdótáinak sohsincs előre kihelyezett csattanója. Ha valamit elbeszél, az mindig úgy hat, mint valami kiszakított regényrészlet, se eleje, se vége, de minden szava pontosan élethű. Vitákban aperszükkel, föl villanó elmésségekkel csatázni nem szokott. Véleményei sokkal mélyebben gyökeredzők, semhogy könnyelmű szócsatákra bízna azokat. Szeret munkájukon bíbelődő szegényemberekkel elbeszélgetni, ilyenkor úgy beszél, mintha egy szinten állana velük. Beszélgetéseit fel szokta jegyezni; legjobban szereti a szürke mondatokat, egy-egy szürke

szó finom árnyalatát gourmet módra élvezi. Hangja mindig vontatott, egyforma. Indulatai nem ütnek át rajta. Mérges talán sohse volt még. A feleségét úgy szólítja: »kedves«. Ha véleményét kérdezed, sohse válaszol azonnal, előbb nagyot hallgat, aztán ő vallat ki téged. De egyszer kimondott véleményében hajthatatlan. Vendégszerető, de nem tüntetően. Ha beállítasz hozzá, ehetsz-ihatsz asztalánál, elszállásolhatod magad házában. Nem kínál, de nem is kérdezi, hogy kerül-tél ide.

Ruhájának a kelméje mindig finom, nehéz szövet, maga szokta kiválasztani, kialakítani. De a szabásán meglátszik, hogy kis szabó munkája. Ékszert, cifra nyakkendőt sohse hord, de mindig kifogástalanul tiszta. A felesége szeme ragyog rajta mindig. Nyaranta Leányfalun kihajtott gallérú inget visel borjúszájú ujjal, ezt a felesége maga varrja neki. Ha dolgozik, szemérmesen elzárkózik. Emberfia még rajta nem kapta a munkáján. Masszában is rengeteget dolgozik, de akár-mikor állítasz be hozzá, mindig egy lézengő kis-birtokost találsz, aki az utat garasolja, valami kibicsaklott padot kalapál helyre vagy más ilyen semmi-munkán pizmog, hogy az idejét agyonverje. Amikor »A fáklya« című hatalmas regényét írta, párhuzamosan szobányi területen a japán módszerű kapás-búzával kísérletezett. Mikorára a búza kalásza megérett, a regény is elkészült.

Dohánnyal, szesszel nem él, tehát jó étvágyú. De egyáltalán nem ínyenc. A cifra francia étel-költemények iránt nincs érzéke. Szereti a babot, lencsét, füstölt oldalast. Kedvenc étele: a felesége főztje. Gusztusában maradt néhány atavisztikus vonás az ősparasztból:

1. Nem dohányos, de ha vendége kedvéért szivarra gyújt, olyan élvezettel szíjja végig, mint választópógár szavazás napján a Médiát.

2. Szesziesitalt nem iszik, de ha az ivótársaság csúfalkodik vele, szürcsölés nélkül nyeli a bort és leissza az egész társaságot.

3. A kútvíznek olyan rajongója és ismerője, mint némely gavallér ínyenc a francia likőröknek. Szomjúság nélkül is inni tudja a kútvizet és élvezi eltérő sajátságait. Ez a víz »lágý«, az »kemény«, amaz »vasas«.

Régebben néha az ő nyugalmas, mély lelkén is végigborzongott a nyugtalanság. Úgy érezte, hogy ő még nem »élt«. Ilyenkor monoklit tett a szemére és bemerészkedett a zsibongó »Newyork«-ba. De hamarosan csalódva kotródott haza. Aki az ő intim életrajzát akarja majd megírni, nem sok dolga akad, megírhatja a bibliai pátriárkák történetelen történetét.

JANKA
MÓRICZ ZSIGMONDNÉ

Vékony haját mindig simán hátrafésülte és homloka olyan tisztán, olyan hidegen világított, mint a sóstavi bibliások templomának kupolája. Kenőcstelen, elefántcsontszínű arcából két sötét szeme mindig biztonságosan, derűsen, fölényesen és vigyázva csillogott ki. Ennek a két szemnek az volt a rendeltetése, hogy a vékony, összeszorított száj helyett beszéljen, parancsoljon.

Ő a Feleség volt. Bizonyára annak készült a teremtés műhelyében, ahol készülnek mindig-tánooló idegű, mindig-emésztő gyomrú, vékony női alakzatok játékszerekül is. Ő Feleségnek készült és nem volt egyetlen porcikája sem, amely ne ezt a célt szolgálta volna. Feladatairól, hivatásáról, életéről kétségei, této-vázásai nem lehettek hát: Ő a fele a másíknak, az Embernek és az ő gondja, hogy az Élet kettejük egészén beteljesedjék, úgy ahogy azt az Élet sok ezeréves törvényei megmásíthatatlanul megszabják. Az ember fészke legyen tágas, tiszta, munkára, pihenésre egyaránt invitáló. Az ember ruhája legyen mindig rendes, szabásában még jó ha nem egészen akkurátus, de posztaja finom gyapjú legyen, tartós, meleg és rugalmas. A fehérmű mindig fehér legyen és ha az asszony maga varrja, annál jobban disziti emberét. Az éléskamra tele legyen, befőttek a polcokon, sonkák, oldalasok a szegen, almák szegélyezzék a peremeket, hogy az embernek soha, semmiben se lehessen hiánya.

Mert az igazi ember nem darázsderekú, sápadtarcú, gyűrűsszemű báb, az igazi ember nehézkező, lassújárású, mellényén kigömbölyödő és álla alatt kis tokával, ami az asszony igazi dicsősége. És ha az ember mesterségére író, vigyázni kell, hogy igazán az legyen. Barát van úgyis elég, irigy, lappangó ellenség még több, aki magasztal, de feleség csak egy van. Annak a tiszte kegyetlen, de szent: az összeszorított, vékony száj mögé fojtani a kitörekvő dicséretet és ami szó katonás szürkeségében kibocsátatik, az legyen csípős, mint az ostor bolyhos csattanója, amely nem sebez, csak serkent. Jöhetnek nagy szakértelemmel megszerkesztett esztétikai tanulmányok a folyóiratokban, jöhetnek ájtatos fordítók, akik nagy világnyelvek piacaira úgy viszik át az ember munkáit, mint valami új vallást, jöhetnek irodalomtörténet-rajongók, akik már jóelőre bútorozzák be az ember számára a pantheoni fülkét, jönnek messze földről világszerte ismert nagyságok, hogy az emberrel kezét szorítsanak a zsenik örök szolidaritásának szent nevében. Mindennek örül az asszony, de ennek meglátszania nem szabad. Apró elhullajtott semmiségek, az ember mindennapos életének jelentéktelen forgácsai mind gondosan összegyűjtetnek, az ereklyés fiókba záratnak, de csak úgy észrevétlenül, mintha a takarítás rendes munkája volna. És közben egy-egy fejcsóválás, egy-egy kurta szó:

— Próbálja meg, Zsiga, tudja ezt maga másképp is!

És az is a világ természetes rendje, a feleség veleszületett sorsa, hogy az ember ezt rossznéven veszi, háborog ellene. Dúl-fúl, kimegy a kertbe, kapátkaszát ragad és kemény munkába öli a mérgét. Az asszony elnézi a verandáról és ez egyszer talán egy kicsit ellágyul a nézése, mikor látja, hogy mekkorákat

fúj a vadkan mérgében, vagy fáradságában. Egy kis keserű mosoly is odatelepszik ajka szögletébe, mert hisz asszonyok mind tudják a nagy titkot, hogy a teremtés koronája, a sörényes hím csak nagy maszkás gyerek, aki tétova kezével tűzbe kapkod és balga vágyával meredélyek szélén csatangol. Ez a gyerek szentimentális, romantikus, rajongó, ellágyul, ellankad, mellékösvényekre kujtorog, álmokat lát, meddően töpreng, mesék útvesztőjébe indul. Bizony, ilyen gyerek a teremtés koronája, sohse lehet tudni, melyik kavicszon botlik meg, micsoda kis résen illan ki belőle a lélek. Kalitka nem lehet elég sűrű neki, póráz eléggé kurta. Ezért kell az asszonynak keménynek és hajlíthatatlannak lennie. Ha beteg az ember, ott ülni az ágya mellett, soha meg nem ijedni, soha gyáva könnyet nem ejteni, ráhajolni a varrásra, gondosan nézni az órát és kegyetlenül beleparancsolni a betegbe az orvosságot. Oh, bolond élet! Hogy az ember megérzi az édeset, a savanyút, a meleget, a pacsuli illatát, de nem érzi meg a mágnességét, a villanyt, a rádiomot, a sziderális erők titokzatos kisugárzását, szóval mindazt, ami az életnek titokba burkolt lényege. Ez erők mind ott vannak az enyhe lakásban, minden zugot betöltenek egyensúlyozott nyugalommal, de a nyitott ablakon, az ajtóréseken néha belopózik valami kósza, bolond áramlat, ki tudja, honnan jött, talán Paris táncos, muzsikás kavargásából, talán valami tropikus oázis illatos fülledtségéből, talán az óceán tajtékos viharából, — de egyszerre megzavarosodik ez a harmónia. Az ember sóhajtozik, fásultan néz a tányérjába, ideges kézzel beleturkál a hajába. Ilyenkor az asszonynak vigyáznia kell! Nem magáért, hanem az emberéért, akinek útját ő próféta-szemmel kiszabva látja.

Ez mind úgy van és úgy is végződnek, mint valami gyöngeségtől mentes eposz, ha az asszony csak lélek volna. De az asszonynak teste is van, asszonyi test, irritációkkal, elfáradásokkal, egyre ingerlékenyebb idegekkel, titkos lappangó lázakkal. Szegény Janka egyre gyakrabban felejtkezett szemével a messzeségbe, egyre gyakrabban simította végig reszkető kézzel homlokát, egyre gyakrabban sóhajtotta maga elé, csak úgy önmagának:

— Fáradt vagyok!... Fáradt vagyok!

Még egyszer megnéztem a ravatalon, — utoljára. Szépen, rendesen, mosolyogva feküdt. Bizonyára aludni is így szokott este, ha eltette magát másnapra. Zsiga ott állott mellette és kimart szemmel nézett maga elé. Három lánya hozzája simult. A legkisebbik, Lili, egészen az anyja. Ugyanaz a magyar, hamvas haj, ugyanaz a csillogó szem, vékony száj. Az anyját nézte figyelmesen, előlegezett szófogadással. Egyszer csak meg-rándult. Mintha intett volna az anyja. Persze én nem láttam, más se látta, de Lili látta és megértette. Engedelmesen odament a ravatalhoz és az egyik koszorú makrancos szalagját elsimította.

**CONFÉRENCE
EGY SZÍNDARAB ELEIBE**

Tisztelt hölgyeim és uraim! A most következő kis darabot ezelőtt huszonnégy évvel egy fiatal váradi zsrnaliszta írta, Ady Endrének hívták és nekem barátom volt. »Barátom«, — ezt a szót fenntartással mondom, hisz igazi barátok csak a boldogulás közös szintjén élhetnek és minket akkor már a völgyek és csúcsok távolsága választott el. ő még mindig kis vidéki zsrnaliszta maradt, én pedig már akkor a váradi redakcióból kiröppenve, a főváros egén bontogattam a szárnyamat, naponta kroit írtam a Pesti Naplóba (akkortájt az irodalomban a kroi volt a leggyorsabb közlekedési eszköz), a szerkesztői szeszély kiszámíthatatlanságával olykor egy-egy »Innenonnan«-om is megjelent a Hét-ben; Ignotus, ha találkoztunk, kezet fogott velem, sőt több ízben megkérdezte tőlem, hogy hogy hívnak; sőt Heltai Jenő egyszer a »Commerce«-kávéházbeli éjszakai spriccerek egy utolsó példányának fölhasználásával brúdert ivott velem, — szóval »arrivé« voltam, fővárosi író, aki minden szombat este elsőosztályos szabadjegyem fölhasználásával elutaztam Nagyváradra, korán reggel beültem az »Emke«-kávéházba, hogy dicsőségemet mint egy húsvéti új öltözetet megmutogassam. Elnéző mosollyal olvastam végig a helyi lapokat, a pókok bizalmával vártam a vidéki kollégákat, akiket tiszteletteljesen ültek körül és hallgatták az Irodalom műhelytitkait, amelyeket egy fejedelem könnyű kezével szórtam el közöttük. Egyszer csak Ady Endre robbant be

a kávéházba szeles ölelésével, amely ölelést azonban kivételesen fejlett szemfogai mindig kissé aggályossá tették. Nyugodt lelkiismerettel kijelentem, hogy nem voltam vele szemben túlságosan gögös, csak éppen amennyire azt a fővárosi írók presztízse megkövetelte. Már akkor kivörösödött a vita, a helyi témák főttek benne: hogy milyen volt a polgármester beszéde az új szénamázsáló fölavató-ünnepén, hogy mit nyilatkozott a Szigligeti-Társaság elnöke, Rádl Ödön a modern irodalomról, különös tekintettel a fenyegetett népies-nemzeti irányra és hogy kivel van viszonya a szép szóke arszlánnak, Dési Gézának. Csak ketten maradtunk megvető mosolyunkkal a vitán kívül: Ő és én. Az Ő mosolyát megremegtette a düh, hogy neki itt kell élnie, én pedig a beérkezett emberek optimista rezignáció jávai megnyugodtam a böles gondviselésben, amely a tehetségeket a fővárosba juttatja, hogy krokikkal üdítsék a szomjas nemzetet és ugyanakkor a vidéki zsnalisztika igényeiről sem felejtkezik meg, otthagyván az Ady Endréket, hogy a városi közgyűlésről és a nőegylet táncmultságáról írjanak referátát. Csakhamar kiszöktünk a társaságból és nekivágtunk sihederromantikánk Arnójának: a Sebeskörös partjára. Nagyon szerettük egymást, hiszen egykorúak voltunk, fizikumban hasonlók s mind a ketten bormegissza. Nyargaltunk egymásmelleit a Körös partján, kiki a maga ábránd-abroncsát gurigázva maga előtt. Kiértünk Váradvelencére, a vén topolyafák alá és Ő belemarkolva a Körös vizébe, tikkadtan susogta: — A Duna! A Duna!... Majd elnevettem magam. — Óh, balga Bandid, ez csak egy fehérvizű hegyi folyóka, ez csak a Körös és nem a Duna. De sokféle iszappal kell még ennek beszennyeződnie, amíg Duna lesz belőle!

Egyszer aztán ő is a fővárosba került. Kapun be nem csöngetett, előszobában be nem jelentette magát, ajtón nem kopogott, hanem jött, mint a fürgeteg. Valahol nyitva maradt a spájz-ablak, a legkisebb rés is elég volt neki, hogy betörjön és a belső szalonban is megremegtek tőle azok a firlefancos lenge dísz-
tárgyak, amelyek már stabiloknak érezték magukat ottan. Itt lakott hát Ő is, ámbár nem is tudom, hogy egyáltalán lakott-e Ő valaha valahol, nem tudom igaz-e a mitológiai barlang, amelyben a szelek laknak. Egy pillanatig se volt ő itt más, mint átutazó exotikus fejedelem és ha halálra kínoznám is a fantáziámat, akkor se tudnám elképzelni Őt a Newyork-kávéházban, az Otthonban ülve, a Hungáriában, Ritzben ebédelve. Voltak furcsa kis kocsmák, szunnyadó kis vendégfogadók, amelyek a Bois-Dormant-ban egyebet se tettek, csak Őt várták, lámpásaik csak akkor gyulladtak ki, ha ő belépett és újból elhaltak, ha ő eltávozott ... Egy késő őszi délután kimentünk Budafokra a halászcsárdába. A fehérre meszelt kis szobában bedurrantottak a pókhasú bádokkályhába, a gazda halászlevet rögtönzött, bort ittunk és Ő a kis kályhával versenyt tüzelt, dohogott. Hogy micsoda szűk kis város ez, az irodalma: egy vidéki újság karácsonyi melléklete, a közléte: egy kis terepere a vármegyháza kapujában, a jelen bálványa Kossuth Ferenc, a jövő csillaga a geszti úrlovas. Alkonyattájt kimentünk a Dunához, biz az ott már siralmas egy folyó volt, — a Senki Dunája. Ott már szabad medrében terpeszkedett, Csepelen akkor még csak egy-két kémény tövében töltögette Weisz Manfréd a készülő emberszüret-höz a rakétákat és amerre szem ellátott, a partszegélyeken mindenütt a dzsungelrekettyéje vöröslött...

Ő belemarkolt a Duna vizébe és tikkadtan susogta: — A Szajna! A Szajna!... Mondtam magamban: — Óh, balga Bandim, hisz ez nem a zöld Szajna, csak a szőke Duna! Be sok fürge kis lovat kellett a ferdeszemű szittyá vitéznek elnyúnie, amíg a Dunától a Szajnáig ért!...

Aztán Parisban találkoztunk. Én a Rue du Four »Hotel St. Marie«-jában karácsony estéjét ünnepeltem a magam módján: egyedül, árván. A kandalló parázsán szalonnát pirítottam és zsírját rácsöpögtettem arra a hosszú-keskeny kenyérrúdra, amit furulyának neveztek a párisiak, amikor még ők is meg nem tanulták, hogy az a hadikenyér, ő betoppant, tetszett neki a multság, mellém telepedett, most már kettesben pirítottuk a szalonnát, a Garçon pedig szorgalmasan hozta az egy frank ötvenes libapezsgőt, amelynek nagy mennyiségétől még meg is mámorosodhatik az ember, ha egyébként költő és huszonöt éves. Éjfél után kótyagosan kimentünk a Quartier-ba, ahol már kurjongva farsangolt a Réveillon közönsége. A széles boulevardon láncba fogódzva, dalolászva baktatott Jean Weber népe: azok a vörösképű, kurtanyakú tömzsi kis nyárspolgárok, akiket mi Pesten dégénérait párisiaknak szoktunk nevezni. Mi ketten a magunk nótáját fújtuk torkunk szakadtával: »Szeretem a halat süelve...« A franciákat meghökkentette ez a nóta. Megálltak, körénk gyűltek, találgatták, micsoda idiómán beszélgetünk, megkérdezték, milyen nemzet vagyunk, ő hetykén válaszolta, hogy »Macédoine«. Nevetett rajta, hisz akkor még nem tudhatta szegény, hogy ezzel nem is mondott olyan nagyot... Tovább mentünk egyre néptelenedő uccákon, a hajnal elé. Ő Parist szidta, hogy milyen kis fészek. Valaha bolond rajon-

gással Váradot neveztük a Körös-parti Parisnak, holott ime ez itt a Szajna-parti Várad! és az irodalma! Francois Coppée nagy költő! És Paul Bourget, aki a plasztikonok felnőtteknek fenntartott fülkéjében tanulmányozza a női psychét! És Anatole France is, akinek erotikája olyan okulares, mint egy puritán lelkész családalapító estéje... túljutottunk a Halles aux vins-en, tul a Jardin des Plantes-on, a kikötőbe, ahol már a Szajna olyan, mint egy petróleum-rezervoár. ő belemarkolt a vízbe és tikkadtan susogta: — A Volga! A Volga!... Mondom neki:

— Oh, drága Bandim, hisz ez nem a harmonikás szavú Volga, ez csak a kürtös hangú Szajna! Óh, Bandim, hiába az Óceán és a Cordillériák, hiába Páris-Róma és a Góbi-sivatag; szűk ruha neked az Élet, pokoli szomjúság gyötör téged benne és az a folyam, amely ezt elolthatná, de messzi van: se eredete, se torkolata, — az örökkévalóság.

És azóta sokszor elnézem az ő halotti maszkját és megtalálom rajta azt, amit igaz szívű hű barát, gyermekkori pajtása mindig olyan epedve lestem az arcán: a megbékélt mosolyt, ő már ott van a nagy folyam mellett. Nem! Nem mellette! Ő maga az! Se eredete, se torkolata, — az Örökkévalóság.

NYÍLT LEVÉL SZOMORY DEZSÓHÖZ

Kedves barátom! Amikor ott ülök az asztalodnál, mindezt lehetetlen elmondanom. Mint ahogy nem diskurálhat az ember a királlyal, csak várja a kérdéseket és keresi a legkurtább szavakat, amelyek túl nem terhelik a fejedelmi kegyes érdeklődés hozzánk dobott vékony fonalát. Mert hidd el, rajtad kívül is vannak még, akik megérik fejedelmi voltodat. Az ócska ruha, amely szabászemékké nemesedik tőled, a monokli, amely önálló fényvel villog a szemedben és a gyalázatos magyar cigaretta, amely a te fuvallatodra könnyedén tanulja el a füst legkecsesebb kanyargásait. És hiába csapod fejedbe a bohócsapkát, hiába tűzdeled tele magad tarka farce-szal, még vannak finomlelkű emeoerek, akiknek ez az inkognito jobban akcentuálja a királyt, mint a hermelin-palást. És vannak, akik nem nevetnek, amikor a Napkirály udvaroncainak gyönyörű nyelvén hódolsz önmagadnak; nem nevetnek, hanem elpirulnak, mert tudják, hogy gonoszakért, ostobákért és a mindennél förtelmesebb közömbösekért adsz kárpotlást önmagadnak. Milyen hahotázó »vicc«, hogy te legfelsőbb kéziratot intéztél magadhoz, amelyben méltóságos úrrá nevezted ki magad! És meg is indokoltad: »Ennyit igazán megérdemlek — tőlem.« Szegény pincérek, mikor vihogva méltóságosuraztak, azt hitték, hogy benne vannak a tréfában. Mit tudhatták ők, hogy ezúttal nem udvari tanácsosról van szó, sem kormányfőtanácsosról, sem grófról, báróról, hanem egy olyan birodalom méltóságáról, amelybe ők sohasem juthatnak. Az adományozó Szomorj és az adományo-

zott nemcsak egy személy, hanem egy külön világ, amely mint a nap önmagából él, rá nem szorulva senkire sem. A csip-csup meteor-kövek, amelyek a szűkmarkú kiadók útján olykor (nagyon ritkán) beléd hullanak, menten lobot vetnek, fénné válnak. Voltaképpen a hatalmas királyok nagyon szegény emberek, — mennyi gazdagság kell a gazdaságukhoz: selyemkárpitós termek, alabárdosok, udvarmesterek, szakácsok, miniszterek és mindezekon felül egy nagy tömeg, amely tud hódolni, hajlongani, éljent üvölteni. A te királyi termeid a legdrágább anyagból készültek: a teremtő képzelet asztrál-testéből; udvari ebéded egy főzelék feltéttel, amelynek kegyesen megengeded, hogy tápláljon téged és tudod hallgatni magad körül a csendnek megfagyott himnuszát. Tudod, valami boldogot gondoltam, hogy a gyémántok, brokátok, rubintok, aranyok, limoges-i zománcok tudatos féltékenységgel kerültek el téged, mint ahogy az asszonyok elkerülik a nagyon szép férfit, aki homályba meríti őket. A talajnak, a klímának mostohaságából megteremtetted a magad külön pompáját, amelynek már senkire és semmire sincs szüksége. Egy magába siketült és vakult fülemüle lett belőled. Most már tudom, hogy úgy írni, ahogy te írtad a leveleidet a barátnődhez, csak olyan fejedelmi atelierben lehet, mint a tiéd és csak akkor, ha olyan mindent megértő és mindenért kárpótló közönsége van az embernek, mint amilyen te vagy önmagadnak. És most már azt is tudom, hogy a te igazi műfajod csak a rapszódia lehet, ez a remek jármű, amely tud a víz alá merülni és levegőbe szállani, nincsenek szakaszos megállói és nincs előre megszabott végső állomása. Te ott ülsz a volantnál, mégy, amerre urí kedved tartja és sohase

nézel hátra, hány pasast visesz magaddal, a sok, vagy a kevés, vagy a semmi neked mindegy, mert nem tudsz számolni, — mint egy fejedelem. Egyszer valaki azt mondta nekem, hogy a zsidó nem lehet úr, de én ellenkezőleg, azt hiszem, hogyha a zsidó elkezd úr lenni, a legúrabb úr lesz belőle, aminthogy a színpadon is az a legjobb hősszerelmes, aki nem született szép fiúnak, a veleszületett testre, hangra nem számíthat és mindent a szívéből kell pótolnia. Te talán nem is emlékszel rá, de 1905-ben egyszer találkoztunk Parisban. Este volt és rajtad olyan frakk volt, csipkémellű inggel, dupla manzsettával, amelyet Barbey d'Auréville viselhetett valamikor. Hívtalak a szerény kis bistrómba ebédelni, de te megfricskázta a frakkod selyem reversjét és lesújtó könnyedséggel mondtad, hogy ma este Uzés hercegnőhöz vagy hivatalos diner-re. Persze, én akkor még nem tudhattam a pokoli tréfát, nem sejthettem, hogy te akkor is, mint oly sok más párisi estén ama másik hercegnőhöz voltál hivatalos vacsorára, aki a sápadt holdban tartja udvarát és mélabúval eteti vendégseregét, a Montparnasse múzsafiai. De akkor azt se tudhattam még, hogyha valóban Uzés hercegnőnél ebédeltél volna, attól se te lehattél volna fényesebb, hanem az ő szalonja, mert mindaz a porte-cochère, cour d'honneur, bois sculpté, brocart, terre cuite, amit együttvéve hercegnőnek szoktunk nevezni, szegényesre fakul a te kincseid mellett. Úgy képzelem a dolgozószobádat, hogy a négy fala a végtelen rembrandti homály, amelyben a törpe dzsinnek nyüzsögnek és három dimenzió birodalmaiból hordják pennád alá az adatokat, színeket. Mert azt nem hiszem, hogy te is szenzációs polihistorok kóklerségével élnél, nem hiszek az adat-

strazzákban, cédulákban és a jó öreg, szolgálatkész Larousseben. Te úgy tudsz, mint a fa gyökere, amely sohse tanult kémiát és mégis sötétben is pontosan megtalálja mindazt, amire szüksége van.

Te bizonyára közönnyel állsz fölötte, talán nem is tudod, hogy most úgynevezett hajszát indítottak ellened. Véletlenül láttam meg egy újságban és megdöbbsentem tőle. Hisz én is Renantól, e tömjénillatú hiteltlentől tanultam a betű tiszteletét és azt hittem eddig, hogy vannak vaskos igazságtalanságok, amelyeket a betű épügy nem bír magában tartani, mint ahogy nem lehet a finom gázokat papírstancicliba csomagolni. Hiszen a katonát, rendőrt, fináncot, sőt fegyőrt is valami közös esprit de corpsra kötelezi az egyenruha, azt hittem hát, hogy még inkább ott van ez az imperativus azoknak a vállán, akik a betű szent egyenruhájában járnak. Milyen vad és vak lehet az a gyűlölet, ha már hozzád is betört? Vájjon mit kérhetett számon tőled? A vagyont, amit összeharácsoltál? A rangokat, címeket, amiket megalkuvással, alkalmazkodással megszerezteél? Az olcsó hatásokat, amiket vásári fogásokkal kicsiholtál? Rád olvassák egy tréfás írásodat, amely egy felnőtt férfiak mulattatására szánt élclapban jelent meg. A hím-incselkedésnek, a poharazgató dévajkodásnak ennél pompásabb dokumentumát, az irodalmi szentséggé magasztosított erotikának valami pokolibb karikatúráját még sohse olvastam. Persze erkölcstelen, főként, ha azzal a megnyugtató meséket inspiráló erkölccsel vetjük össze, amely a szegény hajadont azzal jutalmazza önmegtartóztatásáért, hogy a gazdag földesúr egyetlen fiához mehet feleségül. De te — ha jól emlékszem — akkoriban jöttél volt vissza Parisból, ahol az irodalom ma is

eleven folyam és olyan vízvezetéken zuhog a hellén korból, amelynek egy-egy pillére Anakreon, Petronius, Rabelais, Voltaire, és ott az írók nem tudják azt, hogy az életnek vannak korlátjai, amelyek előtt nekik szemlesütve, mutatójukat az ajkukra illesztve kell elhallgatniuk. Hiszen Bourget, aki van olyan katolikus és reakciós, mint a te támadóid, de feltétlenül író és francia, regényeiben olyan részletekbe bocsátkozik, hogy itt máglyát követelnének neki. Te persze akkor, ujonc-létedre, nem tudhattad, hogy itt még mindig a gólya a biológia heraldikai madara és a hiszékeny hajadon, ha balgán csókra engedi át a homlokát, néhány hónap múlva nekimehet vétke gyümölcseivel a Dunának. Micsoda földhőztapadt, nyomorúságos erkölcs ez, amely nem látja az élet prófétai igenlését, a szellem hősiességét, amellyel mind magasabbra törekszik, hanem ott turkál folyton bizonyos anatómiai redőkben, mint a torma esetében!

ARCKÉP EÖTVÖS KÁROLYRÓL

Csak ülve lehet őt elképzelni, mint ama testes Buddhanszobrokat, amelyeknek attitude-jét ázsiai ösztönnel sajátította el. A kávéházi kerekasztalnál karoszéke volt, amely mellé kétoldalt támlájával egy-egy széket állítottak oda. Itt kerekedett ki a satrapai trón. Ide szokott beülni fejét előre szegve, vállát a nyakába húzva, két tömzsi karját a támlányokon szétterpesztve, szájából a hosszú virzsínia-szivar zavartalanul hullatta rá hamvát, mint a számum a gránitbálványokra a Szahara homokját. Pedig mindig fekete vagy sötétszürke ruhát hordott, keskeny, elől zárt, papos inggallérral, széles, lapos fekete nyakendővel. Csak hajnalban, amikor fölállott helyéből, rázta le magáról a sok hamut olyan mozdulattal, amilyennel a bivaly szokta megrázni magát, ha kitápáskodik az ingoványból.

Széles testéhez mérten kicsi, gömbölyű feje volt, csak a két arccsontja szögelt ki mongolosan. Apró, ferde kínai szeme gúnyosan hunyorgott, fehér bajusza rendetlen csimbókokban hullott a szájra, amelyben foghíjak feketéllettek. Korán őszült, úgyhogy a maga nemzedékének emlékezetébe is fehér hajjal préselődött. Tokás, gömbölyű állán ott volt az a gögös gödröcske, amely régi vitélő magyar urak arcképének oly gyakori díszje volt. Így ült akár a kávéházban, akár tárgyalóteremben, képviselőházban, akár a konflisban, melynek rozoga bárkájában hanyagul elomolva rengett. Azon a pár lépcsőn, amit olykor gyalog kellett

megtennie, nehézkesen, idétlenül kacsázott, mint Baude-
laire albatrosz-madara.

Ez az elterebélyesedett lomhaság nem gyöngeség volt nála, hanem hitvallás. Kedvenc szava volt: *Úr nem siet*. Kedvteléssel mesélgetett a perzsa sahkorról, akik teveháton utaztak, sokezer főnyi karavánnal, roppant birodalmukban. Gulyák, szakácsok, háremek mindig velük voltak, ahol megéheztek, elálmosodtak, sátort verettek és amig ettek, szeretkeztek, aludtak, pihent az országlás gondja. Rajongva beszélt a sahról, aki európai körútján a vonatok menetrendjét hetekre összekuszálta, mert megparancsolta, hogy az ő vonata csak a tevék átlagos sebességével haladhat. *Úr nem siet*. Az európai uralkodók, akik gőzvasúton, automobilon, motoroshajón száguldoznak, régi dicsőség elfajzott epigónjai. Sajnálatra érdemesek. Az a mozdulat, amellyel a sürgőnyt fölbontatlanul zsebre-gyömöszölte, örökre emlékezetes marad. Küldönc, telefon, távíró, a nógatas mindennemű eszköze elől hozzáférhetetlenül el tudott zárkózni. *Úr nem siet*.

Bárha politikai pártállásában, sőt meggyőződésében hajhatatlan liberális volt is, érzésvilágában mint a nemzet fenntartó pillére trónolt a magyar úr képzete, amelyet a Vas Gerebenek rajongásával glorifikált. Egy Eszterházy herceg, aki az ánglius lorddal fogadott, hogy több a juhászcutyája, mint annak a juha, a főszolgabíró, aki az odavetődött német botanikusnak lehúzatta a nadrágját és huszonötöt veretett rá, — legendakörének tündöklő hősei voltak. A jó főszolgabíró istenáldás, a rossz főszolgabíró istenátok. A nép zamatos, dolgos, istenfélő, tekintélytisztelő, urát megsüvegelő. Persze akad közte elrugaskodott izgága is, az ilyenek csak egy nevelője van: aogyorófa.

Kedvenc szavajárása volt ez is: »*Huszonötöt neki!*« Hirdette, hogy néhány jó régivágású megyei hajdúval és néhány köteg mogyorópálcával egy nap alatt elintézné a szocializmust.

Egyszer — maga mesélte —, amint Kossuth Lajost látogatta volt meg három napra Turinban, Kossuth Lajos elküldte déltájt a korzóra sétálni; hadd nézzon ott szét egy kicsit, mert ilyenkor Turin leggazdagabb urai szoktak ott kocsikázni. Elment, visszajött és ebédnél Kossuth Lajos megkérdezte tőle, hogy látott-e sok szépet? Azt felelte, hogy szépet látott, de urat egyet se, mert mind egy-, legföljebb ha kétlovas hintóban ült, már pedig az igazi úr négy lovon jár.

Ez volt az egyetlen külföldi útja, egy bécsi utat nem számítva, amelyet »nikszdájcs«-os daccal éppen csak hivatalos teendőinek idejére szoritott össze. Lehet, hogy ezt az anekdotát csak kacérkodásból mesélte el, de állítólag ez útján látott először izzólámpát. Hotelszobájában volt az éjjeliszekrényen; próbálta elfűjni és amikor nem ment, hogy aludni tudjon a fényétől, eldugta az ágy alá, a porcellánedénybe. Irtozott a külföldi utazásoktól, nem akart ablakot nyitni azon a zárt gömbön, amelybe a maga összehasonlíthatatlan, utolérhetetlen Magyarországot beépítette. Ebbe az országba belefért a világ legszebb erdeje, a Bakony, a világ legszebb vize, a Balaton, a világ legjobb bora, a magyar bor, a világ legszebb lova, a magyar ló, sőt a világ legnagyobb zeneszerzője: Káldy Gyula. Mikor Káldy Gyula föltámasztotta a régi tárogatót és összegyűjtötte a kurucdalokat, ezt a zene történelem legnagyobb eseményének tartotta. Elhatározta, hogy egy nagy könyvet fog írni róla és úgy tudom,

hogy ez egyetlenegyszer szánta rá magát, hogy elment az Operába. Wagner valamelyik darabját hallgatta meg és véleményében megerősödött tőle. Jókedvűen mondta:

— Nem zene ez! Három óráig hallgattam, de egy kurta nótát se bírnék elfütyülni belőle, pedig én Lavotta, Csermák minden dalát tudom. Erőszakos trombitálás az egész!

Ha valaki a társaságában, utazásából visszatérve, a külföldi tapasztalatairól kezdett beszélni, elkomorodott és parancsoló legyintéssel intette meg, hogy hagyja abba. Kedvetlenül dörögte:

— Mesebeszéd! Tudom én, mi az a külföld! Magam is láttam!

A turini útjára gondolt. A vonat végigvitte Lombardián és ő a kupé ablakából mohó szemével látta a kampanilés szép olasz falvakat, az Alpesekből lezuhanó folyókat, amelyeket a mérnöki művészet már akkor betonagyakba fegyelmezett, a törpe eperfákat és szőlővel körülkeretezett parcellákat. Milánót, Turint, amely egymás közelében, egymást nem fojtogatva gyarapodott. Mindezt látta, de visszaérve hazája küszöbére, lerázta útbundájáról, mint az esőt. Egyszer beszélgetés közben véletlenül azt mondtam, hogy valami statisztikát olvastam, amely szerint Lombardiában a föld kétszerannyit terem, mint nálunk. Gyilkos gúnnyal nézett rám:

— Statisztika! Magam is megnéztem azt a híres Lombardiát! Júniusban alig hathónapos borjú állott a rozsban és kilátszott belőle! Bezzeg a magyar rozsbá akár egy tinó beállhatna!

Csodálatos, hogy ő, akit az újságok már állva hagyott szedéssel neveztek ragyogó elmének és aki a

gömbön bévül mindennel szemben olyan kételkedő gúnnyal és fölényes ötletességgel állott, — mennyire néni volt befolyásolható értékmegállapításaiban. Azon is halálosan meg tudott volna talán sértődni, ha valaki azt állította volna, hogy a Csöndes-óceán mélyebb, mint a Balaton. Mikor Rozdesztvenszky orosz tenger-nagy elindult a balti flottával, hogy a Jóreménység-fokát megkerülve, a kínai vizeken megütközzék a japán tengeri haderővel, naponta a kávéházi márványasztalra rajzolgatta a készülő víziutközet tervét. Azt fejtegette, hogy a japánoknak okvetlenül győzniök kell. Őszinte bámulattal sóhajtottam föl:

— Honnan érti a haditengerészetet ilyen jól a nagyságos úr?

Könnyed természetességgel válaszolta:

— Hát hogyne érteném! Magam is vízi-ember volnék! A Balaton partján nőttem föl!

Nem tudom, mikor, honnan eredt a megállapodás környezetében, hogy mindnyájan »nagyságos úr«-nak címeztük őt. Az erdélyi fejedelemnek ezt az azóta lezüllött titulusát szívesen fogadta és az osztrák császár sem volt elég hatalmas hozzá, hogy akármilyen kinevezési okmánnyal is ebből a címéből kiforgassa. Egyszer a kabinetiroda, mint az ellenzék egyik vezéré, Bécsbe invitálta audienciára, de amikor megtudta, hogy a király előtt okvetlenül frakkban kell megjelennie, gőgösen fakadt ki:

— Nem megyek! Hozasson helyettem egy frakkot!

A kávéházi kerekasztal volt az ő Burgja, amelyben époly szent rendszabályok örködtek a tekintélyre, mint abban a másokban — odaát Bécsben. Ha valamely tisztelője kedveskedett neki néhány üveg magatermelte borral, a pincér megtöltötte mindenki pohá-

rát, de hozzányúlania senkinek se volt szabad. Előbb a nagyságos úr kortyintott belőle, néhányszor megforgatta szájában a kortyot, lenyelte, behunyt szemmel csettintett utána néhányat és lassú megfontoltsággal kimondta az ítéletet:

— Iható.

Sokszor ült karosszékben messze maga elé me-rengve, ilyenkor a környezet tiszteletteljes, suttogó hangon diskurálgatott és ő megközelíthetetlen magasságban trónolt a locsogó hullámok fölött. De ha megszólalt, egyszerre megszakadt a társalgás, elült a suttogó zsvivaj és még a szomszédos asztalok (mellől is tágranyílt lelkek itták a szavait. Beszéde mindig a Mester megnyilatkozása volt tanítványai körében. Ellentmondás, vagy akár valamely kis adatot helyreigazító észrevétel elképzelhetetlen volt itt. Mikor még újonc voltam e körben és nem ismertem a szokásokat, egyszer arra vetemedtem, hogy közbeszóljak. Arról volt szó, hogy mennyi bor terem Ugocsában és én az ő adatát túlzottnak találtam. Féloldalvást nézett le rám és gőgösen mondta:

Jegyezd meg, öcsém, hogy nekem nem szokás ellentmondani!

Egyszer jelen voltam a világtörténelmi kataliz-mák egyikén, amelyekben istenek trónjai szoktak meg-inogni.

A nyári éjszaka már hajnalra hajlott, ő ott ült a hamuba temetkezve, mint egy ásatag bálvány, a környezet már kimerülten bóbiskolva lóbálta fejét. A kávéház előtt gumikerekű fiáker állott meg. Pichler Győző szállott ki belőle és ittasan, kissé bizonytalanul kecskebokázott az asztal felé. Ez a Pichler Győző korának legcsúnyább embere volt. Annyira csúnya,

hogy a nők elszörnyedt borzalommal rajongtak érte. Hosszú, nyakigláb sváb legény volt, lobogó vörös hajjal, apró vörös szemmel, rettentő hosszú, görbe orral és förtelmesen kiugró, nagy alsóajakkal, amelyet Sipulusz ama porcelláncsészékről nevezett el, amelyek a falhoz erősítve töltik be közhasznú rendeltetésüket. Akkor már képviselő volt, valamelyik budai vendéglőből jött, ahol szépasszonyok társaságában szedte magába a barack-bólét. Egyenest az asztalhoz ment, megfogódzott egy széken, végignézett a nagyságos úron és megszólalt:

—No, vén locsogó! Még nem fáradtál bele?

A társaság megdermedt, mintha az Antikrisztus lehelt volna rá kénköves lehelletével. Vagy talán azt hitték, hogy gonosz álom az egész, szundikálásuk mérges kivirágzása. De ő tovább folytatta:

—Már régen lestem, hogy be legyek rúgva és meg merjem mondani neked... Ha most részeg vagyok, mint egy disznó... Igen, igen!... Vén hiú vagy, aki gyáva hízelgőkkel veszed körül magad, hogy annál jobban tündökölhess a locsogásoddal... Szégyeld meg!... Vén locsogó!

Óh, az rettenetes volt! A nagyságos úr dereka kiegyenesedett, roppant melle fölfúvódott, fejét hátra-szegte, két kurta karját kinyújtva belemarkolt a karosszékebe. Előbb csak a szeme villámlott némán, aztán kitört belőle valami sohasem hallott, ősi bömbölés:

— Steuer! Steuer!... Dobja ki ezt az egyént!

Úgy éreztem, mintha a zord várnagy ugrott volna elő és mögötte alabárdos testőrök sorakoztak volna. Pedig csak Steuer volt, az öreg kávé és mögötte a feltúrtújjú kávéfőző-legény...

De kávéházi élete erősen megszűkült, amikor elő-

szőr kóstolt az írásba. Valami új, mámoros csuda volt az a számára, hogy diktálását a gyorsíró jaz elhangzott szóval egyidőben vetítette papírra és másnap reggel már ott gőzölgött előtte a friss nyomtatvány. Valami érthetetlen csoda is a nyomtatott betű! Szakavatottsággal zománcozza be a pongyolaságot, elsimítja a töréseket, betölti a hézagokat és ünnepélyes kongassál visszhangozza a könnyedén ki-mondott szavakat. És marad! És gyűl! Lehet lapozgatni, markolászni, rakosgatni egymásmellé a polcra és hizlaló szemmel nézni a gyarapodását. Gát, de még csak szűrő sem állta útját ennek a zuhatagnak, amely olyan szenvedélyességgel eredt meg, ahogy öreg emberek késő szerelme szokott elindulni.

Tajték, iszap, nemesérc korlátlan egyenjogúsággá! rakódott le e könyvekben, így vált belőlük gazdag bánya, amelyben a magyar élet halhatatlan emlékei rejtőznek. Műfaj nyűgét nem vállalta, írókkal nem érintkezett, az irodalom elért eredményei elől elzárkózott, az iras annyi volt csak nála, hogy megnyitotta a csapot és gyönyörködött a bőségében, az akadálytalan zuhogásban. Megesett, hogy belekezdett valami annekdótaszerű visszaemlékezésbe, úgy tervezte, hogy egy-két tárcában végez vele és vaskos kötetté dagadt széles áramlásában. Gáncs sohasem ért hozzá, kétségei nem voltak, — zavartalanul boldog teremtés volt a munkája.

Egy este elmenőben odaszólt nekem:

— Gyere föl holnap délelőtt tíz órakor hozzám. Mutatok valamit.

Az asztaltársaság irigykedve nézett rám és magam is türelmetlen izgalommal vártam az audienca idejét.

A csöndes Próféta uccában volt kétemeletes *háza*. Az első emelet a magánlakása volt, a második (emelet az irodája. Becsöngettem az első emeleten és vártam. A konyha felől a nyitott tornácon terebélyes szakácsné csoszogott végig és hangosan rámförmedt:

— Mit akar?

Csak úgy rengett rajta a fölháborodás, hogy szentségtörő csöngetyűszóval mertem belehasítani a magánlakás nyugalmaiba. Hebegve mentegetődztem, hogy engem maga a nagyságos úr rendelt ide. Dühösen acsarkodva felelte:

— Ha a *nagyságos urat* keresi, menjen a második emeletre! Itt semmi keresnivalója nincsen! Ez magánlakás!

Fölmenekültem a második emeletre. Az irodában egy keskenyarcú székely, az irodavezetője ült. Mikor megmondtam neki, hogy a nagyságos úr rendelt magához, gúnyosan elmosolyodott:

—Hát csak üljön le és várja be, ha van ideje *hozzá!*

—A nagyságos úr megmondta, hogy tíz órára jöjjenek!

—Vékony száját összeszorítva mormogta:

— Nem teremtett még az Atyaúrsten olyan embert, akiért a nagyságos úr reggel fölkelne!

De ebben a pillanatban döbbenetesen kitágult a szeme és babonásan súgta:

— Ilyet se láttam még!

Kinyílt a belső szoba ajtaja és a nagyságos úr frissen, jókedvűen jelent meg benne. Türelmetlenül mondta:

— No gyere, gyere! Már vártalak!

Odabent egy nagy csomó kefelevonatot nyomott a kezembe:

Tegnap hozták a nyomdából. A legújabb könyvem, amit Káldyról írtam. Olvasd!

Nagyon meg voltam illetődve. Sohse hittem volna, hogy engem fog megtenni bírálójának. Leültem és szolgálatkész buzgalommal belemerültem az olvasásba. De ingerülten rámkialtott:

— Ne magadnak olvasd, hé! Hangosan! Hadd halljam!

Egyszerre lelohadt a kevélységem. Nem a véleményemet akarta hát, hanem a hangomat. Az én hangomon a maga művét akarta hallgatni. Elkezdtem olvasni, ő pedig egy bőrszékben hanyattdülve, behunyt szemmel hallgatta. Néha megvonaglott az arca, mintha a talpát csiklandozták volna és elragadtatva mondta:

Az istenfáját, de gyönyörű!... Olvasd csak mégegyszer azt a mondatot!

Lassan fogytak az oldalak, de ha szaporázni próbáltam a fölolvadás ütemét, rögtön félbeszakított:

—Megállj csak! Olvasd csak mégegyszer!.. Nem jól hallottam!

Három óra hosszáig olvastam szakadatlanul. A gyomrom már korgott, a tüdőm zihált, a gégém görcsbe rándult. De ő fáradhatatlanul gyönyörködött, a térdét csapkodta, hahotázott, sziszegett és önfeledten föl-fölkiáltott:

—Az istenfáját! Hogy hogy is tudtam ilyet kitalálni!

... Betegsége utolsó évében elzárkózott a világ elől. Úgy mondták, hogy roppant emlékezete, amely szinte végtelennek látszott, összekuszálódott. A Balaton partján, Szemesen látogattam meg egy nyáron Rámnézett, de már nemigen ismert meg. Bizonytalanul kérdezte:

Hogy kerültél ide Balatonfüredre?

Előzékenyen kijavítottam:

— Márhogy Szemesre.

Egyszerre megjelent a szemében a régi gőg. Öklével az asztalra csapott és haragosan mennydörögte:

— Balatonfüredre, ha mondom!

Ijedten hebegtem:

—Hát persze hogy Balatonfüredre ... Tévedtem.

ÚJHÁZI EDE ARCKÉPE

Magas, nehéztestű ember volt, aránylag kurta,, befelé görbülő lábszárakkal, amilyenek Mátyás királyt mondták volt. Töprengő szeme volt; a felső szemhéj alatt megbújva lesből nézte a világot és a homlok közepén mély gondolkozó ráncban folytatódott. De a karikaturista legbiztosabban a szájánál kötött ki; széles harcsa-szája volt, két szélén az állandó mosoly görbületével. Előrevetett alsó ajka alatt, a hátravonult kicsi áll majdnem egyenes vonallal folytatódott a kurta, vastag nyakban. Mély dörmögő hangja volt és szája roppant öbléből böffenve robbantak a szavak; olyan volt a beszéde, mint a benzinmotor kipuffogása. Megszólalása színpadon és életben egyaránt esemény-szerű, sors-forgató volt. Debreceni születés volt, debreceni orvosnak volt a fia és egy kis hajdúsági zamat mindig megmaradt a beszédjén. Kedvenc szava volt, szállóigévé is népszerűsödött: — »Marha!« Nagyon mélyről jött el-lágyulással, utánozhatatlan gömbölyűséggel tudta ezt mondani; akit illetett véle, úgy érezhette magát,, mintha gyengéden hábaütögették volna.

Szerepéhez maszkot csak végső szükség esetén csinált. Egy-egy kikerülhetetlen szakállt, bajuszt olyan kényszeredetten ragasztott, mint ahogy a rebellis ölti fel a frakkot a megyefőnök installációjára. Constantin abbé, Tiborc és Lessing Bölcs Náthánja alakoskodás és erőlködés nélkül szólalt meg az ő hangján. Mint általában a nagyon nagy színészek, nem volt alakító művész; szerepeit meg se kellett hódítania, azok el-

lenállás nélkül, engedelmesen olvadtak beléje. A színpadon úgy jelent meg, mint valami körfényű reflektor. Színészi mesterkedés és maszka csak fényfogó ernyő volt rajta. Akkor volt legszínesebb, leggazdagabb, ha mindig önmaga volt.

A színpadon nem lett több, de az életben sem lett kevesebb. Emberek és életek felé mindig nyitva volt az érdeklődése és sokszor úgy látszott, mintha mindaz, ami élt körülötte, csak ennek a folyton világló érdeklődésnek a reflexe lett volna. Az életben igazi elhivatottsága arra lett volna, hogy valami nagyon nagy, eddig sohsevolt vendéglátó gazda lett legyen. A sors, a láthatatlan rendező akkor cselekedett volna az ő kedve szerint, ha valami nagy vendéglő-verandának teríti meg a világot; ő ott járt-kelt volna a megrakott asztalok között kedvderítő mosolyával, unszoló szavával. Így is maradt meg barátai emlékezetében: amint ott izgul a Vampetics-vendéglő nyári terraszán; az ebédelők mind mintha az ő személyes vendégei lennének; ő maga lopva eszik csak egy-egy falatot, szeme fáradhatatlanul ellenőriz; megnézi az ételt, amit a pincér hoz és néhány nyálfakasztó szóval magasztalja erényeit; gondosan átvizsgálja a kiürült tálakat a mosogató-konyhába vezető útjukon, megnézi, hogy valóban lelkiismeretesen kiürültek-é és ha talál bennük egy-egy le nem szopogatott csoncokskát, egy-egy lefáradott mócsing-darabkát, maga viszi vissza a vendéghez és méltatlankodva kiált rá:

— Te marha!... Hisz ép ez a java!

Egyszer örvendezve újságolta, hogy holnap Szilágyi Dezső ott fog ebédelni a hosszú asztalnál. Nehezen ment, amíg rábeszélte, mert Szilágyi Dezső Oroszlán-természet volt: nem szeretett publikum előtt enni. Sokat evett és mindig marhahúst; — ezt szerette

eltitkolni az emberek elől. Újházi még idejekorán titkos tanfolyamon jól kioktatta Vampeticset a dolgára. Megjött Szilágyi, leült az asztalfőre és maga Vampetics állott elébe az étlappal, hogy kiszolgálja.

— No, mi jót lehetne enni? — kérdezte Szilágyi. — Megjegyzem, kissé kényes a gyomrom, ma nem is jól érzem magam... Valami nagyon könnyű dolog kéne.

— Akkor egy kis főtt marhahúst ajánlanék! — felelte Vampetics.

Szilágyi zöld szemében megvillant az elégült öröm.

— Marhahús? Hm! Nem rossz ötlet!... De nem lesz az nehéz?

Vampetics folyamatosan mondta a leckéjét, ahogy Újházi betanította volt:

— Dehogy nehéz, kegyelmes uram! Csontos marhahús ... a kövérje... a szegyéből... Gyenge gyomrúaknak a doktorok is ezt ajánlják.

Szilágyi megbékülve mondta:

— Hát akkor nem bánom... Adjon belőle. De csak egy kis adaggal.

Vampetics elrohant és mikor visszajött, két kézzel hozta rettentő ezüst tálon az étel-monstrumot: egy hizott ökörnek tetemes részét. A kövér húsok rengő tengeréből mint segélykérő karok nyúltak ki a bordacsontok. Szilágyi első pillantásra nagyot horkant örömeiben és híres kegyetlen száját kéjesen összezecsücsörítette. De aztán arcát hirtelen elsötétítette a gyanakvás; zöld szeme végigkémlelt az arcokon, hogy nem settenkedik-e valamelyiken a visszafojtott vihogás. Hangosan dörögte:

— Mondtam, hogy kis adagot hozzon!

Vampetics muzulmán áhítattal szorította két kezét a mellére.

— Kegyelmes uram, ez olyan kis adag, hogy szinte szégyeltem kihozni a konyhából!

Újházi ilyenkor a beteljesülésnek azzal a dicsőségével ragyogott, amit legemlékezetesebb színpadi diadalai után se lehetett látni rajta. Ama régi fajtájú *úr-színészekhez* tartozott, akik a színpadra valami magasabbrendű kedvteléssel látogattak el, de taps és hódolat sohasem bírta őket a közönség szolgálivá mámorosítani. Igazi életét nem a színpadon élte, hanem a társaságban, amelynek központjává nem színész-kvalitásaival vált, hanem csodálatosan okos és friss érdeklődésével, amely előtt a legszerényebb, legárnyékosabb ember-sorsok is bizalommal tárultak ki. Világnézetében mindennek alapja, lényege, központja az ember volt, akinek életét hajlamok, véletlenek, öröklött előzmények és törvények teljesítik ki. Amint az élet e tényezők gyúró keze alatt formálódik, eikanyarog, fölfelé tör, vagy lefelé hanyatlik: az ő számára ez volt az egyetlen érdemes látványosság. Világéletében nem sok könyvet fogyasztott, de fáradhatatlanul lapozgatott a körülötte nyüzsgő életben. Télen a Pannónia fehér termében, nyáron a Vampetics terraszán hosszú emésztős órákon át az emberszólás szerény tüzén duruzsolva főtt az intim történelem, amely a nagy nyilvánosság frontja mögött is számontartotta az ember-sorsokat, — még akkor is, ha olykor szép asszonyok alkovjaiban rejtőztek el azok.

Mikor Bródy Sándor megindította volt a »Jövendő« című folyóiratát, engem bízott meg azzal, hogy foglaljam írásba azokat a megemlékezéseket, amelyeket Újházi a Pannónia gyönyörű porcellánkályhája tövében elvesztegetett. Én akkoriban büszke

voltam írásművészetemre, amelyet egyrészt Jókai és Mikszáth gondos olvasásából, másrészt a nagyváradi újság különféle rovatainak szimultán ellátásából szerzettem. Újházi mesélt Szerdahelyiről, Szentpéteryől, Egressyről, Lendvayról, nagy elődjeiről, én pedig az anyagot ügyes mesterkedéssel átgýrtam, itt kihagytam, ott hozzátoldtam, itt szétválasztottam, ott összefontam, kikerekítettem, az egészet egy hatásos csattanó felé tereltem, gömbölyded anekdotát sütöttem belőle, olyan mosolygósat, mint egy piaci cipó. Büszke voltam a munkámra, de Bródy Sándortól rettenetesen kikaptam érte. Hogy értéktelen betű-halmazzá szapultam ki a legbecsesebb emberi dokumentumokat mintha a finom Bénédictine-likőrből kifőztem volna a nyers cukrot és ami íz, illat, zamat volt benne, azt mind elpárologtattam volna. Szégyenszemre vissza kellett mennem, hogy most már szóról-szóra lejegyezzem mindazt, amit a visszaemlékezés kiszámíthatatlan és szeszélyes kotrógépével a mélyből fölszínre vetett. És keserű méltatlankodással látnom kellett, hogy Bródy Sándor ezt a feldolgozatlan, »művészietlen« iszapot boldog elragadtatással adta nyomdába, még a helyesírási hibákat is ájtatos respektussal kímélte meg, holott Újházi az arisztokraták módjára Írásaiban tétovázás nélkül engedett a fonetika sugallatának... Most persze, harminc év múltán magamnak is el kell ismernem, hogy neki volt igaza és hogy nem az az író, aki válogat és készen adott formába gyömöszöl, hanem aki kicsiben-nagyban egyaránt meg tudja látni az életet. Újházi visszaemlékezései zavarosak és elegybelegyek voltak, mint a láva. És a lávát kemény kérge alól nem lehet hideg pennával kipiszkálni; tűzhányó kell hozzá. És Újházi az volt; az élet szerelme forrott benne. Ez volt az a nyájas tűz, amely az

embereket köréje vonzotta. Mindenki biztosra vehette, hogy megmelengetheti magát mellette. Rabelais mester árnyéka: Coignard abbé a francia szellemi mezőn nem sejtette bizonyára, hogy életigenlő széles mosolya a távol Magyarországon testté vált és élő fizikai erejével ragyog a világra: egy-egy nyelvcsetintéssel helyesli a Nyársforgató Jakabok munkáját, egy kis zsebben tartogatott cukorral ösztönzi az uccai gyerekek hancurozását és egy-egy utánavetett megtermékenyítő pillantással szaporáztatja meg a siető kis nők tipegését. Séta közben, ha egy nőcske haladt el mellette, szokása szerint a legelmerültebb beszélgetést is megszakította hirtelen:

— Várj csak egy pillanatig!

Utánanézett és szinte hallani lehetett, amint szeme kodakját elcsattintotta. Előbb pillantásával fénybe árasztotta, aztán mindenestül sötét kamrájába szippantotta. Ebédnél olyan elégedetten rakosgatta ki ez ártatlan emlékeket, mint Don Juan áldozatainak listáját.

Egyszer a véletlen hozzásegített, hogy végigjárjam azt a csudálatosan kanyargó ösvényt, amelyet a rejtett hajlamok törnek maguknak a megvalósulás felé. A Dohány uccában jártunk és az egyik uccasarkon, egy kis kocsmá előtt hirtelen megállott Újházi. Egy Hatvani nevű színész nyitotta volt nemrég, az újságok is irtak róla. Ép ebédre indultunk, de Újházi betért ide velem.

— Nézzük meg, mit csinál a kolléga! Illik is, hogy támogassuk vállalkozásában!

Biz az szurtos kis helyiség volt, konfliskocsisok és alkalmi teherhordó-munkások karavánszerája. Hatvani majdhogy földig nem hajolt, amikor meglátta. De amikor Újházi megkérdezte tőle, hogy mi jó enni-

valóval szolgálhatna, hebegni kezdett, aztán keservesen kinyögte, hogy egy kis pörkölnél egybebe nincsen, annak az eredetéért se merne szavatolni; nem biztos, hogy tegnapról való, lehet, hogy tegnapelőttől maradt. Aztán keservesen sóhajtozott, hogy volna ugyan, aki megfőzze az ételt, a felesége — valamikor ünnepest primadonna a vidéken —, kitűnő szakácsnő, de se pénze, se hitele, nem bír anyagot a kellő mennyiségben és minőségben vásárolni, csak éppen amennyi a néhány spriccer árából telik olykor. Újházinak egyszerre kiragyogott az arca, mint amikor váratlanul a Sors bukkan az ember elé. Jókedűen mondta:

— Ide figyelj, te marha! Holnap reggel nyolc órakor eljössz hozzám, együtt elmegyünk a csarnokba, bevásárlók mindent, ami csak kell és holnap délben már itt ebédelek a barátaimmal.

A kocsma mellett volt egy benyíló szoba, Hatvani lakószobának tartogatta. Újházi intézkedett, hogy a bútort hordassa ki belőle és patkóalakú asztalt terítsen meg benne. Az én dolgom volt, hogy az asztaltársaságot értesítsem, Újházi a konyhában dolgozott fehér köténnyel, minden ételnek ő szabta meg a módját, mindenbe belekóstolt, versenyt dohogott a fazekakkal, lábasokkal, de délre megvolt az ebéd és Újházi boldog mosollyal, fáradhatatlanul nógatva futkározott az asztal körül:

— Ezt a kisült csücskét vedd ki, ez a legjobb... Héjastul edd a tölteléket, te marha!

Így született meg Budapest kedves új színe: az Újházi-kocsma. Pálmay Ilka, Márkus Emilia, Küry Klára, Herczeg Ferenc, Bródy Sándor, Gárdonyi Géza, Keszler József, Vulpes voltak az oszlopai. Aki Budapest szellemi életében számított, vagy számítani

akart, mind oda tört. Divatba jött, ama aperçue, borsos anekdota útra kelt, mind innen datálódott. Újházi kivirult, átszellemült, kiteljesedett. Nem sajnálta a fáradságot, költséget, elutazott Debrecenbe, hogy saját találmányú levesének anyagát beszeresse. Vén kakasok keltek ehhez a leveshez, amelyeknek megkeményedett izmaiba szerelmi viharok íze-sava gyülemlett össze. Három napig egyfolytában kellett főniök, amíg belemáltak a levesbe és eggyé főttek a zöldséggel, főként a legendás jelentőségű zellerrel. Különösen vigyázott, hogy el ne kallódjanak a kakasok taréjai és egyéb megkülönböztető szervei, amelyeknek átazonosuló képességében babonásan hitt. Megkülönböztető figyelmének jele volt, ha valakit egy-egy ilyen részlettel megkínált.

De nemcsak Újházi virult ki, hanem Hatvani is, a vendéglős. Az Újházi-kocsmának az egész országban híre ment, mindenki ott akart lenni és aki be nem fért a kis szobába, beérte azzal, hogy az elsőszobában letelepedve megleshette az irigyelt törzsvendégek bevonulását és a belső szobából olykor kihallatszó tereferét. Délben-este Budapest java-társadalmával telt meg a vendéglő, künn az uccát elrekesztették az ácsorgó kocsik, — de most már a kocsisok más kocsmában kerestek szállást.

Egyszer boldogan újságolta Újházi, hogy a kis kocsmára új, nevezetes hódítást tett. Szemere Miklós megígérte, hogy holnap este a Nemzeti Kaszinót idehozza vacsorára. A magyar arisztokrácia összeszokik az írók, művészek társaságával. Egész nap a vacsora előkészületeivel foglalatzkodott, rám pedig azt a föladatot bízta, hogy az asztal megtérítéséről gondoskodjam. Hogy tisztemet elláthassam, már este nyolc órákor elmentem a vendéglőbe, de mert az

újságok már reggel megírták a készülő nagy eseményt, a legutolsó zug is megtelt vendéggel. A kis szobában pedig a patkóalakú asztal szét volt szedve alkatelemeire és a kis asztalkák körül is zsúfoltan ültek az idegen vacsorázók. Kétségbeesetten rohantam Hatvanihoz, de ő a tömegben diadalmasan osztogatva napiparancsait a pincérhadnak, dölyfösen válaszolta:

— Hja, kérem, nálam minden vendég egyforma! Aki előbb jön, az kap helyet!

Átszaladtam a Nemzeti Színházba Újházihoz, ő a felvonásközben ájtott velem és ráfördedt Hatvanira:

— Hogy mertél másokat beültetni a kis szobába? Hát nem megmondtam, hogy oda grófok jönnek vacsorázni?

Hatvani erélyesen pattogva felelte:

— Gróf, vagy nem gróf, nálam csak vendég létezik! Én demokrata vagyok! Nekem egyiknek a pénze éppolyan jó, mint a másiké!

Ebben tulajdonképpen igaza is volt. De a nagy marhaságokat ép az teszi veszélyessé, hogy többnyire igazak. Ezért esik beléjük olyan könnyen az ember. Ezt a szegény kis színészt a siker elvakította. Elhitte, hogy az a sok vendég az ő főztje kedvéért jár oda. Többé sohse voltunk ottan és az Újházi-kocsma néhány hét múlva újból az lett, ami azelőtt volt: néhány konfliskocsis melegedett benne spriccere mellett.

Ma már talán ez se maradt meg. Újházi sincs. Az élet kegyetlenül fizetett neki nagy szerelméért. Aránylag fiatalon megroppant, inai megereszkedtek, szemére hályog borult. Megnősült és feleségére támaszkodva csoszogott el naponta a Vampeticsbe, amelynek gazdája is kicserélődött. Színpadra nem léphetett, nyugdíját hitelezők foglalták le, talán nem

is sejtette, hogy ebédjét a derék Gundel kegyeletes irgalma téteti az asztalára. Sötét szemüvege előtt a jövő-menők homályos árnyékok gyanánt vonultak el, — sajnos, egyre aggodalmasabban elkerülgetve asztalát.

Színész volt, nagy művész volt, tehát emléke kortársai élethossziglanára ítéltetett. De egy marandó emléke mégis van: a vendéglők étlapján a Chateau-briandok, Wellingtonok között ott szerepel az Újházi-leves is. Nem Debrecenből hozott vén kaka-sokból három napig főzve, egy kis híg lé, illúziókeltésül beledobált csirke-aprólékkal, borjú-mócsinggal. Egy kis hígra eresztett forma az eredeti ízek, erők, lényegek nélkül. De hát van-e, akinek alkotásából több marad meg?

GÁRDONYI GÉZA TRAGÉDIÁJA

Akkor még az a tizenötvényi korkülönbség sokkal végzetesebb volt, semhogy igazán a közelébe kerülhettem volna; éppen csakhogy ijedt tiszteletemmel elüldögélhettem indolenciájának árnyékában. A Newyork-kávéházban szokott volt üldögélni egy félre-eső asztal mellett megbújva. Egy üveg bor állott előtte, kávé helyett abból hörpintgetett és hosszú szárú pipáját szívogatta. Véletlenül nyertem el a rokonszenvét, mint a lutrin. Valakiről megkérdezte tőlem, hogy nem ismerem-e. Én azt válaszoltam:

— Nem tudom, hogy hívják. Valami *brassai* szerkesztő.

Elmosolyodott és megveregette a vállamat.

— Jól van, öcsém! Látom, hogy tud magyarul! Mert itt Pesten kevesen tudják, hogyha a Kállóból jött ember kállai, akkor a Brassóból jött ember brassai.

Így szereztem meg egy csapásra a kiváltságos jogot, hogy ott ülhessek az asztala mellett. Persze tudtam a dolgomat: hallgattam órák hosszat és áhítatosan nézegettem a füstöt, amit a csutoráján kieregetett. Kedvenc bora a Saint-Julien volt, amelynek nemes zamata exotikusan csengett össze a verpeléti szüzdohány illatával. Arcképe is ilyen szélsőségekből tevődött össze. Ádámcsutkás, vékony nyak hordozta kicsi, keskeny fejét, amelynek tetején se-szőke, se-barna haja pedánsan egyenesre nyirva és kegyetlenül fölfelé fésülve szálásán meredezett. Az arca olyan kicserzett, sárgás, ráncos volt, mint a földmiveseké, akiket télen-nyáron megvisel az időjárás viszontagsága. De apró szeme furfangos okossággal csillogott és bozontos bajusza alatt a finoman rajzolt száj szögletében mindig ott volt a fanyar mosoly: a kiábrándult emberek bölcsessége. Ruhája mindig olyan volt, mintha

egy vidéki néptanító ruhatárából öltözködött volna. A vadonatúj öltözet is réginek és készenvettnek hatott rajta. Zörgős csontú, hajlott hátú, fáradt járású ember volt. Mindig az volt a hitem róla, hogy őszékely és megdöbbenett a magyar föld asszimiláló ereje, amikor megtudtam, hogy sváb eredetű. Ifjabb rajongói között az a legenda járta, hogy sovány, csupa-ín tagjaiban roppant erő lakik. Meséltek valami párbajáról, amelyben, anélkül, hogy vívni tudott volna, összekaszabolta ellenfelét. Nem tudom, megtörtént-e ez a valóságban; akkorában még szerettük kiválasztott hőseinket legendákkal megkoszorúztatni.

Egyetlen fényűzése, amit tetszelegve teregetett ki, a könyvtára volt. Az autodidakták túlméretezett lendületével iparkodott pótolni a hiányzó egyetemi éveket. Egy-egy könyv, amelyen átvágta magát, korszakot hagyott rajta, mint a csillagzatok. Egy ilyen korszakában a szokottnál is hallgatagabb volt, mosolya keserűbb, mint valaha és a tekintete úgy terült el a kávéház népe fölé, mint egy nagy szánakozás. A füstös teremben színészek, színésznők, artisták, úgynők, újságírók és a mesgyék átmeneti lakosai zsi-bongtak, vicceltek, alkudoztak, veszekedtek és ő mélyet szippantva a pipájából, halkán mondta:

— Most olvasom egy nagy bölcsnek a könyvét. Még szerencse, hogy ezek nem tudnak róla. Ha megtudnák, hogy az élet milyen hiábavaló, — egyszerre megdermednének.

Megkérdeztem, hogy kinek a könyvét olvassa. Úgy válaszolta, mintha valami nagy titkot sugott volna meg:

— Egy nagy német gondolkozó... Schopenhauer.

Ez időtájt írta »Az a hatalmas harmadik« című regényét, amelyben azt a schopenhaueri tételt ábrá-

zolta, hogy a szülőket a megszületendő gyerek akaratára hajtja egymás karjába.

Ami siker tapsban, pénzben szegény kis Magyarországtól kitelik, azt mind egyszerre hozta meg neki »A bor«. A tömegek kiapadhatatlanul tódultak a Nemzeti Színházba, mi ifjú írók pedig a színpad vakmerő forradalmát ünnepeltük benne. Népszínmű, amelyben nem a régi népszínművek lakkcsizmás, kipöndörített beszédű figurái játszottak, hanem igazi földszagú emberek. Még nem életet játszottak, csak vígjátékot, de már a hivatalos esztétika is úgy üdvözölte, mint korszak-újító irodalmi alkotást. Minden este végignéztem, nem bírtam betelni a mulatsággal. Mikor a robusztus Gyenes László és a siheder Rózsahegyi Kálmán egyedül marad korgó gyomrával az asszonytalan házban és elhatározzák, hogy ketten majd összeszerkesztenek valamiképpen egy csirkepaprikást és akkor derül ki, hogy egyikük se meri elvágni a csirke nyakát, vagy amikor Ligeti Juliska, a darab paraszti ingénue-je orrát szipogatva vallja be szerelmét, vagy amikor Gabányi és Gyenes a kiskapuban belékezd a béketárgyalásba, de előbb egy kis diplomata-kerülővel az esőről beszélget, — ez mind az üde falusi játékoskedvnek olyan vidámító derűje volt, amilyen eddig sohasem áradt magyar színpadról.

Gárdonyi egyszerre túlemelkedett az Otthon és a Newyork-kávéház körén, eltűnt a mi alacsony látóhatárunkról; úgy mondták, házat épít a pénzből és a Nemzeti Színház igazgatója csak posta útján kérvényezhetett hozzá új darabért.

De egyszer véletlenül a miskolci vonat étkezőkocsijában találkoztam vele. Egyedül ült most is, a pipáját szívta és vörös bor volt előtte. A darabja-

ról kezdtem áradozni neki, de ő rosszkedvűen intett:

— Hagyja azt a szerencsétlen darabot!... Érde-
mes is írni ebben az országban!

Görbén néztem rá; azt hittem, ugrat. Lelkendezve beszéltem neki, hogy nagyközönségben, írói világban senki sem akad, akinek egyetlen gáncsoló szava is volna e darab ellen. A nézőtérén folytonos nevetés és taps, az irodalomban pedig folytonos fenntartás-nélküli magasztalás... Haragosan szakított félbe:

— Ez az éppen, ez a siker! Ez mutatja, hogy nem értik meg a darabomat! A nép csődül oda, vihog, tapsol és senki sem veszi észre, hogy »A bor« nem egyszerű vígjáték, hanem Madách művének a kiegészítője: »*A Nő tragédiája*«..., Majd száz év múlva, akkor talán meg fogják érteni!

Többet nem is beszélt róla, hanem komoran bámult a poharába.

*

Egyre ritkábban mutatkozott Pesten. Ha fel is jött, éppen csak a kiadójánál intézte el üzleti ügyeit és gyorsan visszautazott. Arca még vékonyabb lett és a gyomorhajosok savanyúsága volt rajta.

*

Egyszer egy ebéden összekerültem vele. Amint mondta, akkoriban ép Huysmans-t olvasta. Hárman voltak és Bródy Sándor, hogy kedvét derítse, úgy teregette elébe hedonizmusát, mint a tarka brokátokat. Előbb az ételeket magasztalta: a vastag húsokat, a fűszagú főzelékeket, az illatos kaliforniai barackot. Gárdonyi savanyúan legyintett:

— Mindegy, hogy mit eszik az ember. Egy sorsra jut!

Aztán a narkotikumokról zengett zsoldárt: a borról.

a havanna szivarról és az italok gyöngyéről, a mokkakávéről. Gárdonyi megint csak legyintett:

— Mindegy, mivel kábítja magát az ember. Önmagától úgyse szabadul.

Vége rátért Bródy Sándor a kedvenc témájára: a nőkre. Mennyi kimeríthetetlen szépség és változatoság! Gárdonyi ráförmedt:

— Ne beszélj róla! A bűnök kútja.

Bródy Sándor elkeseredve fakadt ki:

— Se étel, se ital, se nő! Hát akkor mi az élet értelme?

Gárdonyi lehunyta fáradt szemét és halkán válaszolta:

—Az életnek egy célja van: hogy az ember lélekben megtisztulva örökre megpihenjen Szűz Mária zsámolyánál.

—Görém! És te hiszel benne?

—Nemcsak hiszek benne. Látom, érzem, mindig feléje repdesek.

TARTALOM:

	Oldal
Előszó	6
Expresszionista arckép Bródy Sándorról.....	77
Móricz Zsigmond arcképe	89
Janka Móricz Zsigmondné.....	95
Conférence egy szigorú szerkesztőről	101
Conférence egy színdarab eleibe	109
Nyílt levél Szomory Dezsőhöz.....	117
Arckép Ötvös Károlyról.....	125
Újházi Ede arcképe	139
Gárdonyi Géza tragédiája	151